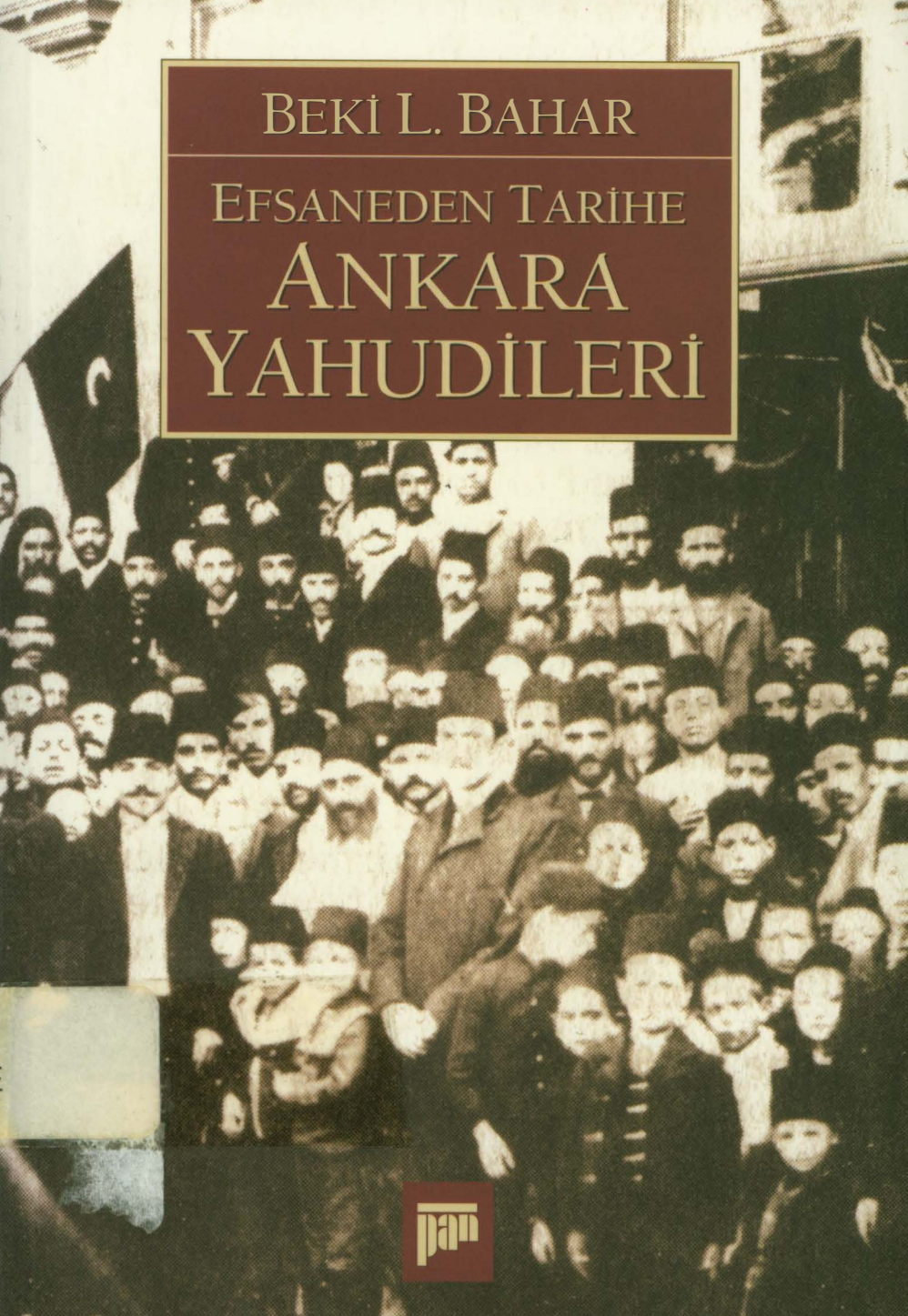
BEKİ L. BAHAR

EFSANEDEN TARİHE ANKARA YAHUDİLERİ

pan

EFSANEDEN TARİHE
ANKARA YAHUDİLERİ

Beki L. Bahar

Ankaralı çocuklarım R. Rezzan ve İ. İzzet'e

Gri Yayın Dizisi: 27

ISBN 975-8434-54-3

© Pan Yayıncılık, 2003
Her hakkı saklıdır.

• Redaksiyon: Ayşe Döler Kazancıgil

Renkli resim: Rijksmuseum Amsterdam arşivinden.
Kapak resmi: Ankara Sinagogu'nun büyük bir tamirattan sonra açılış töreni, 1909.

• Birinci Basım: Nisan 2003
• Kapak Grafiği: Fatih Durmuş
• Baskı Hazırlık: Pınar Yalman
• Baskı: Ayhan Matbaası
• Cilt: Fatih Mücellit

Pan Yayıncılık Barbaros Bulvarı 74/4
Beşiktaş 80700 - Istanbul
• Tel: (0212) 261 80 72 • Faks: (0212) 227 56 74
www.pankitap.com

EFSANEDEN TARİHE
ANKARA YAHUDİLERİ

Beki L. Bahar

BEKİ L. BAHAR

1927'de İstanbul'da doğdu. T.E.D. Ankara Koleji'ni bitirdi. Bir süre Hukuk Fakültesi'ne devam etti. İlk yazısı 1958'de Haftanın Sesi'nde, ilk şiiri 1959'da Varlık Yeni Şiirler Antolojisi'nde, ilk öyküsü 1964'te Çağdaş Dergisi'nde yayımlandı. İlk oyunu "Alabora" 1970'te Ankara Devlet Tiyatrosu Yeni Sahne'de oynandı. Pek çok dergi ve gazetede deneme, araştırma, gezi notları ve şiirleri yayımlanmıştır.

Yapıtları:

Şiirler: Yakamozlar (1963); Kişi Bunalımı+Dişi Bunalımı (1970); Doğada Düğün (1989); Koronas (Judea-İspanyolca lisanında, 2002)

Oyunlar: Ölümsüz Kullar (Pudu Hepa), Memleket Yayınları, 1973; Donna Grasya Nasi, İsis Yayınları, 1993 (1995 Yunus Emre Başarı Ödülü, Fransızca çevirisi İsis Yayınları, 2001); İkiyüzbininci Gece, 1986; İkizler, 1986; Sıradan Bir Şey, 1984.

Basılmamış Oynanmış Oyunlar: Balat'tan Bronx'a (Müzikli oyun); Bir Bütün; Alabora

Anı: Ordan Burdan Altmış Yılın Adından, Gözlem Basın Yayınevi, 1995.

Derleme: Ne Kendi Tanır Ne de Söz Edeni Vardır, Gözlem Basın Yayınevi, 2000.

İÇİNDEKİLER

Önsöz	9
Ankara	13
Tevrat (Ahdi Atik) ve Hititler	14
Antik Çağ	16
Yahudiler Açısından Önemli Bir Devlet: "Selefki"	18
Galatlar	20
Roma Döneminde Ankara	23
O Dönemlerde Diaspora'da Yahudi Toplumlarına Tanınan Ayrıcalıklar	31
Bizans	32
İstanbul'un Fethinin Ankara'ya Etkisi ve Hacı Bayram Veli	37
İberik Sefarad Yahudilerinin Ankara'ya Gelişleri	38
Kan İftiraları	43
Ester Handalı-Kierra Olayı, 1600	47
Temin Olayı	47
Sabetay Sevi Olayı ve Etkileri	48
Alliance ve Ankara'da Yahudi Okulları	54
Ankara Nüfusu	64
Surlar... Mezarlar... Yağmur Duaları...	66
Birinci Dünya Savaşı ve Yangın Dedikoduları	69
Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi	73
Payitaht İstanbul... Başkent Ankara...	74
Vali Tandoğan'ın Ankara'sı... Çocukluğumda Ankara'nın En Güzel Günleri	78
Yahudi Mahallesi	84
Ankara Palas	88
Mahallede Yaşam	90
Mahallenin Evleri	97

Kırklarda Varlıklı Bir Müslüman Evi 101
Sayfiye, Piknik, Eğlence Yerleri ve Lokantalar 102
Gençlik Parkı 109
Anafartalar'dan Yenişehir'e Çarşı, Pazar, Dükkânlar 110
Yenişehir 114
Yerleşim 117
Yenişehir'de Bir Yahudi Mahallesi 118
İsrail'e Göç... "Ankara Günü" 120
II. Dünya Savaşı'nın Mahalle Yaşamına Etkisi 122
Ankaralılarda Eski ve Soyadı Yasasından Sonra Yeni Soyadları 125
Ankara Sinagogu ve Din Adamları 127
II. Sinagog-Amerikan Sinagogu 138
Bir Zamanlar Mahallenin Şenlikli, Güzel Günleri Vardı: Bayramlar 139
Evlilikler 143
Ankara'da Düğünler 144
Bursa'dan Ankara'ya Gelin Gelenler ve 1938'de Bir Düğün 144
Yaşamı Koşullarından Kaynaklanan Acılar 155
Mahallenin Hamamı: Şengül... 158
İkinci Dünya Savaşı'nın Huzursuz Yılları 164
Biz Ankaralılar 170
Ankara'da Köklü Bir Aile: Albuquerque 171
Tezman (Levi) Ailesi 175
Yaeş Ailesi: Türk Ordusunda Bir Yarbay 181
Memleket Dışında Bir Ankaralı: Sami Day 182
Sonsöz-Bir Genelleme 184
Çocuklarımız 188
Sözlük 190
Kaynakça 195

Ankuva
Ankir
Anküra
Ankyra
Ankora
Tektasagon Neocoros Lamportante Metropolis Sebaste
D'antoniania Ankyra
Engüriye
Engürü
Ankara
Aneras
Beldei-el Selasil
İmariye
İmadiye
Amudiye
Kala-i Selasil
ANKARA

Beki L. Bahar, annesi Sara ve babası Jak Morhayim'in arasında, 1931

ÖNSÖZ

Ankara... Ankara'ya olan sevgim ve geçmişine olan merakım kuşkusuz çocukluğumla ilgili. On yaşındayken İstanbul'dan gelip tek bir gece geçirdiğim Yahudi mahallesinde sabah uyandığımda pencereye koşmuş, değişik bir görüntüyle karşılaşmıştım. Oluklu kiremitten damlar, basamak basamak gelişigüzel uzanan damlar... Konuk olduğumuz ev köşe başındaydı. İkinci ve üçüncü kattan görülen mavi göğün altında dalga dalga kırmızılığını yitirmiş kiremitten bir deniz... İstanbul'u düşünüp buruk buruk bakarken, aşağı katlardan bir genç kız –Tamar Levi– seslendi: "ermanaaaaa ermanaaa!" Misafiri olduğumuz teyzemin kızına sesleniyor ve ona yardıma gelmek istiyordu. İlk olarak duyduğum bu çok sevecen kelime, "kardeş" anlamına gelen bu sesleniş mi sevdirdi bana bu kenti ve insanlarını?..

Ankara Yahudileri, sokak çeşmelerinden eve su taşıyan, kömür odun kıran, ateş yakan, ev işlerine yardım eden nasırlı elleri, alınları dövmeli kırsal kesimden gelmiş bu kadınlara "bacı" sözcüğünden Yahudileştirdikleri, yaşça küçüklüğü kadar sevgiyi de belirten "ka" ekini ekleyerek "baciika" diye seslenirlerdi. Bacı yani kardeş. 1940'larda mahalle bacikalardan geçilmezdi. Kış zamanı artan bu gurbetçi yardımcılara mahalle halkı acır, yaptıracak işi olsun olmasın yemek verirdi.

Bacının, kardeş –ermana– olduğunu bilirler miydi? Bile-

meyeceğim. Ama "baciika "diye seslenişleri buyurgan değil sevecendi. Ankara Yahudi mahallesinde karşılaştığım soydaşlarım, bütün dünyası İstanbul ve Bursa'dan ibaret olan 10 yaşında bir çocuk olarak beni çok etkilemişti.

Aynı gün Atatürk Bulvarı'nda inşaatı henüz tamamlanmış olan Ercan Apartmanı'na taşındık. Balkondan görünen, ortasındaki küçük çamlarıyla tertemiz, pırıl pırıl, gelişli gidişli asfalt bulvar, bulvara açılan Tuna Caddesi'nde akasyaların gölgelediği iki katlı bahçeli evler, ufka set çeken Elmadağ'ın görkemi, Hacettepe'nin o zamanlar insan eli değmemiş güneş kavruğu sarı ön sırtları, Zafer Meydanı'ndaki Atatürk heykeli beni büyülemişti. Yıl 1937-1938 idi ve ben çok sevdim o Ankara'yı. Bu kitabımda Ankara'nın son yıllarına çok az değindim, bugünkü Ankara bana yabancı, o yüzden bu sayfalarda fazla yer almadı.

Ankara'nın tarihi ile ilgili araştırmalarım sonucu eriştiğim bilgiler beni çok şaşırtacak kadar görkemli bir geçmişi yansıtıyordu. Ankara, 1. yüzyılda, Roma döneminde bir metropol iken, İstanbul Boğaz bölgesinde bir koloniymiş. Yahudi cemaatinin geçmişi açısından da şaşırtıcı bir kenttir Ankara. Osmanlı padişahı Murat Hüdavendigâr Han, kenti ele geçirip devletine kattığı zaman, Ankara'da yerleşik bir Yahudi toplumu (cemaat) vardı. Yıl henüz 1356 idi ve İstanbul fethedilmemişti. Yahudilerin 1492'de engizisyon sonucu İberik Yarımadası'ndan göçmesinden, yani ilticadan tam 136 yıl önce Anadolu'nun orta yerinde bir Yahudi cemaati! Nedense tüm Türk Yahudilerinin İberik yarımadası kökenli oldukları kabul edilmiştir. Bunun gerçek olmadığını, Türk-Yahudi Müzesi'nin bu yıl açılmasına kadar kimseye kabul ettiremedim.

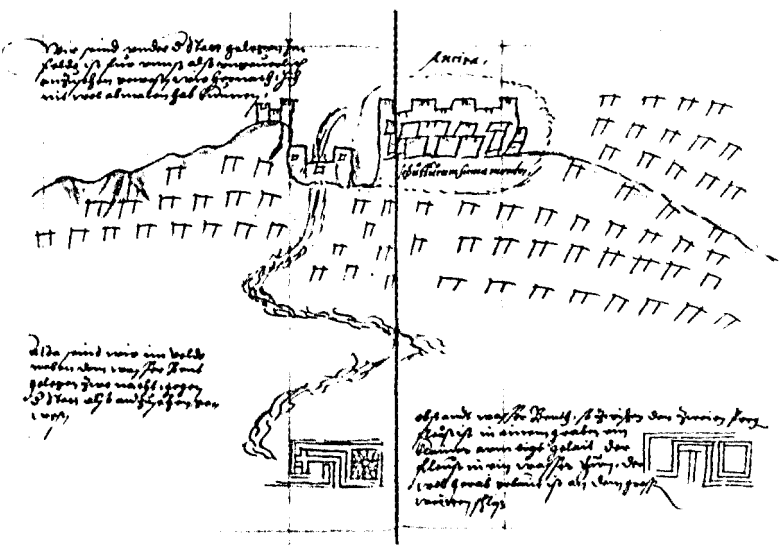
Yahudi mahallesinden Ankara'nın Yenişehir bölgesine taşınma ve buna bağlı olan dağılma; gelenek, görenek ve kendilerine özgü ünlemeleri, kutlamalarıyla ayrı bir özellik gösteren Ankara Yahudilerini değiştirmiştir. Ankara'dan göç etmeleri

ise bu toplumu geçmişe gömmüş, tarihe mal etmiştir. Akranlarımın ve benim, zaman zaman dergilerde, gazetelerde ve konuşmalarımda konu ettiğim bu Ankara Yahudileri cemaatinin varlığını üçüncü kuşak torunlarım bilirler, o kadar...

Yıllardır yakın çevrem kadar, Ankara konusunda bilgi için başvuranlar da yazmamı önerdilerse de, elim varmadığımdan değil ama, dağarcığımdakileri yeterli bulmadığımdan yazmadım. Hoş, araştırmanın sonu yoktur, hiçbir araştırmaya nokta konulamaz. Sözümü tutmak, diyetimi ödemek için sonunda oturdum yazı masasının başına. Ankaralıların kapılarını çalıp geçmişlerini deştim durdum, hepsine candan teşekkürler.

Son yıllarda kökene, geçmişe, yok olmuş toplumların kültürüne, diline merak öylesine arttı ki, artık merak olmaktan çıkıp ciddi araştırma konuları haline geldi. Bu yüzden eminim ki, Ankara da akademik çevreler tarafından ele alınacaktır. Belki o zaman bu kitapta cevapsız kalmış sorularıma bir yanıt ve karanlıkta bir boşluk gibi kalan dönemlere aydınlık gelecektir.

2 Nisan 2002, İstanbul

Dernschwam'ın Ankara krokisi, 1555

ANKARA

Ankara İç Anadolu'nun kuzeybatısında yer alır. Kuruluşu Antik Çağlara kadar iner. Kuzeyde, doğudan batıya uzanan dağ zincirleri tarafından sınırlansa da, diğer üç yönden ulaşılması kolay bir konumda olduğu için, ilkin bir konaklama merkezi olarak gelişmiş, zamanla bir yerleşim merkezine dönüşmüş, 1. yüzyılda ise artık önemli bir kent olmuştur. İlin su kaynakları, İnce Su, Hatip Çayı ve Çubuk Suyu, zaman zaman kendini gösteren kuraklıklar yüzünden yetersiz kalmışlardır.

Kentin deniz seviyesinden en yüksek yeri Altındağ denilen bölgedir, denizden yüksekliği 1003 metredir. Buna yakın bir seviyede, bugün Kale denen bölgede kurulan kent, savunma açısından elverişli bir konumdadır. İl dahilinde yapılan Ahlatlıbel, Karaoğlan, Bitik, Karalar vb. gibi kazılardan çıkan buluntular yörenin M.Ö. 2000 yıllarından önce de meskun olduğunu düşündürmektedir. Kentin içinde yapılan Anıtkabir, İstasyon, Orman Çiftliği inşaatları esnasında ve araştırma amacıyla yapılan diğer kazılarda Hitit ve Frigya döneminden kalma tümülüslerdeki kalıntılar, bugün Ankara'nın yer aldığı alanın M.Ö. 2000 sonrasında da önemli bir yerleşim bölgesi olduğunu kanıtlamaktadır. Burada yer aldığı bilinen bir uygarlıktan ya da bir devletten söz edebilmek için M.Ö. 2500-1700 yılları arasında varlığını sürdüren Hattilerden başlanabilir.

TEVRAT (AHDİ ATİK) VE HİTİTLER

Ankara'nın yer aldığı Anadolu platosunda Hattilerden sonra akınlarla gelen Hind-Avrupalı bir kavim Hitit devletini kurar. Hattilerden etkilenip adını bile onlardan alan bu yeni gelenler, ırk, dil ve din açısından Hattilerden ayrıdırlar. Bu devlet ve bu kavimden ilk söz eden en eski yazılı kaynak (Ahdi Atik) Tevrat'tır. Tevrat'ın harf yapısından kaynaklanan bir nedenden dolayı asırlar boyunca yanlış anlaşılmış "Hittim" sözcüğünü, kimisi düşman anlamına gelen "Kittim" olarak okumuş, kimisi de anlatılanları hurafe diyerek hafife almıştır. Arkeologlar, Mısır hiyeroglif yazısı 1822'de okunabildikten sonra hafriyatlara başlamıştır. Hitit çivi yazısını çözme çalışmaları sonucunda, 1915 yılında bunun bir Hint-Avrupa dili olduğu anlaşılmıştır. 1930'larda ise yazılı metinlerin sözcük açısından taranması yapılmış, 1947'de iki dilde ve yazıda da hem Fenikece hem de Hititçe yazılmış bir anıtyazıtın bulunmasıyla bu kelime açıklığa kavuşabilmiştir. Tevrat'ta geçen Heth, Hitit sözcüğü de bazı Batı dillerine aynen alınmıştır.

İsrail Kralı Davit'in[1] (M.Ö. 1010- 970) ordusunda paralı Hitit askerleri vardı. Uriah adında bir Hitit askerinin güzel karısı Bat-Şeva'yı gebe bırakan Davit, günahının ortaya çıkabileceğini anlayınca bu askerî sınıra, ölüme gönderir; dul hanımını da kendisine eş yapar. Dağılmaya yüz tutmuş Hitit Devleti'nin ordusunda atlı birlikler azdı. Davit'in ve Bat-Şeva'nın oğlu Kral Şelomo (Süleyman), ülkeler arası ticareti geliştirmişti. Kilikya atlarını ve kendi haralarında yetiştirdiği atları Hitit ordusuna satardı.[2] Hareminde de Hititli kadınlar bulunurdu. Bu tarihî gerçekler de İbranilerle Hititlerin sürekli ve ciddi ilişkiler içinde olduklarını kanıtlar.

---

[1] Ahdi Atik Samuel'in II. kitabı B. 11, 1-127 (version d'Ostervald)

[2] Şemsettin Günaltay, *Yakın Şark Tarihi-Anadolu*, cilt III, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1946, s. 326.

Hititler geçtikleri ya da işgal ettikleri topraklardan ülkelerine esir ve köle götürürlerdi. Mısır'a kadar yaptıkları akınlardan dönerken, kuşkusuz yol üstü olan İsrail'den de köle götürmüşlerdir.

Yazar Sabit Karaman, "Yahudi Tarihi ve Sion Protokolleri" kitabında, fresklerden söz ederek ve tarihçi Will Durant'ın "The Story of Civilisation" yapıtından da bazı bölümleri kendine göre çevirerek, küçültücü bir ifadeyle Hititlerle İbranilerin aynı ırktan olduklarını ileri sürer. Hititler Sami ırkından değildi. Dönemlerinin en uygar monarşist ülkesiydi. Hititler, olanı biteni kaydetmeye pek meraklıydılar. Resmî yıllıklar tutarlardı. Hititlerden günümüze kalmış sayısız tablet ve mektubun (kil) tümü okunduğunda pek çok konu da aydınlanacaktır.

Bazı tarihçiler Ankara'yı Hititlerin Ankuvva kentiyle bütünleştirir ve onun devamı sayarken, bazıları da Ankara'nın bulunduğu mevkide Hititlerin önemli bir askerî garnizonu bulunduğunu, bu garnizona yakın bir yerde de Ankuvva kentinin kurulu olduğunu ileri sürerlerdi. Bulunan bir tablette, "Başkent Hattuşa ile Ankuvva arası, üç gün ve iki gece mesafededir" anlatımı bu tezi çürütmüştür. Garnizon veya şehir, Anıtkabir'in bulunduğu alanda kazı sonucu çıkan kalıntılar, buluntular, Hitit karakteri gösterir. Hititlere son veren Frigler döneminde de Ankara önemli bir kenttir.

Hitit sanatının bir devamı olan ama, daha incelikli Frig eserler, Ankara'nın her yanında yapılan kazılarda bulunmuştur. Augustus mabedinin de bir Frigya mabedinin üzerine kurulduğu saptanmıştır. Ankara'nın ünlü keçi yününü de ilk ihraç edenler Frigyalılardır. Frigya'yı Ankara'da Lidya Devleti izler. Kral Yolu üzerinde gittikçe önemi artan Ankara kentini Lidya Kralı Midas'ın kurduğunu belirten kaynaklar vardır. Midas'la ilgili efsaneler günümüze kadar gelmiştir. En ünlüsü de kralın her dokunduğunu altına çevirme dileğini tanrının kabul ettiği efsanedir. Dilek kabul olununca, işler sarpa sarmış ve Midas çok sevdiği kızına dokunamaz, ekmeğe, aşa el uzatamaz, yatağa uzanamaz olmuş, çareyi intiharda bulmuş. Altının insan yaşamı ile ilgisini kralların çok önemsediğini belirten benzer öykülere Talmud'ta[3] da rastlanır.

1955 yılında Amerikalıların yaptığı kazılarda büyük uğraş sonucu açılan, boyu altmış metreyi geçen çok iyi korunmuş bir tümülüsün, Midas'ın mezarı olduğu saptanmıştır.[4] Değişik türde bu mezar anıtta bulunan masa, iskemle, kap kacak gibi eşyalar arasında altından veya gümüşten yapılmış bir şey bulunmadığı gibi, erkek mezarlarında görülen silahlar da yoktur. Midas efsanesi ile çelişen bir durum...

Lidyalılar devrinde yaşayan Anadolu Yahudi toplumları üzerine bilgiler ve bulgular da, milat öncesi dönemde yaşayan Yahudi cemaatleri konusunda yazan Yahudi tarihçiler Josephus Flavius ve Philo'nun yapıtları dışında çoğu Yahudi olmayan yazarlardan kaynaklanmaktadır. Uygarlığın kaynağı ola-

---

[3] Talmud, Tevrat'ın boşluklarına yorumlarla açıklama getiren din adamlarının çekişmelerine son veren Yahudilerin temel din kitabıdır.

[4] Ayrıntılı bilgi için bkz. Seton Lloyd, *Türkiye'nin Tarihi,* Tübitak, Ankara, 1989, s. 60-64.

rak kabul edilen bu bölge hakkında Strabon'un tarihi yapıtından başka, Herodot'un eserlerinde de Atinalı hukukçu Solon'la Lidya Kralı Kroisos arasında geçen diyaloglar o dönemin düşünce ve sosyal yapısına ışık tutmaktadır.

Lidyalıların başkenti Sard, Manisa ili hudutları içinde kalan Sard çayı kenarında kurulmuştu. Arkeolojik kazılarda M.Ö. 600 yıllarına kadar inen, iyi korunmuş, bin kişi alabilecek kapasitede, bir sinagog[5] kalıntısı, onun bitişiğinde bir toplantı salonu ve girişin solunda Yahudilerin işlettiği anlaşılan küçük dükkânlardan kurulu bir çarşı ortaya çıkmıştır. Bu kazılardan sonra Roma Yahudileri önem kazanmış, konuya pek çok tarihçi eğilmiş, incelemiş ve incelemektedir.

Kalabalık bir toplum oluşturduklarına kuşku olmayan Yahudiler, kendilerine ayrıcalıklar tanıyan bir devletin önemli ticaret yolu olan Kral Yolu üzerinde yerleşmişlerdi. Sard'dan başka Aydın'da da varlıkları görülürken, Ankara'da az da olsa bulunmamaları pek inandırıcı gelmiyor... Kral Yolu bu kenti bir ticaret, uğrak ve konaklama yeri yaptığı gibi istilacılara da kolaylık sağlamış, el değiştirirken de yıkımlara ve kıyımlara uğramıştır. Lidya Krallığı'na Persler son verir, Persleri de başlarında Büyük İskender (M.Ö. 336-325) olmak üzere Makedonyalılar izler. İskender'in tarihçilerinden Kurtiyan ve Ariyanus'a göre, Ankara Kalesi onu çok uğraştırmış, kışı Gordiom'da (Polatlı) bekleyişte geçirmiş, şehri kolay kolay ele geçirememiştir.

İskender (Alexandre) hem anavatan hem de diaspora Yahudilerine ayrıcalık tanır ve Yahudileri en çok etkileyen yabancı devlet adamı olarak hep vurgulanır. Yahudiler arasında bugün bile Alex adı konur. Makedonyalıların yaşam biçimi ve kül-

---

5 Sard Sinagogu 1965 ile 1973 yılları arasında Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve Sard Amerikan Kazı Kurumu'nun işbirliği sonucunda restore edilmiştir ve ziyarete açıktır. Sard Amerikan Kurumu'nu Amerikan Yahudileri maddî, manevî desteklemişlerdir.

türü en çok gençliği etkilemiştir. Yahudiler, İskender'in imparatorluğu dahilinde de vatandaş sayılırken, kendi dinlerine yönelik bazı ayrıcalıklara da sahip olmuşlardır. Bu ayrıcalıklar madde madde pirinç levhalara kazınmıştı. İlerleyen yıllarda da Roma yönetimi Yahudilerin bir birlik (collegium) oluşturduğu kentlerde benzeri ayrıcalıkları verip kentlerin meydanlarına dikilen tunç sütunlara da bunları kazıyarak halkı bilgilendirecek, böylece karşı gelmelerini (antisemitizmi) engellemeye çalışacaktır.

YAHUDİLER AÇISINDAN ÖNEMLİ BİR DEVLET: "SELEFKİ"

İskender'in ölümünden, tüm ailesinin de öldürülmesinden sonra, Hint hudutlarına dayanan ve Mısır'ı da kapsayan imparatorluğu üç kumandanı arasında bölünür. Konumuz olan Selefki İmparatorluğu, Anadolu, Ege yöresi, İsrail, Suriye ve Mezopotamya'yı kapsayan bölgede kurulur. İmparatorluğun başkenti olarak Antakya (Antiokheia, Daphne) uygun bulunur. Kent geliştirilir, o çağın dördüncü büyük ve önemli sanat-kültür ve eğlence merkezi olur. Bu kent, Yahudilerin de yerleştikleri ve Helen tarzı yaşamaktan keyif aldıkları bir yerdi ve hakları çelik bir tablette yazılı idi, cemaatin başkanına "Arkhon" denirdi. Kralları III. Antiokhos (M.Ö. 223-186), 2000 Yahudi ailesini Mezopotamya'dan Kilikya ve Lidya'ya, yani Ankara'nın bulunduğu Galatya'yı saran bölgelere getirtip yeni koloniler kurar. Yahudi tarihine ışık tutan kaynaklar, çoluk çocuk sürülen, yaya olarak bunca yolu tepen bu kişilerin kaçta kaçının sağlam olarak, yerleştirilmeleri amaçlanan bu bölgelere vardığını belirtmez. Tarihçi J. Flavius ona Büyük Antiokhos der. Hoş, Yahudiler ta M.Ö. 7. yüzyılda Babil'e sürgün edildiklerinde, onlara "Dina De Malhuta Dina" sözleriyle, bulunduk-

ları ülke yasalarına itaatkâr ve yararlı olmaları belletilmişti. Bu nedenle olsa gerek, fatihler tarih boyunca ele geçirdikleri topraklara Yahudileri getirtip iskân etmekte yararlanmış, davetiyeler çıkarmışlardır.

Antiokhos da, Yahudileri Orta Anadolu'da küçük yerleşim bölgelerinde, askerî bakımdan stratejik Hierapolis'e, (Pamukkale) Apameia'ya (Dinar) yerleştirdi, bu bölgelerde askerî koloniler kurdu.

Bu yerleşim işini az buçuk aydınlatan belge, III. Antiokhos'un valisi Zeuksis'e, yerleştirme konusunda gönderdiği talimattır: "Yahudilere toprak dağıtılacak, dinlerine riayetlerinde rahatsız edilmeyecek, Makedonyalılar ve Helenlerle eşit statüde vatandaşlık verilecektir." Bazı tarihçiler bu sürgünün ardından pek çok Yahudi'nin kendiliğinden geldiklerini de kaydeder. Makedonya devletinin hizmetinde Yahudi askerler olduğu gibi, Selefki ordusunda da Yahudiler vardı. Ayrıcalıklar kadar lehlerine alınan bazı ek kararları da bu duruma bağlayanlar vardır. Örneğin din adamlarına, sinagoga şarap, temiz yağ, odun gibi maddeler bedava sağlanmıştır. Bu sürgünlerin ardından Mezopotamya ve Doğu Anadolu'dan da Yahudiler gelerek bu bölgeye yerleşirler. Ankara civarına yerleştirilen bu Yahudilerden Ankara'ya gelip yerleşenler de olmuş mu?[6]

[6] M.Ö. 586'daki Babil sürgününden azat edilen Yahudilerin bir bölümü İsrail'e gitmez, kuzeye, Anadolu'ya akın eder.

GALATLAR

Ankara, Selefkilerden sonra Galatların eline geçer. Göçmen kavimlerden oluşan, Kelt kökenli ve Kelt dilini konuşan bu topluluk, terör estirdiklerinden veya süt beyazı tenlerinden ötürü Helenler ve Latinler onlara Galatlar adını verdiler. Galatlar savaşçı insanlardı. Akınlara çıkarlar, ihtiyaçlarını kılıç gücüyle elde eder, yağmalar "Vae victis!" [7] (Vay yenilenlere!) deyip gaddarca davranırlar, yerleşik düzene geçmezlerdi. Selefki ordusunda, III. Antiokhos'un zamanında paralı askerlerken, başkaldırdıkları için, Frigya ile Kızılırmak'ın Ankara'yı da kapsayan kavisi arasında kalan bölgeye yerleştirildiler ve bağımsız bir tampon bölge oluşturdular. Bu bölge kısa bir süre önce Antiokhos'un Mezopotamya Yahudilerini yerleştirdiği, pek çoğunun da kendi istekleriyle gelip yerleştikleri bölgedir. Ankara'nın kuruluşu ile ilgili en eski yazılı belge, M.S. 3. yüzyılda yaşamış olan Rodoslu Apollonios'un "Karya" adlı tarihi eseridir.

O dönemin önemli kentlerinin kuruluş tarihçelerini şiir türünde kaleme alan Apollonios'a göre Ankara kentini Galatlar kurmuştur. Bu kaynağa göre, Avrupa'dan gelen Galatlar, Karadeniz yöresinde yer alan Pontus Krallığı Mısırlılarla savaşırken, Pontuslulara yardım edip onların kazanmalarına neden olmuşlar ve kendilerine ödül olarak verilen topraklara yerleşip Ankara kentini kurmuşlardır.

Mısırlılardan savaşta ganimet olarak aldıkları gemi çapalarını da beraberlerinde getirerek, kurdukları bu yeni yerleşim yerine Ankor (çapa) sözcüğünden türeyen "Ankora" veya "Ankyra" adını verirler. Çok şüpheli bir efsane olmakla birlikte gene de hoş... Kent, Galatlardan önce Frigya döneminde de vardı.

---

[7] "Vae victis" ilk olarak Galatlardan bir kumandan tarafından Romalılara onları küçük düşürmek için söylenmiştir. Romalılar da bu sözü deyim olarak kabul etmişlerdir.

Onlardan kalan yirmi tümülüs bunu açıkça kanıtlar. İskender'in savaşlarını anlatan "Anabasis" adlı eserde Ankira, kent adı olarak geçer. Tarihçi Dr. Erzen'in "Ankara" adlı yapıtında, "bu efsane kentin adının etimolojisini Grek ya da Latin diliyle bağdaştırmak bir zorlamadan başka bir şey değildir." yazsa da, çapanın bu kentin geçmişiyle ilgili önemli bir öğe olduğu yadsınamaz. Galatlarla beraber kentin arması çapa olarak görülür. M.S. 2. yüzyılda yaşamış olan Helen tarihçi Pausanias bu çapayı Jüpiter Tapınağı'nda gördüğünü yazar. Roma İmparatorluğu süresince de Ankara'nın arması bir gemi çapası olmuş ve bazı sikkelerde de, madalyonlarda da çapa kabartması yer almıştır.

Galante, iki ciltlik "Ankara Tarihi"nde, bu kentte açık kumral, mavi gözlü Gallileri anımsatan Ankara köylülerine rastladığını yazar. Bu kadar değişik kavimlerin gelip geçtiği ya da yerleştiği bu bölge halkının ırkı konu edilebilir mi bilmiyorum. Haddim olmayarak ilave etmeliyim ki, Ankara Yahudilerinde Galatları çağrıştıran, uzun boylu, duru süt beyaz tenli, mavi gözlü sarışınlar olduğu gibi (örneğin Tezman ve Çakır aileleri), Tokat'tan gelip Ankara'ya yerleşenlerde de bu özellikler vardır (Sevilya, Tezel aileleri). Bu olgu, Yahudiler ile Galatlar arasında karışık evlenmeler, birliktelikler kadar, bazı Gallerin Museviliği kabulü sonucu gelişen bir durum gibi de görünüyor. Halkın bu fiziksel özellikleri 1770 yılında Tournefort'u da şaşırtmıştı. 19. yüzyılda bu kentte üç ay geçiren tarihçi G. Perrot, Ermeni kadınların İstanbul'dakilere benzemeyip mavi gözlü ve sarışın olduklarını hayretle nakleder. Namık Kemal'in "Vatan yahut Silistre" oyunundaki Ankaralı kahramanlar da Galli tipinde seçilmiştir.

"Tosefta" adlı yapıtında, ünlü bilge din adamı R. Akiva'ya (M.S. 40-135) atfen, Galatlar yönetimindeki Galat Yahudilerinden söz edilir. Galatya bölgesinden (merkezî ve en büyük kenti Ankara olan Galatya bölgesinden!) Kudüs'e gelmiş Me-

nahem adlı bir öğretmenin de adı geçer. Galatlar sosyal ve kültürel alanda Helenleşirler, bağımsızlıklarını korumakta başarısız olurlar. Ankara, Bergamalılar (Pergamon) ile Galatlar arasında bir iki kez el değiştirir. O dönemde zengin, aydın, sanayileşmiş Bergama'da hatırı sayılır bir Yahudi topluluğu vardı. Bu topluluk Roma ile iyi ilişkiler içindeydi ve gerektiğinde onların koruyuculuğunu isterlerdi. 1. yüzyılın ortalarında Bergama kralı ile Judea (İsrail) Başkanı Antipar da sıkı ilişkiler içindeydi. Pontus Kralı Mitridat, Mısır'da İskenderiye'nin batısındaki Pelusium kentini kuşattığında, Antipar'ın yanında 300 Yahudi askeri de savaşır ve Mitridat'ı ağır kayıplara uğratıp savaşın kazanılmasını sağlar. Bu başarı ilerde Sezar'ın Mısır'a kolayca girmesini kolaylaştırdığı için de Roma, Bergama'yı da Judea'yı da ödüllendirecektir. Askerî açıdan teçhizatsız Galatlar, Bergamalılara karşı, Roma'dan askerî yardım isterler. Sömürücü, çapulcu Galatlardan şikâyetçi olan yerli Ankara halkı, bu gelişten memnun olarak Roma'nın işini kolaylaştırır. Roma ordularını geri çekmez. Yıllar sonra da (M.Ö. 25) Galat Kralı Amintas'ın ölümüyle davet üzerine yardıma geldikleri Ankara'yı Roma İmparatorluğu'na resmen katar. Kralları Attalos'un vasiyeti üzerine Bergama, bu arada iyi ilişkiler içinde bulunduğu Roma İmparatorluğu'na katılacaktır.

Bergama konusunda yazılanlar kadar, Ege ve Akdeniz'e açılan kentlerdeki Yahudi toplumlarının varlığı ve güçleri konusunda yazılanlar da bizim bilgi kadar fikir sahibi olmamızı da kolaylaştırmaktadır. Tarihçi Reinach, 1. yüzyılda adam başı hesabıyla Anadolu'da Kudüs Mabedi için toplanan paradan yola çıkarak, o yıllarda Küçük Asya'da 180.000 Yahudi'nin yaşadığını ileri sürer. İlk anda abartılı bir sayı gibi görünse de, imparator Claudius'un isteği üzerine M.S. 42'de yapılan ilk nüfus sayımında, Roma İmparatorluğu'nun dahilinde, sayıları yedi milyona yaklaşan (6.944.444) Yahudi'nin yaşadığı bulunur.

Ege'ye açılan kentlerde bazen yerli halk Yahudilere verilen imtiyazlara karşı gelir. Örneğin, Efes'te "İnançlarımızı da kabul etsinler, bizim tanrılarımıza tapsınlar" isteğiyle taşkınlıklarda bulunurlar. İmarı gerekli pagan tapınaklara da Kudüs için toplanan paradan pay ayrılmasını isterler. Bu parlak dönemde, yol üstü önemli bir kent olan Ankara'da, diğer kentlerin Yahudileriyle de ilişkilerini sürdüren bir toplum muhakkak ki vardı. Bunu pek çok tarihçi, ayrıntılarına girmese de, kabul eder. Bulgular, belgeler, Roma Ankara'yı aldığında, bu kentte bir Yahudi toplumunun varlığını kanıtlar niteliktedir.

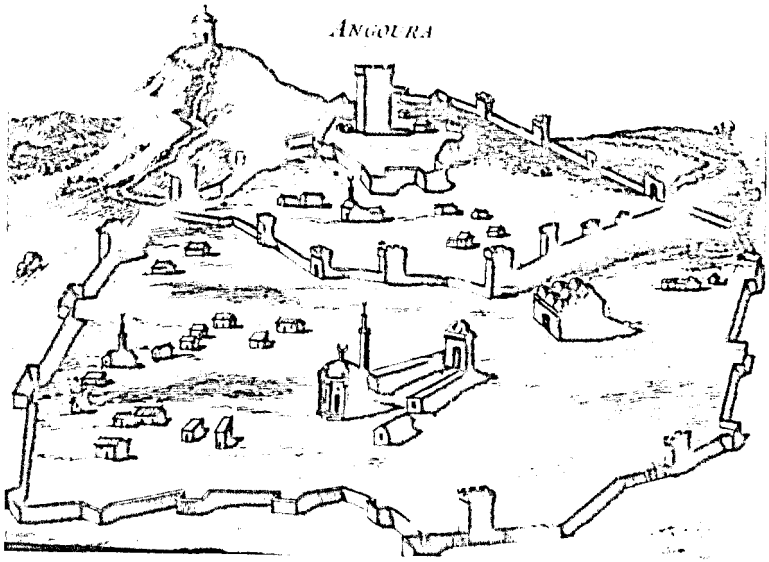
ROMA DÖNEMİNDE ANKARA

Günümüz Ankara'sını saymazsak, Ankara tüm tarihi boyunca, altın yıllarını Roma döneminde yaşamıştır. Romalılar kenti Anadolu'nun başkenti, metropol ilan ederler. Kentin adı resmî belgelerde *"Tektasagon Neocoros Lamportante Metropolis Sebaste d'Antoniania Ankyra"* olarak geçer. Her sözcük bir niteliğe veya bir imparatora atfen verilmiştir. O zamanki nüfusu 100.000'dir. Önemli bir askerî üs olduğu kadar, bir sınai ve kültürel merkezdir de. Ankara üç lejyon asker bir arada konaklayabilecek büyüklükte askerî tesislerle donatılmıştır. Pek çok gladyatörün bir arada çarpışabileceği büyüklükte bir hipodromda, aslan, kaplan, leopar, ayı gibi hayvanlarla gösteriler yapılırdı. Her yıl günlerce süren, iki aya kadar uzatıldığı da vaki olan, av ve eğlence şenlikleri düzenlenirdi. Halen kalıntıları görülebilen ünlü, görkemli Roma hamamı, spor gösterileri kadar, politik tartışmaların da yapıldığı sosyal bir tesisti. Amfiteatrdan başka, Dionysos şenliklerinde yer alan oyunların sergilendiği bir tiyatro da vardı. 1834 yılında Ankara'yı gezen ve inceleyen C. Texier, "Ortalıktaki halen görülen eski kalıntılara, yıkıntılara bakılırsa Ankara, Roma kentini andıran görüntü ve

zenginliğe sahip olmalıydı" kaydını düşer.

Friglerin tanrıçaları Kybele ve tanrıları Men için yaptırdıkları tapınağın üstüne, kenti alan kumandan ve imparator adına, yaygın adıyla Augustus Tapınağı olarak bilinen anıtı dikerler. Arkeoloji terminolojisinde, "Monumentum Ancyranum" (Ankara Anıtı); tarihçilerin kitabesinden dolayı da "Res Gestae Divi Augusti" (Tanrılaşmış Augustus'un yaptığı işler) olarak kayda geçirdikleri bu belgesel anıt, tarih boyunca Ankara kentinin ünlenmesine neden olmuştur. Bu anıtın halen ayakta kalan bir mermer duvarının bir tarafı Grekçe, diğer tarafı Latince olmak üzere kentin alınışını, kralın kahramanlığını, Ortadoğu ve Akdeniz ülkelerinin o günkü durumlarını anlatan tarihî bir belge olduğu kadar, aynı zamanda bir vasiyetnamedir. Senatonun onayı ile adına bu anıtın dikilmiş olması, Augustus'un kumandanlar arasındaki anlaşmazlıkları ve eyaletlerdeki karışıklıkları sona erdirerek barışı ve huzuru sağladığı için ödüllendirilirken, aynı zamanda kutsallaştırıldığının da bir kanıtıdır. Roma'da mezarı başında bulunan kitabedeki yazıların bir kopyası, bronz levhalara yazıldıysa da, korunamamış olması Ankara anıtını önemli kılmıştır. "Res Gestae Divi Augusti" kitabesinde Yahudiler veya Judea ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlamadım.

Milliyeti ve kişiliği tartışmalı –Yahudi olamaz– ünlü Avusturyalı elçi-araştırmacı yazar Busbeck (Busbecquise) ve arkadaşı Dernschwam, Kanuni Sultan Süleyman'ı görmek üzere 1555'te Amasya'ya giderlerken Ankara'da kısa bir süre kalmışlar; Busbeck bu anıtla ilgilenerek, yer yer evlere duvar görevi yapan bu anıttan zorlukla yazıları kopyalamış ve bu eseri dünyaya tanıtan ilk kişi olmuştur. 1960'larda, Ankara'da Milli Kütüphane'nin bodrumunda yapış yapış toz ve bir canlı örümcekle birlikte önüme gelen kitaplarında, Ankara Yahudilerinden söz eden hiçbir bölüm bulamadım. Kitabın birini noktalarken, "İstanbul'da Yahudi Dr. Hamon çok istediğim bir kitabı satma-

P. Lucas'ın seyahatnamesinde bir Ankara gravürü, 1712.

dı" diyerek hayıflanır. Yapıtının başka bir yerinde de Ankara'da sikke almak üzere gittiği bir dükkânda "Dün bir oda dolusu gavur mangırımız vardı, erittik, çaydanlık yapıyoruz" yanıtıyla karşılaşınca, "Yazık! İki torba dolusu altın verirdim" dediğini yazar ve adamı üzdüğü için böbürlenir. Anlaşılan kıymetli bulduğunu alıp götürmüş...

Romalılardan kalan pek çok mermer anıt, tarihe ışık tutan yazılı büst kaideleri ne yazık ki yüzyıllar boyunca mermer ocaklarında kirece dönüştürülmüş, kentin surlarının yapımında ve onarımında kullanılmıştır. Augustus Tapınağı sonradan kiliseye, ardından da cami ve medreseye dönüştürüldüyse de, hemen yanı başında Hacı Bayram Camisi yapıldıktan sonra kendi haline, halkın iskânına bırakılmıştır. Bugün ayakta kalan duvar, bir istinat duvarı gibi kullanılmış, ona dayanan ev-

Bizans döneminde yapıldığı sanılan, halk arasında Belkıs Sütunu olarak da bilinen Julyanus Sütunu'nu gösteren bir pul.

ler inşa edilmiştir.

Busbeck'ten başka 16. yüzyıldan başlamak üzere bu yazıları okumak üzere pek çok tarihçi arkeolog Ankara'ya gelmiş, evlerin içindeki duvarlarda yazılı olanları ortaya çıkarıp kopyalayarak eserlerine geçirirlerken de arada o dönemin Ankara'sına değinmişlerdir.

1855'te Ch. Texier, daha sonra Perrot, Prof. Schede ve mimar Krenker (1925-1926) ise evleri yıkarak ve yaptıkları kazılarla anıtı daha bir ortaya çıkarmışlardır. Bunlara göre mabet Roma döneminden kalma bir tapınak değil, M.Ö. 2. yüzyıldan kalma bir Helenistik tapınaktır. "Res Gestae Divi Augusti" şeklindeki yazı sonradan eklenmiş, böylece mabet bir Roma anıtına dönüştürülmüştür.

Günümüzdeki durumu ise müzeler umum müdürünün çalışmaları sonucu gerçekleşmiştir. Ankara'nın Roma yönetimi altına girdiği yıllarda Yahudiler, o günkü dünyanın her yerinde topluluklar oluşturmuş olarak görülürler. Yahudi dini yayılmış ve altın çağını yaşamaktaydı. Augustus Tapınağı'nda adı geçen Roma İmparatoru Augustus zamanında (M.Ö. 63-M.S. 14), Ankara'da bir Yahudi cemaati vardı.

Roma İmparatoru Claudius (İ.Ö. 10-54), Büyük İskender'in imparatorluğu dahilindeki Yahudi topluluklarına tanıdığı ve Roma İmparatorluğu'nun da sürdürdüğü ayrıcalıkların yeni alınan kentlere de tanınmasını, bu ayrıcalıkların tunç sü-

tunlara kazınıp Yahudi cemaatlerin bulunduğu kentlerin meydanlarına dikilmesini buyurur. Anadolu'da, Ankara'da da böyle bir tunç sütun, Augustus anıtının yakınına dikilmiştir. Prof. Galante, böyle bir sütunun Ankara'da dikilmiş olmasının, o zamanlar bir Yahudi toplumunun varlığını kanıtlamaya yeterli bulur. Varlığı bilinen ancak zaman içinde yok olan birçok anıt gibi, bu sütun da bulunamamıştır.

Ankara'da bir Yahudi toplumunun varlığını doğrulayan ikinci bir kanıt da İncil'de yer alır.

Hıristiyanlığın kutsal kitabı olan İncil'de, "Galatlara Mektup"[8] adı altında, havarilerden St. Paul'ün uzun bir mektubu vardır. Merkez Ankyra olmak üzere Roma İmparatorluğu dahilindeki Galatya eyaleti halkına hitap eder. St. Paul olarak ünlenen bu havari Tarsus doğumlu, Şaul adında Yahudi bir din adamıydı. Kudüs'te Sanhedrin –en üstün din kurulu– üyesiyken, Suriye Yahudilerini teftişe gönderilir. Yahudi kaynaklarına göre, yolda kendisini güneş çarpar, kendinden geçer. Ayıldığında tanımadığı ve görmediği İsa'nın taraftarı kesilir.

Hıristiyanlara göre ise, İsa ona görünür, hidayete erer ve İsa'yı Tanrı'nın oğlu olarak kabul etmeyen Yahudilere kızıp kendisi İsa taraftarı olur. Kudüs'e dönmez, büyük bir Yahudi toplumunun bulunduğu Şam'ı merkez yaparak Anadolu'ya gelir gider. Özellikle kendi ailesinin yaşadığı Tarsus başta olmak üzere, Bergama, Efes, Antakya, Ankara gibi Yahudilerin kalabalık cemaatler oluşturduğu kentlerde vaazlar vererek İsa'nın, peygamberin de ötesinde, beklenen mesih olduğuna Yahudileri inandırmaya çalışır. Vaazlarını bazen sinagogların içinde, bazen de sinagoga sokulmadığından, kapı önlerinde ya da toplantı yerlerinde verir. Efes'e ikinci gelişinde onu sinagoga kabul etmezler, karşı çıkarlar, o da zengin bir Yahudinin özel sinagogunda vaaz vermek zorunda kalır. İki kez Ankara'ya gelir, mesajından anlaşılan, bu yörede başarılı olamaz. Fikir ayrılığına

[8] İncil'de St. Paul'ün Selanik, Bergama vb. gibi kentlere hitaben yazdığı bu tür mesajları yer alır.

düştüğü kesimi ağır bir dille suçlar, "deli misiniz, akılsızlar" gibi ifadeler kullanır. Ankara Yahudileri küçük bir toplum oluştursalardı kuşkusuz bu havari bu kadar önemsenmez, iki kez bu şehre gelmez ve Galatya'dan İncil'de söz edilmezdi. Bu konularda otorite sayılan Ernest Renant [9] ise Galatya'da Paul'ün yerel din adamları ile anlaşmazlığa düştüğünü, Hıristiyanlığa yanaşan bu Yahudi din adamlarının İsa'yı şahsen görmediğinden, Paul'e saygı göstermediklerini yazar. Renant'a göre bunlar Kudüs'te yüksek okullarda okumadıkları için cahillilikleri nedeniyle Paul'e karşı gelmişlerdi.

Hıristiyanlığın yayılmaya başladığı 1. yüzyılda etkilenen putperest ve Yahudilerin bir kısmı İsa'yı kabul etse de eski inanışlarını da sürdürürler. Yahudiler ne cumartesiden ne de sünnetten vazgeçer. Hoş o yıllarda henüz Hıristiyanlık sözcüğü ortaya çıkmamıştır. Ayrı bir din olarak netleşmemiştir ve din adamları bir anlaşmaya varmamıştır, Yahudiliğe yakın bir mezheptir.

Hıristiyan dininin kurallarını belirlemek ve bir fikir birliğine varmak üzere kurulan ilk kurul olan St. Sinod M.S. 314'te Ankara'da toplanır. Ünlü din adamlarından St. Jerome, o yıllarda bile Ankara'dan "sık sık yanlışlara düşen kent" diye söz eder. M.S. 358'de ikinci bir dinî konsey toplanmasına rağmen Augustus Tapınağı 362 yılına kadar bir kısım halkın devam ettiği bir tapınaktır. Cumartesi günü dinlenme günüdür. Hamursuz Bayramı ile Paskalya aynı zamanda başlamaktadır. Roma yönetimi din ve inanç açısından vatandaşlarına karışmadığından, St. Paul serbestçe hareket edebilmiştir. Zamanla Hıristiyanlığın fazla yayılmasından hoşnut olmayan yönetim engellemeye çalışmış, Hırstiyanlığı yaymaya çalışan St. Plato Ankara Kalesi dışında Campo Amoeno'da öldürülmüştür.

Hıristiyanlık tarihinde ünlenmiş bir Ankaralı piskopos (Ankaralı Aziz Clement), Sofia adlı inançlı bir hanımla, inanç-

[9] *Histoire des Origines du Christiansime*, cilt II, s. 210.

sız bir babanın oğluymuş. 28 yıl Hıristiyanlığı kendi doğrultusunda yayma mücadelesi uğruna işkencelere göğüs germiş, ancak M.S. 296 yılında, Agathangelos adlı bir müridiyle birlikte yönetim tarafından öldürülmüştür. "Ankaralı Şehit Aziz Clement " olarak anılır. Kilise, Ocak ayının 23. gününü kilise, Aziz Clement günü olarak resmen kabul etmiştir. Hıristiyanlığın yayılması ve resmen kabul edilmesinden sonra durum değişir. St. Paul'ün gelip vaaz verdiği alanlar ve mekânlar kutsal sayılmış, bu yerlere sonradan kiliseler ve manastırlar yapılmıştır. Bir efsaneye göre Ankara halkı Etlik yolunda, yüzyılımızın başına kadar görülebilen Wank Manastırı'nın, St. Paul orada vaaz verdiği için ona izafeten yapıldığı inancını taşırmış. Yahudi mahallesi de oralarda bir yerlerde miydi?

Adliye Sarayı'nın bulunduğu Anafartalar Caddesi yakınında bir St. Paul Kilisesi vardı. Bu da Yahudi mahallesinin o civarda kurulmuş olabilme ihtimalini akla getirir. Bugün sinagogun bulunduğu Yahudi mahallesinde yapılan kazılarda Roma dönemine ait su künkleri çıkmıştır, demek ki belki de o yıllarda meskun olan bu yerler, zamanımıza kadar kalmış olamaz mı?

Birden fazla Yahudi mahallesi de olabilir. Roma dönemine kadarki kayıtlarda, Ankara'da beş mahalle görülür. Roma döneminde şehir gelişir ve bu sayı on ikiye çıkar. Bu bölümlere füle denirdi. Her birine de ayrı bir isim verilmiştir. Ankara dahilinde Çankırıkapı'da bulunan bir kitabede de M.S. 2. yüzyılın birinci yarısındaki bu fülelerin adları sıralanmıştır. Roma İmparatorluğu'nun fülelere ayırdığı kentlerin yönetimi halkın elindeydi. Kuşkusuz Yahudiler de vardı ama kayıtlarda Galante'ye göre, çoğu Galatları çağrıştıran adlar, kimine göre de Grekçe isimler yer alıyor. Kuşkusuz İskender'den sonra Yahudiler, daha sonra da Galatlar Grek isimler seçtiklerinden, izlerini bulmak zorlaşmaktadır.

A. Galante'nin, "Ankara Tarihi"nin ikinci cildinin Musevi-

lik sayfasında geçen bir cümle beni hayli uğraştırdı. "Ankara ahalisi tarafından Yehudiyenin (Yahudi toprağı) Roma valisi Tiberius Severius'un şerefine, 133 senesinde rekz ettiği bir abidede, Yahudi isyan şefi Bar Kohba'dan (Ben Coziba)[10] bahsediliyor.

Darmaster'in kitabını bulamadım. Galante, "aramakla bulunmaz, ille rast gelecek" diye yazar, aynen de dediği gibi oldu. XIX. yüzyılın ilk yarısında Ankara yakınında C. Texier'in bulduğu büstsüz heykel kaidesindeki[11] yazı, anıtın Galatyalı Tiberius Severius'a[12] ait olduğunu, kendisinin Germanya valisi iken Bar Kohba isyanını bastırmak üzere Yehudiye'ye atandığını, başarılarını ve diğer bilgileri içerir. "Encyclopedia Judaica Castellana"nın Bar Kohba makalesinde de "İsyanı bastırmak için İngiltere'den asker olarak Tiberius Severius'u, vali olarak da Germanya valisini gönderdiler" diye yazar. Kendilerinden birinin böyle önemli ve çıban başı bir eyalete bir isyanı bastırmak üzere atanmasından gurur duyan Ankaralı Galatlar, T. Severius'un onuruna anıt dikmişlerdir.

---

10 Arsene Darmster R.E.J., s. 42-45.

11 Romalılar büstü konan kişilerin yaşam ve başarılarını ve kimi zaman da ayrıntıları kaidelere yazdıklarından, bunlar birer tarihi belge yerini tutabiliyor.

12 Bu kumandan "örnamenta triumphalia" unvanıyla onurlandırılacaktır. Konuyu açıklayan pek çok kitapta ismi geçer.

O DÖNEMLERDE DİASPORA'DA YAHUDİ TOPLUMLARINA TANINAN AYRICALIKLAR

Büyük İskender'in etkisiyle başlayan, Akdeniz çevresi ve Anadolu kentlerinin meydanlarında madeni sütunlara, levhalara yazılarak tüm halkın bilgisine sunularak açıklanan, Roma İmparatorluğu çağında da süren, Bizans'ta kısıtlanan, kaldırılan, kentlere göre az bir fark gösteren belli başlı ayrıcalıklar:

I- Yahudi toplumları, Kudüs'teki Büyük Tapınak'ın (Bet-Hamikdaş)[13] bakımı için aralarında muntazaman topladıkları paraları, yapılan bağışları, resmî kanallardan Kudüs'e gönderebilirler. Vergi kesilmez.

II- Dinleri gereği cumartesi günleri işe mecbur edilemezler, yargı önüne çıkarılamazlar.

III- Sinagoglarda ayinlerini yapmakta serbesttirler, taciz edenler cezalandırılır.

IV- İstekleri dışında zorla askere alınamazlar.

---

13 70 yılında Roma-Yahudi savaşında, Kudüs Tapınağı yakıldıktan sonra bir tek Ağlama Duvarı kalmıştır. Roma İmparatorluğu dahilindeki Yahudi cemaatlerine ayrıcalıklar verilmesi sürdürülmüştü, toplanan paralar Tiberia'daki Yahudi konseyine gönderilirdi. Roma döneminde bazı eyalet valileri paraya el koymuş ve yargılanmıştır. Bazen de, Yahudilerin topladıkları paralardan Roma tapınaklarına yardım yapmaları gerektiğini düşünerek başkaldıranlar olmuştur. III. madde bunu kanıtlar. Konsey başkanının gönderdiği elçiler Diaspora'daki toplumlarda para toplanmasını denetlerdi. Bu usul Bizans'ta da 7. yüzyıla kadar aynen kalmış, ancak Bizans lehine bir miktar vergi kesintisi yapılmıştır.

BİZANS

Yahudiler, Bizans İmparatorluğu'ndan şikâyetçi olduklarını "Uz... Buz..." diyerek ifade ederlermiş. Bizans Yahudileri şikâyet etmekte haklı mıydılar? Diğer memleketlerde yaşayan Yahudi toplumlarıyla onların yaşam koşullarını karşılaştırmak gerek.

Tam bin yıl süren bu imparatorluk zamanında Karay tarikatına mensup Yahudi yazarları saymazsak, ne yazık ki bir Yahudi tarihçi yetiştiremedi bu topluluk. Büyük gezginci yazarlar Benjamin Tudele (3. yüzyıl) ve Ratisbonlu R. Petahya (1107-1187) dışında, "Greko" diye adlandırılan Bizans Yahudilerinden, dönemlerinde de sonradan da bahsedilmedi.

20. yüzyıla kadar da bu konuyu pek merak eden olmamış. Konuya ilk eğilen araştırmacı tarihçi Samuel Krauss, "Bu konu, sokağa bırakılmış kimliksiz yetim bir çocuk" benzetmesinde bulunur. 1896 yılında Kahire'de ortaya çıkarılan ünlü Geniza'da[14] bulunan birçok resmî evrak ve topluluklar arası yazışmalar Bizans Yahudilerinin tarihine ışık saçmış ve ilgiyi artırmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tarihçiler bunları inceleyerek yapıtlar vermeye başlar ve bu konuyu üniversitelerde tez olarak seçenlerin sayısı artar.

Bizans döneminde Ankara Yahudileri hakkındaki bilgilerimiz kısıtlıdır. Hıristiyanlık yayılıp resmî devlet dini olarak kabulüne kadar pek bir değişiklik yoktur. Constantin, Roma'dan, senatodan, soylu kesimin etkisinden uzak, mutlak bir imparator olma arzusu ile, Boğaz'da küçük bir yerleşim bölgesi olan Byzantium'u ikinci bir başkent olarak seçtiğinde, imparatorluğu dahilinde Yahudilerin sayısı, genel nüfusun %10'una varmaktaydı.

212 yılında Roma İmparatoru Caracalla, imparatorluk da-

[14] Geniza: Sinagoglarda İbranice yazıldıkları için atılmayıp saklanan veya toprağa gömülen bir tür çöplük, depo.

hilindeki tüm Yahudilere vatandaşlık hakkı vermişti. Dinlerine karışılmazken ve ayrıcalıklara sahipken, yeni getirdiği yasalarla Yahudileri ikinci sınıf vatandaş konumuna iten, İmparator I. Constantin'dir. İleride başka imparatorların da, Yahudilerin haklarını kısıtlamaya yönelik yasaları da bu temel üzerine oturtulacaktır. Gene de Hıristiyanlığın yol açtığı Yahudi düşmanlığını bu imparatorun başlattığını ileri sürmek haksızlık olur. Bu düşmanlığın tohumu İspanya'nın Elvira kasabasında 303 veya 304 yılında toplanan ilk Hıristiyan konseyinde atılmıştır. Bu konsey, Hıristiyanları, Yahudilere karşı cephe almaya yönlendirmiştir. Hıristiyanların Yahudilerle evlenmelerini, aforoz cezasını getirerek engellemeyi karara bağlamış, hasadın Yahudilerce kutsanması, bir arada yemek yenmesi, dost ilişkilerde bulunmaları yasaklanmıştır.

Hıristiyanlığın iyice yayılması ve dindar imparatorlar zamanında ise durumun ne kadar ağırlaştığı, Justinianos'un ünlü yasalarında (Corpus Juris Civilis) izlenebilir. Yahudileri din değiştirmeye zorlamışlarsa da, benzer yasaların tekrar tekrar yayınlanmasından, yasaların hayata geçirilemediği anlaşılmaktadır. Ankara hem Hıristiyanlık açısından, hem de imparatorluğun gelişmiş bir kenti olan Antakya yolu üzerinde bulunması nedeni ile Bizans'ın ilk döneminde de önemini korumuş ancak zamanla bu antik kent bir kasabaya dönüşmüştür.

A. Galante 5. ve 6. yüzyıllarda Ankara Yahudilerinin bir bölümünün Hıristiyanlığa geçtiklerini kaydeder. Yahudilik konusunda Bizans döneminin en önemli kenti Amorium'dur. Nedense bazı tarihçiler yanılgıya düşüp bu iki kenti bir sanıp Amorium'da geçen olayları Ankara'da geçmiş gibi gösterirler.

620 tarihinde İmparator Herakleios döneminde Ankara, İran Sasanilerinin eline geçer. Bazı kaynaklara göre, Herakleios'a gençliğinde bakılan bir falda, Bizans İmparatorluğu'nun sünnetli bir ırk tarafından yıkılacağı söylenmiş. Bazı kaynaklar ise böyle bir düş gördüğünü ileri sürer.

Sonuç olarak, Müslümanlığın var olmadığı o yıllarda, bu düşüncenin tedirginliği ve korkusu içindeki Herakleios Yahudilere düşman kesilir. Şehrin İranlıların eline geçmesinden Yahudileri sorumlu tutar. Bir süre sonra Ankara geri alındığında, ikinci bir kehanete göre Yahudilerin Hıristiyan olma zamanının geldiğine inanarak tümünün Hıristiyanlaşmasını ister. Müslümanlığın ortaya çıkmasıyla beraber Araplar akınlara başlarlar ama kalıcı değillerdir, kenti yağmalayıp çekilirler. Bir süre sonra güçlenerek İran'ı ele geçirerek Müslümanlaştırırlar. Daha da güçlenip İstanbul'u bile kuşatırlar. Anadolu içlerinde kalıcı olmayan akınlarını sürdürürler. Bunların arasında en son ve en yıkıcı olanı, Theophilos zamanında, 839 yılında olanıdır. O yıl ünlü Abbasi halifelerinden Harunurreşit'in genç oğlu Mutasım komutasındaki ordu hem Ankara'yı hem de Amuriye'yi uzun bir kuşatmadan sonra ele geçirir. Bazı kaynaklara göre Mutasım'ın bu saldırısının özel bir nedeni vardı: Bir süre önce Theophilos Suriye'ye hücum etmiş ve önemsiz küçük bir kent olan ama Mutasım'ın da doğum yeri olan Sozopetra'yı yakıp yıkmakla kalmamış, tutsaklara ağır işkenceler yaptırmış, kapatma yapılmak üzere de bin kadın alıp götürmüştü. Mutasım bir misilleme yapmak üzere harekete geçmiş, Theophilos'a kenti boşaltması öğütlenmişse de imparator bunu kabul etmemişti. Rum ordusunda İranlılar, Arap ordusunda ise Türk okçular vardı. Arap birliğinin başında komutan olan Afşin[15] (Heyzar Bin Kavus) de Türk kökenliydi. Savaşta her iki taraf da ağır kayıplara uğrarlar. 13. yüzyıla ait bir el yazmasında kuşatmalar hem anlatılmış, hem de resmedilmiştir. Kent yağmalanır, katliama uğrar. Arap orduları, Bizans orduları karşısında dayanıp yerleşemez, geri çekilmek zorunda kalırlar. Bu iki şehre yapılan akınlara katılmış ve durumu yakından izlemiş olan Arap şair Hüseyin B. Zahhak;

[15] Afşin veya İhşir, başbuğ, komutan mânâsında kullanılır.

"Yeryüzünden yok ettik Amuriye'yi
Yerle bir ettik Angora'yı" [16]

şeklindeki beyti ile zaferlerini gururla dile getirir.

Bu olaydan sonra kent 200 yıl boyunca Bizans yönetimi altında yaşamını sürdürür, toparlanır. 1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra Anadolu, Ege kıyılarına kadar Türk akıncılarına açık hale gelir. Ankara'yı ilk ele geçirenlerin Selçuklular mı yoksa Danişmendliler mi olduğu bilinmez.

1101'de Haçlı Ordularının başkumandanı, Ankara'yı koruyan garnizonu bozguna uğrattıktan sonra kenti Bizans'a bırakarak yoluna devam eder. Kent 1127'de kesin olarak Selçuklulara geçer. Bundan sonra ve 13. yüzyıla kadar Anadolu tarihini belirlemenin güçlüğü üzerinde tüm tarihçiler hemfikirdirler. Moğol istilacılar ve beylikler arasında kentler, bölgeler devamlı el değiştirirler. Ankara Moğol kollarından biri olan İlhanlılardan Türkmen A. Ertana, 1341'de beyliğini ilan eder, hattâ kendi adına para bile bastırır. Arkasından Karamanlılardan Kadı Burhaneddin ve başka beylikler görünür. Bu karmaşa yıllarında kent ve çevre, çok yaygın olan Ahilerin de desteği ile yönetilir. Ankara'da da Ahilik, merkezî yönetimin zayıf düşmesi üzerine ortaya çıkabilmiş ve yerel yönetimde etkili olmuş, sosyo-ekonomik zorunluluklardan da kaynaklanan, hem büyük toprak sahibi olması, hem de lonca teşkilatı nedeniyle, zenaat, sanayi ve ticareti ellerinde bulunduran bir teşkilattı. Azınlıkları bünyesine almazdı. Eşitliği amaçlayan bir yönetim türü öngörürdü. Günümüzde Ankara'yla özdeşleştirilen Ahilik, ilk olarak 11. yüzyılda İran'da ortaya çıkmıştır. Anadolu'da ise Selçuklular ve sonrasında görülür. "Ah" sözcüğünün Arapça "kardeş"ten kaynakladığı kabul edilmişse de, Türkçe "kahraman" ve benzeri bir anlamı olduğunu ileri sürenler de vardır. İbranicedeki anlamı ise "kardeşim"dir. Ahilik 13. yüzyılda

[16] *İslam Ansiklopedisi,* Ankara makalesi, 6. Cüz, 2. Baskı, 1960.

özellikle Ankara çevresinde yaygın ve etkilidir. Anadolu'da bu Alevi örgütün öncüsü Ahi Evren Veli'nin, Osman Gazi'ye kuşak bağladığı rivayet olunur. Osman'ın kayınpederi Şeyh Edebali de Ahi ulularındandı.

1354'te Orhan Gazi Ankara'yı ele geçirir. Bir beylerbeyi atarsa da, Ahilere dokunmadığından, Ankara'nın 1356'da I. Murat Hüdavendigâr Han tarafından alındığı kabul edilmiştir. O yıllarda Ankara'da küçük bir Yahudi cemaati vardı. Bu topluluk Türkmen beylikleri ve Selçuklu yönetimi sonucu Türkçe bilmekte ve konuşmaktaydı. Bizans zorlaması sonucu ise sinagogda Grekçe hâkimdi. Anadolu'yu gezen seyyahlar Türkçe'yi resmî dil olarak kabul eden[17] en uzun ve en güçlü Türkmen beyliği Karamanlılardan başka, halkın da Türkçe konuştuğunu, köy papazlarının bile kilisede okuduklarını çeviremediklerini hayretle kaydederler.

Selçuklu döneminin bir asimilasyon dönemi olduğu ileri sürülür. I. Murat, Ankara'dan sonra Selanik ve Edirne kentlerini de topraklarına katar. Edirne'yi kuran Roma İmparatoru Hadrianus o zamanların Judea'sından –İsrail– Yahudiler getirtip buraya yerleştirdiğinden ve Avrupa'dan kaçan ya da kovulan Eşkenazlara da bu bölge bir sığınak olduğundan, bu kentlerde esaslı Yahudi cemaatleri vardı. I. Murat bu iki kente, Şam, Ankara ve Bursa'dan, Türkçeyi öğretmeleri için Yahudiler getirtmiştir. I. Murat'ın maiyetinde Elisseus adında Yahudi bir düşünür de vardı.

Avrupa'da başgösteren veba salgınının (1348-1356) nedenini de Yahudilere yükleyen hükümdarlar, Yahudileri kovduklarında, bu Eşkenaz Yahudileri Osmanlı topraklarına sığınırlar. Bunlardan başka Polonya, Rusya, Macaristan gibi yerlerden gelen Eşkenaz Yahudileri de olur. Bir de imparatorluğa katılan Bosna, Sırbistan gibi yerlerden de göçmen getirtilip ge-

[17] Türkçe'yi resmî dil olarak kabul eden Karamanlı Mehmet Bey'dir.

rekli görülen yerlere yerleştirilirler. İberik Yahudilerinin gelişinden önce bu iskân politikası sonucu, küçük Ankara Yahudi topluluğuna Eşkenaz Yahudileri gönderilmiştir.

1402'de Bayezit ile Timur arasındaki Ankara Savaşı'ndan sonra, Macar yazar Alexandresus Dersca'nın "La Campagne de Timur" adlı kitabında Ankara halkını "kan akçesi" denen bir para vererek Timur'un zulmünden kurtardığını yazar.

İSTANBUL'UN FETHİNİN ANKARA'YA ETKİSİ VE HACI BAYRAM VELİ

Ankara kökenli olup 15. yüzyılda yaşamış ve adı günümüzde de canlılığını koruyan büyüklerden biri de kuşkusuz Hacı Bayram Veli'dir. Augustus mabedinin hemen yanında, türbesi ve kendi adını taşıyan camisi 20. yüzyılın yarısına kadar en büyük cami olup halen de itibarını korumaktadır. Bulunduğu mahalle de aynı adı taşır. Bayramilik adıyla bilinen bu tarikatı benimseyenlerin çoğalmasından kuşkulanan 2. Murat, Hacı Bayram Veli'yi başkent Edirne'ye çağırtır. Ondan hoşnut kaldığı için de kendisini Ankara'ya, Karamedrese'ye müderris atar.

Fatih Sultan Mehmet İstanbul'un fethi öncesi, Hacı Bayram Veli'ye danışmak ister ve yanına çağırtırsa da, Hacı Bayram çok yaşlı olduğundan gelemez, müritlerinden Akşemseddin'i gönderir. Fatih, İstanbul'u fethettikten sonra 7. yüzyılda İstanbul'u kuşatan ama almayı başaramayan Halife Muaviye ile beraber gelen ve bu seferde hastalanarak ölen Ebu Eyyub El Ensari'nin (Eyüp Sultan) kabrinin bulunmasını danışmanı Akşemseddin'den ister. Müslüman kaynaklar, bu onurlu başarısının bir ödülü olarak, aynı yıl Fatih'in bir emirname ile Ankara'da, Hacı Bayram mahallesi halkının tüm vergilerden muaf tutulmasını sağladığını kaydeder.

Yahudi ve yabancı bazı kaynaklar, Hz. Eyüp'ün kuşatma-

da şehit olduğunda, Yahudilerin onu Bizanslılardan gizli defnettiklerini yazar. Bizans Yahudileri mezarın yerini gizlice işaretlemek için toprağa üzerine İbranice ismini kazıdıkları mermer bir levha gömerler. Aynı kaynaklar yüzyıllar sonra Yahudilerin mezarın yerini bildiklerini ve mezar açılırken yardımcı olduklarını kaydeder.

Hacı Bayram Veli'yi ve Bayramilik tarikatını, bir şiirinden aldığım ilk ve son mısralar az ve öz şekilde aydınlatır:

Bilmek istersen sen seni
Can içinde ara canı...
Bulan ol kendi oldu
Sen seni bil, sen seni.

İBERİK SEFARAD YAHUDİLERİNİN ANKARA'YA GELİŞLERİ

1492'de İspanya'dan gelenlerin bir bölümü Ankara'da görünmekte gecikmez. Bunları 1497'de Portekiz'den gelen ikinci bir Sefarad Yahudi kafilesi izler. Bu gelişler Osmanlı resmî kayıtlarında "sürgün" dedikleri bir yerleştirme olayı mıydı? Bunu bilemiyoruz. Ankara eyaleti Hıristiyan misyonerlerin din yayma uğraşı verdikleri bölgelerden biriydi. İltica edenlerin bunlara set çekmek ve bir denge kurmak üzere imparatorluğun her tarafına dağıldıkları kabul edildiğine göre, bunda şaşılacak bir durum yok.

İstanbul'un Aksaray semti, Fatih'in veziriazamlarından İshak Paşa'nın güttüğü iskân politikası sonucu yöreden göçmen getirttikten sonra adını almıştır. Bu paşa Ankara eyaleti valiliğinde bulunmuş, vakıflar kurdurmuş, kentin imarına çalışmış, ileride söz edeceğim ve Yahudiler için büyük önem taşıyan Şengül Hamamı'nı yaptırmıştır. Burada da iskân işine ka-

rışıp karışmadığını bilemiyoruz.

İstanbul'un ticari semti Mahmutpaşa'nın adını aldığı vezir-i azam Mahmut Paşa, Ankara'nın ticari durumunu önemseyerek boyahane, bezezhane gibi yapılar inşa ettirmiştir. Ticarete önem veren bu vezir, bu kente yararlı olabilecekleri düşüncesiyle de bu tür işlerde uzmanlaşmış bir kısım Bizans Yahudisini buraya göndermiş olabilir. Ankara'ya özgü sof, moher bu kenti Avrupa'nın ticari çevrelerine tanıtmıştır. Yahudiler, ekonomik kapasitesi yüksek ve ümit verici bu kente kendi istekleri ile gelmiş de olabilirler. İstanbul'daki Yahudilerce de teşvik edilmiş olabilirler. Ahilerin lonca teşkilatlarında her türden zanaat kesiminin durumu iyiydi. Ankara kenti civarında, köy ve nahiyelerde de sof üretilir, hayvancılık kadar deri, post vb. ticareti de yapıldığından, Ankara alım satım potansiyeli olan bir topluluktu.

Sefaradlar 16. yüzyıl başında, Osmanlı İmparatorluğu'nun ve kentin en parlak döneminde gelirler, o yıllarda Ankara, Roma döneminden beri, özellikle ticaret ve sanayide en gelişmiş dönemini yaşamaktadır. Yine o yıllarda Venedikli, Fransız, Hollandalı tüccarlara rekabet etmek üzere İngilizler de kurdukları "Levant Company" ile geç de olsa yerlerini alırlar. Gene aynı dönemde, yün, moher, sof, deri ticaretinin ve satışların yapıldığı Kurşunlu Han, Bedesten gibi büyük yapılar ticaret hacminin büyüklüğünü kanıtlar.

Bu kozmopolit kentte Ermeniler çoktu ama Rumlar yok denecek kadar azdı. O yıllarda bu yeni gelen Yahudiler her alanda onlardan daha üstündüler. Yabancı tüccarlarla hem dil açısından anlaşabilmekte hem de Avrupa'nın çalışma yöntemini ve bankacılığı bildiklerinden, yün dokuma, tekstil işlerinde, ihracatta başarılı olmuşlardır. Avrupa'da kalmış olan ve irtibat kurabildikleri akrabalar kadar, bildikleri ticari kurumlar ve şahıslar da iş olanakları sağlamış ya da işleri kolaylaştırmıştır. Örneğin 16. yüzyılda bazı yabancı tüccarlar, Ankara ve çevre-

sinden aldıkları malların ödemelerini Ankara'da yapmayıp Yahudi şirketlerinin bulunduğu İstanbul, Edirne, Venedik gibi yerlerde yaparlardı. Bu aracı şirketler de Ankara'daki temsilcilerine, alacaklılara ödenmek üzere para gönderirlerdi. Ne kadar zaman beklenir, ne tür para alınır, ödemeler ne şekilde yapılırdı bilmiyoruz. İmparatorluk dahilinde her tür paranın kullanıldığı ve sık sık düşük ayarlı paradan şikâyet edildiği gibi, bu tür ihtilaflar bu ticaretlere de yansımıştır. Safad ve Selanik şehirlerinde dokuma ve boyama sanayilerini kuran, geliştiren İberik Yahudilerinin Ankara'da bu alanda bir çalışmaları oldu mu, belli değil.

16. yüzyılda Ankara Yahudilerinin yönetimle ilişkilerine ve durumlarına ışık tutan önemli belgeler olan mukataalar[18] –vergiler– ve Ankara sancağı ile merkezden alınabilecek vergiler, bir bütün olarak kişi veya kişilere vererek toplanıyordu. Dr. Ergenç doktora tezinde, Ankara'da bu konuyu üstlenen pek çok Yahudi ismine rastladığını kaydeder.

Bunların en önemlisinin de Haymana mültezimi Mayır V. Yehuda olduğunu ileri sürer.

İkinci bir örnek: 1607 yılı Ağustos ayından itibaren geçerli olmak üzere, altı yıl için mukataa, birisi İstanbullu, ikisi Ankaralı olmak üzere üç Yahudiye ihale edilmiştir.[19] Gelir, yeniçeri ocağının et ihtiyacı –kassabiye mukataası– karşılandıktan sonra, altı yıl için 8.535.710 akçe olarak kararlaştırılmıştır ki, o yıllara kadar ulaşılmamış bu çok büyük miktar paradan, ticari hacmin önemi anlaşılabilmektedir. İberik göçünden birkaç yıl sonra Yahudilerin bu gelişmiş durumu ekonomistler açısından da dikkat çekicidir. Kuşkusuz bu geniş ticarette neden yabancıların Ankara'ya özgü saydığımız maddelere, örneğin keçi kılın-

---

[18] Suraiya Farouqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993, s. 368.

[19] Dr. Rıfat Özdemir, *XIX. Yüzyılda Ankara,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 694, Ankara.

dan yapılan ve Avrupa'da yaygın olarak kullanılan peruklar gibi maddelere rağbet ettikleri anlaşılmaktadır.

Venedikliler öylesine kalabalıklardır ki, oturdukları Hoca Sinan mahallesi zamanla Valtarin diye adlandırılır olmuştur. Galante bunu "Voltarino" diye okur ve İtalyanca bir sözcük olduğunu kaydeder. En büyük alıcı olan Venediklilere "sof" alımında ayrıcalıklar tanınmıştır. Bu durumda onların kendilerine özgü bir mahallede toplanmış olmaları olağan sayılmalıdır.

1539 yılında Ankara'ya gelen seyyah Michel Membré, kentten "zembolotti" yani sof yapılan yer diye söz eder. Kent kadar civar yerleşimlerde de sof dokunur. O yıllarda toplam 600 tezgâh vardır. Koza yetiştirilmekte ve ipekçilik de yapılmaktadır. Ankara'nın ikliminden kaynaklanan moher tipi yün, Ankara'da yetiştirilen bitki kökleri (coccum tohumu) ile boyahanelerde boyanmakta ve en başta İstanbul'a, saraya yollanmaktadır.

İspanyol Yahudileri doğal olarak yerli Yahudilerin ibadet türlerini yadırgadıkları için, kendilerine özel bir sinagog yapmakta gecikmezler. Arkasından 1497'de Portekiz'den göç eden Yahudilerden de Ankara'ya gelip yerleşenler olur. Bunlar da kendilerine özel ikinci bir ibadet yeri açarlar. Komşu ülke halkı olmalarına rağmen İspanya ve Portekiz Yahudileri arasında sinagog kuralları açısından değişiklikler vardı. Gelen bu Portekizliler kısa bir süre sonra, muhafazakâr olduğu anlaşılan kendi din adamları ile anlaşmazlığa düşerler. Konu sirke ve kaymaktan kaynaklanmaktadır. Yahudi olmayanların ürettiği bu tür yiyecekleri almalarına hahamları izin vermeyince, bu sorun İstanbul din otoritelerine, Bet-Din'e sorulur. Yanıt halkın lehinedir. Din adamı ise diretmektedir. Tartışma sınırlarını aşan bu duruma o zamanın hahambaşı doğu kökenli bir rabbanit olan Eliyahu Mizrahi (Re'em 1455-1525) karışır. Galante olaya 1510 yılı kaydını düşer. Geniş fikirli bir din adamı olmanın ötesinde, bir astronom ve dünya çapında bir matematikçi

olan E. Mizrahi, liberal düşünceli haham Abraham Kaleb'i Ankara'ya tayin edince, problem hallolur ve sirke ve kaymak alımı serbest bırakılır. Benim kanımca bu şekilde özetlemek ve basite indirgemek yanlıştır.

Sinagog masrafları, haham maaşları gibi giderler, bağışlar, aylık ve yıllık aidatlardan başka, et, peynir, şarap gibi belli başlı gıdalardan alınan vergilerle karşılanırdı. Yöneticiler, cemaatlerinin gereksinimlerini karşılamakta maddî açıdan zorlanırken, sirke deyip şarap alma hilesine gidilebilir, kaymak deyip benzeri bir sütlü madde alıp vergi kaybına uğranabilir diye endişeleniyorlardı. Nitekim kaşer et kesiminde vergi vermemek için birçok cemaatlerde çeşitli hilelere başvuran celepler hep olmuştur.

O yıllarda hahambaşı Eliyahu Mizrahi'nin Şemuel adında bir oğlu, Tokat'ta can derdinden Müslümanlığı kabul ederse de, memleket dışına kaçıp Yahudiliğe döner. Bu havadis duyulduğunda Tokat ve Manisa'da olduğu gibi, Ankara'da da Yahudi yönetici ve tüccarlara Müslümanlıkta kalmaları için baskılar başlar. Ankara hahamları dinî bir sorunu çözemedikleri zaman İstanbul Bet-Din'e başvururlardı. Ankara her yöne yol alan kervanların, özellikle kutsal topraklara giden ve gelenlerin de konaklama yeri olduğundan, kuşkusuz pek çok din adamı bu topraklardan gelip geçmiştir. Kervanların bu mecburi konaklamalarından başka, tren yolu yapıldıktan sonra bile bu kentte birkaç gün geçirdikten sonra yollarına devam ettikleri görülmüştür.

Gelen konuk önemli bir din adamı ise, Ankara din adamları kendi durumlarını anlatırlar ve problemlerini açarak akıl danışır ve çözüm ararlardı. Bunlar da aynen İstanbul'a yüksek dinî kurula –Bet-Din– sorulmuş ve yanıtlanmış –responsa– gibi kayda geçer. Bunların kayıtları sayesinde bazı bilgilere erişebiliyoruz.

Örneğin: Ankara hahamı, Selanik kökenli Moiz Boton za-

manında, 1600 yılında din adamı Jozef Mitrani, Safad'dan İstanbul'a giderken Ankara cemaatine konuk olur. Ona sorulan sorular arasında, doğrulaması bekleyişi içinde "Din bilgisi alan, dinine harfiyen uyan ve uygulayan, öbür dünyada sorgulanmazmış, bu doğru mu?" diyenin düşüncesine şiddetle karşı çıkar. Bu tür cevaplar ve kayıtlar ilk anda önemsiz gibi görünse de, o zamanın insanının düşüncesi, hattâ atasözleri ve deyimler üzerine az da olsa bir fikir vermektedir.

KAN İFTİRALARI

Aydın ve üstün ticari kapasiteli İberik Yahudilerinin Osmanlı İmparatorluğu'na gelip yayılmaları ve özellikle İstanbul'a yerleşip Saray'a nüfuz edebilmeleri, Yahudilerle dost olmaktan zaten uzak olan Ortodoks Hıristiyanları daha çok düşman etmişti.

Yahudiler, dinlerince emredildiği gibi, yiyecekleri etleri kanlarından arındırmak üzere çiğ iken tuzlayıp bir saat bekletiktikten sonra yıkayıp pişirirler. Avrupa'da Hıristiyanlar ortaçağlardan beri Yahudilerin hamursuz ekmeğine kanını katmak için, bayramdan önce bir insanı kaçırıp öldürdükleri yalanını yayarak, bu tür bir iftira yoluyla halkı kışkırtıp katliamlara, suçlamalara neden olurlardı. Uydurdukları iğneli fıçı masalı ile de çocukları sözüm ona korkuturken, antisemitizm tohumlarını da ekerlerdi.

Osmanlı döneminde Hıristiyanların neden olduğu ilk kan iftirası, 1545'te büyük bir cemaat olan Amasya Yahudileri arasında yaşanır. Bir Ermeni ortadan kaybolmuştur. Suçlananlar arasından, işkence altında bu iftiraları kabul eden bazıları asılır. Jacob Abayub adında bir doktor meydanda yakılır. Bir süre sonra kaybolduğu sanılan adamın Amasya'ya dönmesi üzerine, bu sefer de iftiracılar aynı şekilde cezalandırılır.

İkinci bir iftiranın da Tokat'ta yapılması üzerine saray doktoru olan Hamon'un başvurusu ile Kanuni Sultan Süleyman bu tür olaylarda yargılamanın yerel kadılarca değil, Saray'da yapılacağını buyuran bir ferman yayınlar. Bu fermanın aslı bulunamamıştır.

Ankara Yahudileri iki, belki de üç kez kan iftirasına uğrarlar. Bunların günü bilinse de yılı ve kronolojik sırası bilinmez. Ne Galante, ne de zaman zaman konuşmuş olduğum Gabay, Samas gibi kişiler de bilmediklerini ve bir kayıt olmadığını söylemişlerdir.

Bir erkek çocuğun kayboluşu üzerine, Hırıstiyanlar Yahudilerin hamursuz hamuruna kan katmak üzere bu çocuğu kaçırdıklarını ihbar ederler. Yine ortalık karışır. Neyse ki çocuk birkaç gün sonra, 14 Temmuz'da bulunur. Cemaat son yıllara kadar bir Purim-Katan bayramını (Şeker Bayramı gibi) 14 Temmuz'da sinagogda dualarla kutlardı. Gene "Sarı Kız" diye adlandırılan benzer bir olay da 21 Eylül'de sinagogda Purim'e özgü tören ve dualarla kutlanırdı. Ankara halkı Mayıs ayının 11. gününü de benzer şekilde kutlardı. Ancak bu günün anlamını bilmezlerdi.[20] Purim Katanlarını incelerken, o günde de Yahudilerin bir kan iftirasına uğradıklarını, büyük din ve tarih adamı Hayım Benveniste'nin (1603-1673) "Kenesseth Ha Gedola" adlı yapıtında belirttiğini okumuştum. Altmışlı yıllarda İstanbul'da yaşayan Ribbi Rofe de kendisinde bulunan bu kitapları ricam üzerine inceleyerek, beni teyit etmiştir. H. Benveniste bu kitabı genç yaşta yazmış ve kitap kendisi hayattayken basılmıştı. İftiralar 1545 ile 1625 arasında meydana gelmiş olmalıydı.

17. yüzyıl boyunca devam eden ve Celali İsyanları adı altında toplanan ayaklanmalar sadece kervan saldırılarıyla sınırlı kalmamıştır. Anadolu halkını kentli, köylü perişan eden

[20] Tarihler az bir farkla Yahudi takvimine göre kutlandığından değişkendir

bu isyanları devlet bastırmakta geç kalır. Daha emniyetli olduğu düşünülen İstanbul'a Anadolu'nun birçok bölgesinden göçler başlar. Ankara Yahudileri bir yanda Celaliler, diğer yanda imparatorluk dahilinde tüm Yahudileri sarsan Sabetay Sevi olayı ve kan iftiraları gibi nedenlerden oldukça fazla etkilenirler. Ankara-İstanbul arasında kervan işleten, nakliyatla uğraşan Yahudiler doğal olarak en çok etkilenenler arasındadır. O yıllarda başta Celali isyancıları olmak üzere Ankara'ya mal almaya gelen gayrimüslimlerin yolları kesiliyor, "zımmîlerin" Anadolu'ya para götürmeleri dinen yasak yalanıyla paralarına el konuyor ve ticaretleri engelleniyordu. Durumun saraya aksettirilmesi üzerine, padişah I. Ahmet bir ferman yayınlayarak ilgililere zımmî kervancıların Üsküdar'dan başlamak üzere hem himaye edilmelerini, hem de giyim konusunda konulan yasaklar ve kısıtlamalardan muaf tutulup Müslümanlar gibi giyinebileceklerini bildirir.

Yünün ve sofun ham olarak satılmasının yasak oluşu nedeni ile, Ankara'da hem dokuma hem de boya gibi işlerin yapılıyor olması ticaret hacmini büyütüyordu. Bu üretimin de tümüne yakının kent ve ülke dışına satışı için tek nakliyat aracı olan kervanların işlemesi ve güvenlikleri çok önemliydi.

Ankara keçilerinin, yörenin iklim ve suyundan kaynaklanan değişik yünü de gene Ankara'ya özgü bir kök boya ile yeşile boyanarak İstanbul'a saraya gönderilirdi. Diplomat, gözlemci ve yazar Busbecquise, 16. yüzyılda yazdığı kitabında "İnanmanızı rica ederim, bu keçi yününden yapılan kumaşlar ipek gibidir. Sultan Süleyman, bu keçi yününden yapılmışların dışında başka cins elbise giymeyi sevmez. Yüksek mevkidekiler bu tür ve bu renkteki giyinmeyi kibarlık sayar" diye anlatıyordu.

1640 yılında Ankara'ya gelen seyyah Evliya Çelebi: "Pek çok yabancı tüccar bu keçileri memleketlerine götürmüşlerse de, kısa sürede yünlerin kalitesi bozuluyor" diye anlatır.

Ankara halkı keçilerin bu durumunu, Hacı Bayram Ve-

li'nin Ankara'ya bir lütfu, armağanı gibi görürdü. Bazı yabancı tüccarlar bu keçilerden Avrupa'ya hattâ Amerika'ya canlı olarak götürmeyi başarmışlarsa da, yünleri gerçekten kısa sürede bozulmuş, çiftleşmeleri işe yaramamıştır. Tibet yaylalarından gelen göçerlerin getirdikleri ileri sürülen bu cins keçiler, dış ülkelerde 19. yüzyılın başlarına kadar yetiştirilememiş, memleket içinde de başka yörelerde kalitelerini koruyamamışlardır.

Ankara keçilerini başka yerlere götürenler arasında, Afrika'nın güney ucunda Cape Town'a gidenlerin başarı kazanmaları ve ünlenmeleri ve bu durumun İngiliz kumaş sanayiinin gelişmesine olan katkılarıyla ilgili yerli ve yabancı pek çok ayrıntılı belgesel ve yazı yazılmıştır.[21] 1856'da Güney Afrika'dan gelen Julien Adolph ve James Mosenthal adlı iki Yahudi tüccar, Angora dedikleri keçilerden otuz tanesini Afrika'da Cape Town'a götürür (1856). Hayrettir ki keçilerin yünü bozulmaz. Çiftleştirilip çoğaltılan bu keçiler Cape Town'un zenginleşmesini sağlayan moher endüstrisini de başlatır. Bu iki müteşebbisin adları da bu ülkenin gelişmesine katkıda bulunanların başında anılır. Oysa Cape Town, Afrika'nın en güneyindeki bu bağnaz ülke, 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Hıristiyanlıktan başka bir dine izin vermediğinden, kitle halinde gelip yerleşen Yahudiler olamamıştır. Tek tek gelenlerin gelişmeye katkıları olmuşsa da bir Yahudi cemaati yoktu"[22] şeklinde bir açıklama bulunmaktadır. 1858 yılında Ankara'da bulunan İtalyan gazeteci-yazar Prenses Belgiojosa, "Asie Mineur et Syrie" adlı eserinde Ankara dervişleri, keçi ve kedileri hakkında doğru ve ayrıntılı bilgi verir.

---

21 *The Jewish Encyclopedia* "South Africa", cilt XI, s. 476.

22 A. Galante, *Ankara Tarihi,* cilt II, Tan Matbaası, İstanbul, 1950. Ayrıntılara internetten, Hasan Ali Erdem. "Bir Başarı Öyküsü", http://www.foreigntrade.gov.tr/ adresinden ulaşılabilir.

ESTER HANDALI-KİERRA OLAYI, 1600

Osmanlı İmparatorluğu döneminde, mukataalar, sarraf işlemleri, orduya levazım tedariki, bankerlerle ilgili pek çok ticaret alanında Yahudileri görürüz. Dil bilmeleri, sarayda ve haremde birçok yabancı kadının bulunması ve bunların baş kadın, haseki, valideliğe yükselmeleri, Yahudi kadınların da onlara hizmet vermek ve saray dışından istediklerini getirmek üzere saraya girmelerine yol açmıştır. Bunların arasında işi para ayarıyla oynamaya kadar götürenler olduğu gibi, daha üst kademelerdeki kişilerce maşa gibi kullanılanlar da olmuştur. Bunlardan, hem Halil Paşa'ya yakınlığı ile bilinen, hem de Safiye Sultan'ın-Bafa ve Nurbanu iş bitiricisi olan Ester Handalı, nam-ı diğer Kierra ve oğulları sipahilerin düşük ayarlı para ile ücret almalarına neden olmakla suçlanarak iki oğlu ile beraber linç edilmiştir (1600). Yine de bu olay genel olarak Yahudileri etkilememiştir. Örneğin, İstanbul'da altın para basılan darphanede bu işi gören usta sanatkâr Yahudiler olduğu gibi, kalciyanların tümü Yahudi idi ve bu olay nedeniyle işten çıkarılmamışlardır.

TEMİN OLAYI

IV. Mehmet (1648-1687) zamanında *temin* denilen bir altın paraya halk rağbet eder ve kullanırken, ayarı düşük taklitleri, kalp paralar piyasaya sürülür. Bir kısmı Yahudi olan bazı tüccarlar bunun farkına varıp bu tür paraları almak istemezler. Diğer taraftan devlet vergilerini gerçek *teminlerle* istemektedir. Devletin hazinesi tamtakırdır. Naima tarihinde, "Bu düşük altınları, cebren esnafın ve Yahudi tüccarların ellerindeki gerçek teminlerle mübadele ederek askerlerin maaşları için gereken iki yüz bin riyalin karşılanması düşünülür ve ha-

rekete geçilir." diye yazar. Bu da Yahudilerin zenginliğini gösterir. Olayları yakından izleyen Evliya Çelebi, durumu saraya şikâyete giden Müslüman tüccarların kovulduğunu, 1651'de "Fitneyi Pazar" olarak tarihe geçen günde, İstanbul'da esnafın ve tüccarın ciddi bir başkaldırıya kalkıştığını ve saraydan kelle isteyecek, vezir değiştirecek kadar ileri gidip başardıklarını anlatır.[23]

Devletin düşük ayar teminlerle maaş ödemeye kalkması ve bu işin başka illere sıçraması kanlı olaylara neden olur. "Ankara ve Bursa'da birçok memur öldürülür." [24]

Bu da araştırılmaya değer bir başka konudur. 1672 yılında büyük bir veba salgını Ankara halkını kırar. Kenti terk edenler arasında pek çok da Yahudi vardır.

SABETAY SEVİ [25] OLAYI VE ETKİLERİ

17. yüzyılın sonuna doğru Osmanlı İmparatorluğu "Duraklama Devri"ni yaşarken, Yahudi toplumu gerileme devrine girer. Bunun nedeni bazı tarihçilerin iddia ettikleri gibi yalnız Mesih Sabetay Sevi'nin (1626-1676) olayı değildir.

Sevi kendisinin hem mesih olduğunu hem de Osmanlı İmparatorluğu'nun başına geçeceğini ilan etmekle bir siyasi kişilik haline de geldiğinde, bu olay politik olarak da yorumlanabilir.

Osmanlı yönetimini uyarmak kadar, Yahudileri bölebilir endişesi ile İstanbul'daki Yahudi ileri gelenleri, mesihliğini kabul etmedikleri Sevi'yi ilgililere şikâyet ederler. Sevi de Müslü-

[23] Ekrem Kolerkılıç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Para,* Doğuş Matbaası, Ankara, 1958, s. 62.

[24] A. Galante, *Ankara Tarihi,* cilt II, Tan Matbaası, İstanbul, 1950, s. 42.

[25] Ayrıntılı bilgi için bkz. Gershon Sholem, *Sabbatai Şevi The Mystical Messiah,* Princeton University Press, 1975.

manlığı kabul ederek postu kurtarırsa da ikili oynar, sonuçta sürgün edilir ve sürgünde ölür. Kendilerine "Sabetaycılar" diyen ama halk arasında "dönme" olarak anılan müritleri ise Yahudilikten kopar. Yahudiler bölünür. Bu da cemaatin gelirlerini azalttığı kadar, manevî bir şok da yaratır, dinî kesim halk üzerindeki gözetimini ve baskısını artırır. Yahudi toplumu kendi içine kapanır ve cahilleşir.

İkinci bir neden: İberik Yahudilerinin hem Osmanlı yönetimince, hem de İmparatorlukta bulunan yabancılar ve elçiler tarafından itibar görmeleri, vazifelendirilmeleri diğer azınlıkları harekete geçirir. Kan iftiraları ile Yahudileri gözden düşürmeye çalışırken, oğullarını memleket içinde veya dışarı göndererek okutur, yabancı dil öğrenmelerini sağlarlar. Böylece diğer azınlıklar, yabancı elçiliklerde çevirmen, iş bitirici vb. gibi işlerde Yahudilerin yerini almaya başlarlar. Ticaret alanında da durum aynı olur. Hıristiyan olmaları da Avrupa nezdinde tercih edilmelerine yol açar. Ticaret yapan Yahudiler aleyhinde işleyen bu gelişmeler Ankara'da daha bir güçlü hissedilir. İberik'ten gelişlerinin üzerinden çok zaman geçmiş ve dış ülkelerdeki tanıdıklar, akrabalıklar bitmiş, ilişkiler azalmıştır. Ticaret, Ermenilerle o yıllarda Ankara'ya yerleşmeye başlayan Rumlara geçer. Osmanlı İmparatorluğu yönetiminin de tutumu değişmiştir. 16. yüzyılda oldukları kadar hoşgörülü değillerdir. Çünkü sarayda Hıristiyanlıktan gelen dönmeler hakim konumdadır. 1739-1740 yıllarında Ankara'da bulunan Richard Pochock Yahudilerin çok fakir olduklarını vurgular. Yahudiler her alanda bir gerileme sürecine girerler.

Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileyişi ile Ankara'ya özgü ticaretteki değişiklikler ve doğal afetler kentin çehresini değiştirecek, önemsizleştirecektir.

Cevdet Paşa tarihinde, "Hindistan ve Frengistan mamulü çiçekli kumaşlar paramızın azalmasına neden oluyor." diye yazar. Bunların yasaklandığını da belirtirken, ek olarak da Anka-

ra şal ve sof kumaşının ince olduğu için kadınların bu türden ferace giyemeyeceğini yazar. Bu yasak 1791 yılında İstanbul kadınlarına ve terzilerine de uygulanır. Bu tür tezgâh sanayii de böylece geriler, halkın geliri azalır. Bu da yetmezmiş gibi bir zamanlar ham olarak ihraç edilemeyen ve yasalarla korunan malların da ihracı başlar.

1815'te bir veba salgını nüfusu kırar. Sıtma her tarafa yayılmaya başlar. Kuraklık hasadı azaltırken, çekirge salgını kıtlığı artırır.

1839'da seyyah Perrot, imparatorluğun her tarafında bulunan İsviçre ve İngiliz basmalarının Ankara çarşılarında çok ucuza satıldığını yazar. Makineleşmiş bu ülkelerin malları yüzde beş gibi düşük bir gümrükle memlekete girerken, Ankara hâlâ el tezgahlarında kumaş dokumaktadır. Bu tarihlerden sonra Ankara ayarındaki tiftiğin Afrika'da da üretilebilmesi, ticarete esaslı bir darbe vurur. Buna paralel olarak kumaş boyamacılığı da önemini kaybeder.

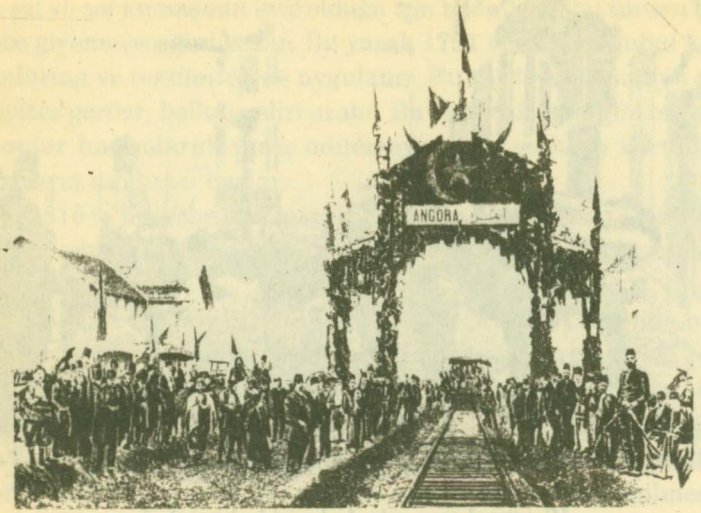
Perrot, Augustus Tapınağı'nın yazılarını kopya etmek üzere kentte bir süre kalır. Ermeniler üstüne bir hayli bilgi verirken, az da olsa Yahudilere de değinir. "Mahalleye doğru baktığınız zaman kasvet çökerdi. Bayram günlerinde bile değişiklik olmazdı. Bu Yahudiler içine kapanık olarak yaşar, yabancılara güvenmezlerdi." diye söz eder. Perrot ile beraber gelen doktor arkadaşı iki buçuk ay boyunca her sabah ücretsiz hasta muayene eder. Müslüman kadınlar bile muayeneye gelirken, bir tek Yahudi'nin bile gelmediğini esefle dile getirir. Yahudiler fakirleşirken, Konya'dan gelen Rumlar, köylüsü kentlisiyle Ermeniler, ticarette söz sahibi olurlar ve zenginleşirler. Hoş, o yıllarda Bursa'ya da giden Perrot, büyük bir cemaat olan Bursa Yahudilerini de kötü, hattâ biraz daha vahim bir durumda tasvir eder.

1852'de A. D. Mordtman suyun azlığını vurgular. Texier, 19. yüzyılın başında bile, su membalarından ve çeşmelerden

19. yüzyıl sonunda Ankara'da bir sokak

söz eder. 1871-74 yılları arasında yaşanan kuraklık ölümcüldür, Ankara'daki köyler boşalır, kentten de göç başlar. Arkasından vilayet korkunç bir çekirge akınına uğrar. 18 bin kişi ölür. 1882 ve sonraki yıllarda iyi bir hasat kaldıran Ankara, kalkınmayı amaçlayan bazı çalışmalara başlar. Büyük bir il olan Ankara'yı dört yöne bağlayan kervan yolları genişletilip araba yollarına dönüştürülür. Bu yolların kavşak noktası olan geniş alana, aydın ve bir sürü işe önderlik edecek olan Vali Abidin Paşa'nın desteği ile Millet Meclisi'nin ilk yıllarında kendisinden çok söz ettirecek olan Taş Han denen, yüz odalı atlı arabaların ve hayvanların da barınabileceği, girişinde dükkânlar olan bir konaklama yeri yapılır. Vali, Ankaralı ve çok varlıklı olan İsmail Hakkı Bey adında bir zatın bu binayı yaptırmasına ön ayak olur. O alanın bir bölümünde yer alan genelevleri de kaldırtır. Hükümet Konağı onarılır ve İstanbul ile telsiz bağlantısı kurulur. Bir rüştiye, bir idadi okul, bir de Gureba Hastanesi açar.

Ankara istasyonunda ilk treni karşılayış töreni, 1893.

1889'da Elmadağ'dan su getirme çalışmalarına başlanır, zahire üzerine geçici bir vergi konup bu iş için para tedarikine çalışılır. Ciddi çalışmalar sonucu su sorunu çözülür. Bu çalışmalar süresince yapılan kazılarda Yahudi mahallesini Samanpazarı'nın göbeğine bağlayan esas merdivenin altında –Kemal Seviya'nın evi– Roma döneminden kalma su künklerine rastlanır. Ankara 839'da Arapların kenti yıktıkları döneme kadar Roma döneminde yapılmış su künklerinden yararlanırdı.

1893'te İzmit-Ankara demiryolunun bitirilmesi ile İstanbul'a bağlanan bu kentin, bu yeni yoldan ticaret açısından yarar sağlayıp sağlamadığı ise tartışmalıdır. Kapitülasyonların bir sonucu olarak, kentte ucuz mallar daha çok görülmeye başlanır. Bu olay yerli mal üretimini ve sanayii çökertir, tarım ön plana çıkar. Sosyal ve kültürel alanda ise İstanbul'un etkileri görülür. Kocamanoğlu adlı bir tiyatro açılır. Ermeniler ve Rumların yaşam standartları yüksektir, yabancı dil öğreten

okullar, organize yardım kurumları ve kiliseleri vardır. İthalat ve ihracat işlerine kondukları gibi, il yönetiminin her kademesinde vazife alırlar.

Yahudiler onlara göre artık çok daha fakirdirler. Seyyar satıcılık, hırdavat, tuhafiye gibi küçük işler yapanlar çoğunluktadır, ayrıca hırdavat ve inşaat malzemeleri ticareti yapan az sayıda zenginler de bulunur.

İstanbul-Ankara treninin çalışmaya başladığı ilk yıllarda, İstanbul veya Ankara'dan kalkan tren Eskişehir'de tüm gece bekledikten sonra tekrar harekete geçerdi, yolcular geceyi hanlarda geçirmeyi yeğlerlerdi. Böylece yirmi dört saatte bitebilecek yolculuk epeyce uzardı. Bir yandan bu demiryolu hattı, diğer yandan bir yol seferberliği hızıyla araba yoluna dönüştürülen kervan yolları, ulaşım ve taşımacılıkta küçümsenemeyecek bir başarıydı.

Tren hattı topluluklar arası iletişimi, ilişkileri artırmıştı. Ankara İstanbul'un etkisini hissetmeye başlarken, İstanbul Bet-Din vb. gibi organizasyonlar da Anadolu cemaatlerini daha rahat izleme olanağını bulmuşlardır. Demiryolu döşenmeden önce de, diğer yerlerden Yahudiler Ankara'ya gidip gelirlerdi. 1863'te Trakya'dan, Kırklareli'nden (Kırklise) gelen Kemal Çiprut adında biri sinagogdan gümüş rimonimler [26] vb. gibi parçaları çalıp kuyumcularına satar.

Olay İstanbul Hahambaşılığına bildirilir. Bu makamın araya girmesi ile hırsız İzmir'de yakalanır. Hem o, hem de hırsızlık mallarını alanlar cezalandırılır. Hırsız çaldığı malın değeri kadar parayı da Ankara cemaatine öder.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1840'ta "Şam Olayı" olarak tarihe geçen ve Hıristiyan Arapların neden olduğu bir kan iftirasında, Yahudileri savunmak üzere gelen bir İngiliz-Fransız karma heyeti, imparatorluk dahilinde Yahudilerin sosyo-kül-

[26] Silindir türünden el yazması Tevrat kitaplarının tepesinde bulunan gümüş nar veya kuleye benzeyen objeler.

türel cahilliğe varan geri kalmışlığı, bir zanaat bilmeyişinin, fukaralığa, dilenciliğe mahkûm ettiği kitlenin büyüklüğü karşısında şaşkına döner. Durumu kısa sürede Avrupa Yahudi cemaatlerine, zengin yardımseverlere ve devlet ileri gelenlerine duyururlar ve eğitimle kalkındırmak amacı ile "Alliance Israélite Universelle" yani "Evrensel İsrailliler Birliği" adı altında, merkezi Paris'te bir organizasyon kurulur.

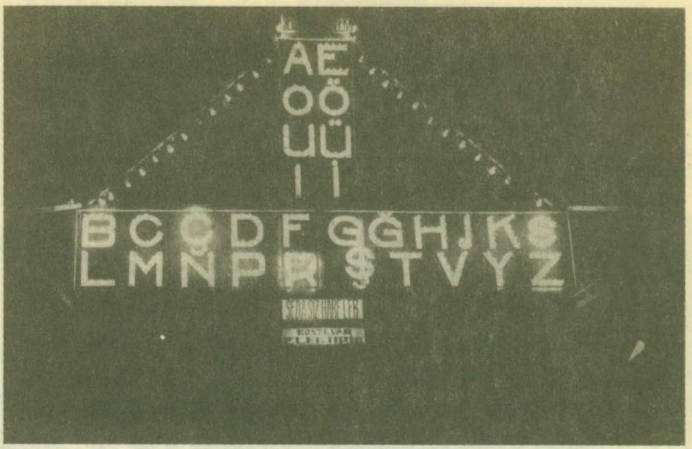
ALLIANCE [27] VE ANKARA'DA YAHUDİ OKULLARI

Ankara'da kuşkusuz her zaman erkek çocuklara İbranice din kitaplarını takip edebilecek kadar okumayı ve dört işlemi belleten dershaneler vardı. Zamanla "Talmud Tora" (Tevrat Eğitimi) denen, dinî otoritelerin denetiminde genel bilgilere de yer veren bir tür okula dönüşürse de eğitim çok yetersiz kalırdı.

Avrupa'da Yahudiler arasında başlayan Haskala –aydınlanma– hareketinin etkisinde İstanbul, Selanik vb. kentlerde varlıklı aydınların finanse ettiği Batı türünde okullar (Musevi Asrî Mektebi) 1854'ten itibaren açılmaya başlar. Ancak bu okulların ömrü kısa süreli olur. Merkezi Paris'te 1860'ta kurulan "Alliance Israélite Universelle" organizasyonu, Osmanlı İmparatorluğu hudutları içinde ciddi bir eğitim ağı oluşturmuştur. Başta Edirne olmak üzere nüfusu bin kişiyi aşan yerleşimlerde okul açmayı prensip edinen organizasyon, Ankara'da böyle bir okul açmaya gerek duymaz. Alliance üstüne otorite

---

27 Aron Rodrigue, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması.* Aron Rodrigue, *French Jews-Turkish Jews.* Esther Benbassa-Aron Rodrigue, *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi.* Prof. Dr. Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi.* Ayten Sezer, *Atatürk Zamanında Yabancı Okullar 1923-1938*, s. 15. Rıfat N. Bali, *Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945),* s. 185-195.

Ankara'da Millet Bahçesi'nin kapısında yeni harfleri öğreten ışıklı pano.

olanların yapıtlarında[28] Ankara konu edilmez.

1889'da Ankara'da Alliance benzeri beş sınıflı bir erkek okulu görülür. Daha sonra Yahudi mahallesinin bir ucunda Eskicioğlu Camisi'nin tam karşı sokağının genişleyip küçük bir meydana dönüştüğü yerdeki bir binada kızlara da üç sınıflı bir okul açılır. 1924'te Milli Eğitim Bakanlığınca ilkokullarda karma eğitim kabul edilince erkek okulu karma bir okula dönüştürülür.

Yaşı seksenbeşi aşan Ankaralı hanımlar cumhuriyet öncesi okulda sabahleyin Fransız milli marşı Marseillese'i söylediklerini anımsıyorlar. Fransızca konuşabiliyorlar. Paralı olsa da bu okullar giderlerini karşılayamazdı.

Bu tür okullarda da Fransızca ve İbranice yanında Türkçe de önemi vurgulanarak öğretilirdi.

Alliance'çılar, Yahudilerin azınlıkta bulundukları toplum-

[28] Alliance kendi açmasa da benzer okulların kurulmasına maddî destek verirdi. Bu okullarda Fransa doğrultusunda eğitim verilirdi.

1931 yılında Atatürk Musevi İlkokulu'nda ders yılı sonunda düzenlenen törende çekilmiş fotoğraf. Öğretmen Bayan Saharof ve yanında Müdür Albert Behar. Arkada, sağda kasketli okul hademesi İbrahim Ağa.

Türk Eğitim Derneği İlkokulu, 5. sınıf, 1938-1939

la bütünleştikleri ölçüde iş bulma olanaklarının artacağı ve diğer azınlıkların yaşam seviyelerini yakalayabilecekleri inancındadırlar. O dönemde diğer azınlıklar kendi dillerini canlandırma uğraşı verirken, Alliance'çıların Türkçe eğitime önem vermeleri, kanaatimce Tanzimatla yönetimin amaçladığı Osmanlı'yla bütünleşme ve güçlendirme politikasıyla da örtüşmektedir. Alliance'çılar parlak talebeleri öğretmen olmak üzere Fransa'ya eğitime gönderirlerdi. Aralarından,1908'de Meşrutiyet'in ilanıyla beraber açılan "Resmî Ana Okulları"nda öğretmen olanlar bilinmektedir.[29] Alliance'çıların önlemeye çalıştıkları bir durum da, yabancıların okullarına fakir talebe çekip Hıristiyanlaştırma uğraşlarına set çekmektir. Ankara'da oldukça organize olan Hıristiyanların bu tür faaliyetleri hakkında bilgi yok. İçine kapanık, Hıristiyanların neden olduğu "kan iftiralarını"nı unutmayan bu toplumun, böyle okullara talebe göndereceğini sanmıyorum. Ancak İstanbul'a vb. yerlere okumaya gidenler kuşkusuz olmuştur. 19. yüzyılın sonunda Albukrek ailesinin en büyük oğlu olan Hayim Albukrek, İsrail'e gönderilmişti. Bu aydın kişi Ankara'da sünnetçi olmadığı, İstanbul'dan getirtildiği yıllarda, gerektiğinde sünnet de ederdi. Haymaçi diye bilinen bu zat ilerlemiş yaşlarında, en son 1953 yılında torununun çocuğunu sünnet etmişti. Gene Albukrek ailesinden aynı yıllarda tahsile gönderilen Marko Albukrek'i ileride başlı başına bir konu olarak ele alacağım.

Erkek çocuklar için açılan bu ilkokula müdür olarak Davit Krespi atanır. Onu Davit Kazado takip eder. Okul, Ankara dışında da ciddi bulunur ve beğenilir.1930'larda 25-30 kadar Müslüman, 2-3 Ermeni talebe vardı. O yıllarda Eskişehir'de bir Yahudi ağası olan yumurtacı Yasefaçi Bahar'ın oğullarından Liya (El-rufyiko) okumaya geldiği gibi, Ankaralılardan toprak ağası Hacı Ercan'ın büyük oğlu, ileride ticarette ünlü olacak

[29] Prof. Dr. Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999, s. 231.

Bektaş Ercan ve Ali Çetinkaya'nın kızı İstiklâl de bu okula devam edenlerdendi. Cumhuriyetin ilk yıllarında okulda Fransızca dersinden sınıfta kalmak olmadığından, bu dersi pek önemsemediklerini hayıflanarak anlatırlar.

Bu durumda Ankara toplumunun hiçbir kesiminde Fransızca yer etmediğinden, Ladino ikinci plana itilmedi. Alliance'çıların ladinonun unutulmasına neden olduğu suçlamasında bulunanlar Ankara'yı bu kategoriye dahil edemezler.

Okul, sinagogun yanı başında, son yıllara kadar ayakta kalan tahta, heybetli iki kanatlı bir kapıyla bir avluya açılan binalardan oluşurdu. Sokağa bakan giriş binasının üst katında müdürün oturduğu bölüm vardı. Isıtma tertibatı veya soba yoktu. Binyamin Krespi 20. yüzyılın başında tenekeden yapılmış evdeki mangaldan, içi sıcak külle doldurulan ve beli bir kuşak gibi saran bir kutuyla okula gittiğini, talebelerin ellerini, bedenlerini böyle ısıttıklarını anlatmıştı. Yadırgamamak lazım. Vehbi Koç anılarında çoğu evde soba türünden bir ısıtıcının bulunmadığını vurgular. Ankara'nın kışları oldukça sert geçerdi. Yağan kar temizlenmez ise güneşi az gören mahallenin dar olan sokaklarında gittikçe kararan bir buz tabakası oluştururdu.

Okulda ders veren öğretmenlerin bazıları da Alliance mezunuydu. Öğretmen azlığından mezunlardan iyi talebeler öğretmenlik yapardı. Eğitim sistemleri özellikle erkek çocuklar için gayet sertti. Dayak olağandı. Sabah ilkin saat yedide sinagogda Tefila –sabah– duası için bulunmaları şarttı. İbranice hocalığını da yürüten son müdür Albert Bahar dua ederken bir yandan da etrafı kolaçan ederdi. Gelmeyen olurdu. Örneğin Hiyaçi Özdamar'ın iki oğlundan biri geç kalmaz ve aksatmazken ötekisi kaytarırdı. Müdür el kol hareketleriyle, eve gidip kardeşini getirmesini buyurur, sonuçta zor bela getirilen uykucu çocuk cezalandırılırken, getiren cici çocuğu da azarlamadan edemezdi. Yaşlılar, müdür tarafını tutar, bir iki yapıştıran bile olurdu. Genelde anneler de şikâyetçi olmazdı. Kanıtlamak üze-

T.E.D. (Ankara Maarif Koleji), V. sınıf, ders esnasında, 1938-1939.

re, sohbetimizde Albert Çakır, bu sözü geçen çocukların anneleri Rebeka Özdamar'ın akrabası olan müdüre, "aharvaloz aharvaloz" (döv onları) deyişini hayret ve acı karışımı bir yüz ifadesiyle naklediyordu. Yaramazlık yapan çocukları yemeğe göndermez sınıfta ayakta cezaya kor, yukarı kattaki karısına "Vitorya yemek getir" diye seslenir, çocukların karşısında afiyetle yerken, çocuklara çeşmeden su getirtir, şişeden bardağına su doldurtur içer, aklı sıra terbiye ederdi... Aklına eserse sınıfta traş olur, berbere saçını kestirirdi. Hoş, İstanbul Alliance okullarında da cezalandırma metotları oldukça ağırdı. İkinci sınıfta yedi sekiz yaşındaki talebeler evden mürrekep hokkalarıyla gelirdik. İplikten, yünden tığla örülmüş küçük kılıfların içine yerleştirir, uzun bağcıklarını bileğimize geçirir, hokkayı sallaya sallaya elde çanta yürüye yürüye okula varırdık. Hokka öyle bir yapılmıştı ki devrilse de mürrekep akmaz, kirletmezdi. Esas büyük tehlike sınıfta deftere yazarken sayfayı lekelediğinizde olurdu.

T.E.D. Ankara Koleji lise son sınıf öğrencileri, edebiyat öğretmeni şair Cavidan Tümerkan'la, 1945.

T.E.D. Ankara Koleji, lise son sınıf veda çayı, 1945

Öğretmen olağandan sayılan usulle, cetvelle avcunuza bir iki indirir, defteri sırtınıza çengeller, tüm dersi tahta yanında tek ayakta geçirirdiniz. Dersini bilmeyen, vazifesini yapmayan çocuğun kafasına üstünde tembel veya benzeri bir sözcük yazılı kartondan külah –kakula– geçirilip kürsü yanında ayakta ders süresince cezaya konulurdu. Öğretmenin bir ters gününe rastlarsa yüzünüze, gözünüzü gözetmeden bir iki şamar da patlatabilirdi. 1933-1934 Alliance'larda eğitim görmüş kadın öğretmenler bulunamadığında kızlara elişi vb. dersler için Ankaralı hanımlardan ehliyetliler öğretmen olabiliyordu. Öjeni Araf öyle bir öğretmendi. Otuzlarda Fransızca ve nakış öğretmenleri Mlle. Eskenazi ve ondan çok söz edilen Alliance mezunu Bursalı Mlle. Palaçi'ydi. Nakışlar benim Bene-Berit okulunda yaptıklarımın aynısı! Dokuz yaşımda yaptığım ve sakladığım bu işlemeler beni şaşırtır. Mlle. Palaçi ihtilâlden kaçıp gelerek Ankara'da yerleşen Rus Yahudilerinden saatçı, saksofon çalan Marko Saharof adında biriyle evlenip Amerika'ya gider, kocasının ölümü üzerine İsrail'e gidip bir sütçüyle evlenişi yadırganır.

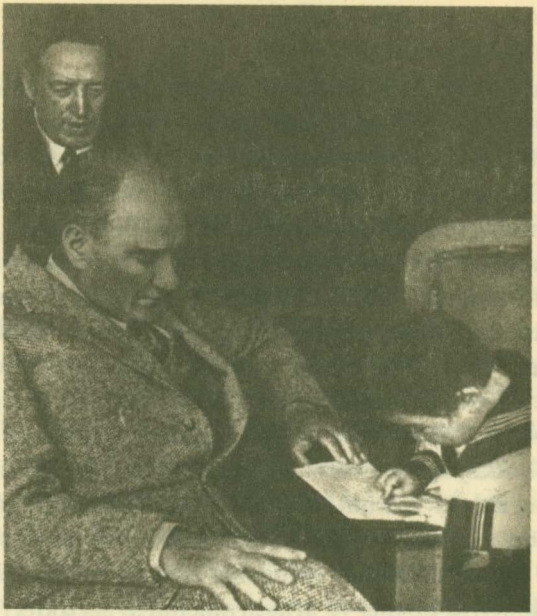
19. yüzyılda da yabancı misyonerler, özellikle Amerikalılar Anadolu'da etkinliklerini çok artırırlar. I. Dünya Savaşı süresince azınlık okulları ve yabancı okullar artmıştır. Yunanlılar okul sayısını ileri sürerek siyasi arenada yer kazanmayı planlamaktadırlar. Rum ve Ermeni azınlıkların taşkınlıkları artmıştır. İleri görüşlü ve duruma duyarlı Atatürk, Kurtuluş Savaşı sürerken Temmuz 1921'de Ankara'da Anadolu'nun her yanından davetine gelen, kadın-erkek bir arada öğretmenlerle bir "Maarif Kongresi" toplar. Batı'dan ve Doğu'dan etkilenmekten uzak ve milli tarih özellikleri ile uyumlu bir doğrultuda eğitim ve kültür verilmesini ister.

Ekim 1921'de Fransızlar ile yapılan "Ankara İtilafnamesi"nde Fransız okullarının devamı kabul edilir. 1923 Lozan Antlaşması ile noktalanacak görüşme sürecince Fransızlar es-

Beki Bahar, eşi ve oğlu ile kızları Rezzan'ın T.E.D. Ankara Koleji'ndeki mezuniyet töreninde, 1961.

kiden elde ettikleri ayrıcalıkları kaybetmemek için uğraşırlarsa da, bu istekleri reddedilir ve Fransız hükümeti Alliance okullarını geç de olsa benimseyerek yararına uğraş verir. 1924 yılında Meclis, öğretimin birleştirilmesi ve tek elde toplanması demek olan "Tevhid-i Tedrisat" yasasını çıkarır. Tüm okulların Eğitim Bakanlığı'na bağlanması ile, özel Musevi okulları ve Alliance okullarının kapanma süreci de başlar. Bazı derslerin Türk öğretmenler tarafından okutulması zorunlu kılınmış, onlara ödenen ücretler oldukça yüksek olduğundan bütçeyi sarsmıştır. Talebeler azalmıştır. Gelir gideri karşılamaz. Alliance 1930'a kadar az buçuk varlığını korumuş, 1936'ya kadar da dinî eğitime yardımcı olduktan sonra ilgi ve ilişkisini keserek tarihe karışmıştır. Bakanlık, Yahudilerin ana dili olarak İbraniceyi kabul etmiş, okullarında bu dilde eğitim yapılmasına izin vermiştir. İbraniceyi, öğretimde kullanabilecek kadar iyi bilen kişi yok denecek kadar azdır. İberik'ten 15. yüzyılda gelenleri İbranice bilir, yapıtlarını bu dilde yazarlar ve basımevlerinde basarlardı. O zaman Osmanlı Devleti de bunu desteklerken, ne hazin ve gariptir ki 20. yüzyılda, can havliyle kaçtıkları ülke-

Atatürk'ün ilk alfabenin kapağında yer alan resmi (3 Mayıs 1935). Okuma yazma öğrettiği çocuk Ülkü'dür.

nin dilini bilmekte, kullanmaktadırlar. Diğer azınlıklar, Ermeniler, Rumlar, öz dillerini kullandıklarından bizim bu problemimizi yaşamamışlardır. "Türkçe Konuş" kampanyasında Yahudiler gibi karikatürlerle, yazılarla hırpalanmamışlardır. Küçük bir cemaat okulu olan Ankara'daki okul "Türk-Musevi Karma Kültür İlkokulu" adı altında, aynı binada bir süre daha devam eder, Fransızca dersleri de vardır ancak talebe eksikliği ve yukarıda yazdığım nedenlerden kapanır.

ANKARA NÜFUSU [30]

Dünyada yönetimi altındaki topraklarda ilk olarak nüfus sayımı yaptıran yönetici, M.S. 42'de Roma İmparatoru Klodius'tur. Roma İmparatorluğu yetmiş milyon iken, tüm dünya nüfusu iki yüz elli milyon kişi olarak tahmin ediliyordu. O yıllarda Ankara'nın nüfusu kayıtlarda 100.000 olarak geçer. Oldukça kalabalık bir metropol. Gene aynı sayıma göre imparatorluk dahilindeki Yahudi nüfusu 6.944.000, yani tüm nüfusun % 10'u kadar. Bu sayıyı abartılı bulanlar var... Genelde haklı olabilirler ama Ankara'da Yahudiler yüzde onu bile belki de aşarlar... Havarilerden St. Paul'ün bu kente iki kez gelmiş olmasını ve İncil'de bu yöre halkına mektup yazmasını irdeleyen ve bu konuda yapıtlar verenler, böyle olmasının bir nedeni olarak Ankara'daki Yahudi nüfusunun çok olduğunu gösterirler. Ankara'da ilk resmî nüfus sayımı 1830 yılında yapılmıştır... Bundan önceki dönemler için gelen seyyah ve tarihçilerin tahmin ettikleriyle tarihçi ve araştırmacıların seçtikleri metotlarla vardıkları sayılarla yetinmek durumundaydık. Son yıllarda akademik çevrelerde ciddi incelemeler yapılmaktadır. 1522'de kentte hane sayısı 2000 Müslüman, 120 Hıristiyan, 30 kadar da Yahudi evi (resmî Ankara Livası Tahrir Defter-i –Tapu Tahrir Defteri–) olduğu ve Yahudilerin o günkü adı ile Hucendi mahallesinde oturdukları anlatılıyor. 1555'te Dernschwam, ev sayısına göre 200 Yahudi olduğunu kaydeder. 1830 yılındaki ilk resmî nüfus sayımından önceki yıllarda, bir yılda toplanan vergilere göre tahmini bir sayı bulunurdu.[31]

[30] A. Galante, *Ankara Tarihi,* cilt I, 1951. Ayrıntılı bilgi için bkz. Dr. Rıfat Özdemir, *XIX. Yüzyılda Ankara,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s. 99-135.

[31] Ayrıntılı bilgi için bkz. Dr. Rıfat Özdemir, *XIX. Yüzyılda Ankara,* s. 99-136. Vergilerin kaydedildiği resmî avariz defterlerindeki avariz hane sayısı esas alınırdı. Bu hane sözcüğü birden çok vergi mükellefini içerirdi ve ikisinin çarpımından çıkan sayı şehrin gerçek ha-

17. yüzyılın başında seyyah Tournefort kentin nüfusunu 45.000 olarak tahmin ediyor. Yüzyılın ortalarında Engürü dediği kentten beğeniyle söz eden Evliya Çelebi'nin verdiği dükkân, hane vb. bilgilerine dayanarak nüfus 30.000 olarak tahmin ediliyor. Evliya Çelebi "kentin Yahudisi gayet çoktur. Sade Yahudileri 12 mahalledir." diye yazar (!)

J.M. Kinneir 1813-1814 yıllarında nüfusu 20.000'den az olarak tahmin eder. 1830 yılında ilk olarak tüm imparatorlukta sayım yapılmasına ve erkeklerin sayılmasına karar verilir. Üç ayrı defter uygulanır: 1- Müslüman erkekler 2- Gayrimüslimler 3- Göçebeler. Varılan sayı tarihçilere göre değişir. Bu sayımda sayım memuru Sadık Bey, "Müslüman 6108, 5050 Reaya ve 135 Yahudi –taifeyi Yahud– olmak üzere toplam 5185 gayrimüslim erkek yaşamaktadır diye kayıt ettirmiştir. Patriarkal aile sisteminde evlendirilen oğlanlar baba evinde yaşamlarını sürdürür. Evin yaşlısı reis sayılırken erkek çocuklar kaç yaşında erkek kabul edilirdi? Vergi, angarya vb. yükümlülükler nedeniyle, yaş üstüne hileler ne oranda engellenebilirdi? İş yerinde baba ve oğulları çalışırken, kuşkusuz sadece patron olan baba vergiye tâbi ve resmî kayıtlarda yazılı bulunurdu. Bu durumlar göz önünde tutulursa kanımca sayılar gerçeği yansıtmaz. 1848'de A. Galante'nin tüm kent nüfusunu 23470 olarak verdiğini biliyoruz. Erkek sayısının iki katını alarak[32] bulduğu bu sayı, çocukları dahil etmediğinden dolayı azdır. Sayılan Yahudi erkek sayısı 163'tür. 1860'da az çok Türkçe öğrenmiş G. Perrot'un Angora dediği, iyi tanıdığı ve geniş bir yelpaze-

---

ne-ev adedini gösterirdi. Her evde de beş kişi bulunur hesabıyla da beşle çarpılıp bulunan sayıya vergiden muaf olan asker, yeniçeriler, devlet memurları, Hacı Bayram mahallesi halkı gibilerinin de eklenmesiyle çıkan sayı şehrin nüfusu kabul edilirdi. Ankara'nın kendine özgü çekirge akınları, kuraklık gibi doğal afetler, idari sürgünler ekonomik dirimini istikrarsız kıldığından iki yıl arasındaki nüfus farkı bile bazen şaşırtıcı olurdu.

[32] 1955 yılından sonra bu sayı aşılmıştır.

de incelediği bu kentin nüfus sayısını 45.000, Yahudi sayısını da 1000 olarak verir. 20. yüzyılın başında, cumhuriyetten önce kent merkez nüfusu 28.000, tüm ilin nüfusu ise 400.000'dir. Cumhuriyet kurulduktan sonra kent nüfusunda büyük bir artış görülür. Sayımlara göre: 1927'de 74.558, 1935'te 122.722, 1940'da 157. 224, 1945'te 227.505 ve Ankara'dan ayrıldığım 1980'de de 3.000.000 idi. Ankara Yahudi topluluğu çoğu zaman bin kişiyi aşmayan bir topluluk oluşturmuştur. 1935-1955 yılları arasında bu sayı aşılmıştır. İki-üç bine çıktığı olmuştur.

SURLAR... MEZARLAR... YAĞMUR DUALARI...

17. yüzyılda C. Tavernier'in resmettiği uzaktan Ankara tablosunda kenti saran iç içe kuleli üç sur görülür. 19. yüzyıl ortalarında gelen Perrot, bu dış surun kenti bir dantel gibi çevrelediğini, uzaktan Ankara'ya yaklaşırken güzel bir tablo oluşturduğunu anlatır. 1933 yıllarında Mamboury bu sur ve kalelerden geriye kalan pek çok bölümün fotoğraflarını çekerek kitabında yer verir. Bu dış surlar kuleler kapılarla dışa açılırdı. Bu kapılardan Çankırı kapısıyla Namazgâh kapısı arasında kalan sur dışı bölümde Hıristiyan, Müslüman, Yahudi mezarlıkları yan yana yer alırdı. Yok olmuş bir kent kadar tarihe karışmış antik bir uygarlık, hattâ azınlıktaki bir toplumun izleri mezar taşlarında görülebilir. Anadolu bu konuda zengindir, kanıttır. Ne yazık ki, bu açıdan çok zengin olabilecekken Ankara'da bu izler cılızdır. Antik Çağ Roma, Bizans dönemi anıt, mezar, hamam, mabet vb.'lerinden kalan mermerler, kaymak taşları, mermer kaplamalar parçalanmış, tekrar tekrar kullanılmış olmaktan açıklayıcı niteliğini yitirmiştir. Örneğin bir Selçuk mezar taşında Roma veya Bizans fragmanları, surlarda, kalelerde, bina duvarlarında benzeri parçalar görülebilir.

Yıllarca Gabaylık [33] yapan, Ankara kadar İstanbul Yahudi cemaatinin de işlerine yardımcı olan Kemal Mukatel, Yahudi mezarlığını Türk Hava Kurumu binası ile Radyoevi binası arasındaki alan olarak belirlemişti. E. Mamboury, yeri biraz kaydırır, İsmet Paşa Kız Enstitüsü'nü de dahil eder. Gene aynı yazar, "Burası öylesine dolu, taşlar büyük ve öylesine içi içe, üst üsteydi ki iyi oturtulmamış bir taş duvar sanabilirdiniz." der. Büyük blokların bazısı Grekçe veya Latince yazılıydı. Bu taş sanat eserlerinden bazıları, mezarlıklar kalktığında, Selçuklulardan kalma bazı mezar taşlarıyla bir arada, yeni yapılan Gazi Bulvarı'na (Atatürk Bulvarı) konmuş, sonradan kaldırılıp Etnografya Müzesi'nin bodrumuna ve arka bahçesine konduğu sanılmaktadır. Mezarlıklar kaldırıldığında cemaat ileri gelenleri, o taşlardan birkaçına sahip çıkıp bir tarafa keşke koysalardı...

Ankara'da Jak Morhayim'in mezar taşı, 1955.

Galante taşlar arasında Galante soyadlı, kendi soyundan, 18. yüzyılda ölmüş bir hahamın, Moiz Galante'nin taşını gördüğünü kaydetmektedir. Bu mezarlık küçük bir cemaat için fazla yoğundu ve diğer mezarlıklara göre şehre daha uzaktı ve Roma Bizans dönemi mezarlıklarına daha yakındı. Bu durum Ankara Yahudi cemaatinin eskiliğine kanıt olarak ileri sürülür. Bu mezarlıklar kaldırıldıktan sonra Bomonti havagazı fabrikasının bulunduğu bölgede yer verilirse de uygun bulunmayıp Mamak bölgesinde Yahudiler için bir yer verilir. 1947 yılında bu mezarlık da kaldırılır. Dileyen yeni yapılan Cebeci Mezarlığı'nda gayrimüslimlere ayrılan bölüme gömütleri taşırken, biz de

[33] Din adamı olmayan sinagog yöneticisi.

1937'de ölen teyzem Roza Çiprut'un tabutunu buraya taşıdık. Geri kalanların kemikleri bir umumi çukura gömülmüştür. Halen Yahudiler Cebeci Mezarlığı'na gömülmektedirler... Bu mezarlıktaki mezarların sanat açısından en değerlisi babam Jak Morhayim'in mezarıdır. Oldukça yüksek ve kalın dikey taşının bir yüzünde on iki mısralık Türkçe bir şiir yer almaktadır. Bu yazı gayet muntazam taş kabartmadır. Yatay büyük taş silme İbranice o da kabartma olarak yazılmıştır. Bir hattat, bir haham kağıda bile böylesine güzel yazabilir mi bilemeyeceğim. Yaşlı, İbranice bilmeyen bir usta uzun bir sürede yapmıştı. Mermerci Halil İlik'in yanında çalışan bu usta soğuk havalarda bile dükkânın önüne oturur, çalışırdı. Haymaçi Albukrek'in kaleme aldığı uzun İbranice kitabeyi, büyüterek ilkin taşa çizmişti. Mermeri bir çekiç, bir burguyla ustalıkla ve ahenkli tıkırtılar ile yontarken sokak boyu uzanan dükkânların önünde çalışan diğer mermerciler de ona tempo tutar bir orkestra oluştururlar gibime gelirdi. 1955-1956 yıllarında bir cenaze sokağa girdiğinde, çalışma durur, sokak sessizleşir, çalışanlar ayağa kalkarak saygı duruşunda bulunurlardı.

Ayıp... Haksızlık... Suçluyum. Ankara'daki o sanatkâr ustanın adını bilmiyorum. Sanat âşığı, güzellik peşindeki o yaşlı adam, "bitirin artık, çok uzun sürdü" demelerimize aldırmıyor, kendi zamanına da, emeğine de hiç aldırmıyordu. Gerçek bir sanatkârdı. Kırk yıl sonra bir örümcek kafalının çukur yerlere acayip bir yazıyla yazılmış, tersinden bağlanmış iki büyük tahta kaşığı bu mezara gömmek, büyü yapmak uğruna, el emeği, göz nuru o eseri, güzelim taşı kırdıklarını, parçaladıklarını biliyorsa, mezarında huzursuz yatıyordur. Bir gün Cebeci Mezarlığı kaldırılırsa, çimentoyla yapıştırılarak onarılmış da olsa, bir sanat eseri olan müzelik o yatay taş dilerim bir sanatseverin eline düşer.

Kuraklığı ile ünlüydü Ankara... Hastalıklara, ölümlere, göçlere neden olan, uzun süren kuraklıklar... Bu gibi durum-

larda müftülük harekete geçer, yağmur duasına çıkma kararı alırken, kitap ehli diğer din adamlarının bulunması için de haber salınırdı. Hocalar, papazlar, hahamlar önde yan yana halk arkada, yaya olarak sur dışına çıkılır, mezarlıklarda dua edilirdi. Müslümanlıkta mezarlar kutsal ve duaların kabul edildiği yer mi sayılırdı?[34] Yahudi kaynaklarında rastlamadım. Kuraklığa karşı, sinagog dualarından başka, üç gün oruç tutma da olurmuş.[35] Kuraklık dönemlerinde, Yahudilerden göç edenler de olmuştur. Prof. A. Galante, *Ankara Tarihi*, cilt II, s. 127'de Yasefaçi Benforma Bilman'ın küçük bir çocukken, kuraklık yüzünden annesiyle beraber Bursa'ya gittiğini anlatır. Yaşlılığında tanımıştım Yasefaçi Baba'yı, torunlarının torunlarını da tanırım. Bu anlattığı kuraklık, hesabıma göre 1871-1874 yılları arasında meydana gelen ve binlerce insanın ölümüne yol açan kuraklık olmalıdır.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE YANGIN DEDİKODULARI

19. yüzyılın sonunda Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları, 21. yüzyılın başındaki ayaklanmalar ve Balkan Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa haritası üzerindeki sınırlarını değiştirmişti. Bu durum yoksulluğa ve göçlere yol açmıştı. Bu yıllarda Amerika, Avrupa'nın dışında iş olanakları sağlayan bir ülke olarak tanınmaya başlar. Vasıfsız işçiye de iş olanağı sağlaması, başta yerinden yurdundan olan azınlıklar olmak üzere bir sürü insan için Amerika göçünü başlatır. Bekârlar (iki dayım gibi) oraya yerleşip kalırken, ailelerini geride bırakarak giden erkeklerin çoğu, zamanla ailelerini yanlarına aldırırlar. Aileler arasında Amerika'ya gitmemekte direnerek eşinin dönmesine sebep olanlar da vardır. Örneğin annemin

[34] "Arşivden Bir Belge", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Eylül 2000.
[35] *The Jewish Encyclopedia*, cilt X, s. 310-311.

amcaoğlu ve bir Bulgar göçmeni olan Moşe Biçaçi, iki kez Amerika'ya gidip her seferinde çuval dolusu para ile dönmesine rağmen, annesinin ve eşinin direnmeleri üzerine Edirne'ye kesin dönüş yapmak zorunda kalır. Ankara'da kapıcımız Arnavut Çavuş da öyle biriydi. Bu dönemde Ankara Yahudilerinde de Amerika'ya gidip para kazanma hevesi başlar. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce giden bu erkeklerden savaş süresince ne haber ne de para gelirdi. Ama savaş bitince çoğu ailelerine vize ve para gönderip yanlarına aldırırlardı.

Diğer yandan askere alınan ve savaşa gidenleri de hesaba katarsak, kadınların iş hayatına atılamadıkları bu toplumun o yıllarda yoksulluk derecesini tahmin edebiliriz. Savaş sonrası, doğuda Sarıkamış cephesinde savaşıp da geri dönebilen askerler Ankara'ya perişan ve bit içerisinde gelirler. Bitlerin ailelerine sıçramasını önlemek için mahalle girişinde tüm giysilerini sokakta çıkararak evlere öyle girme kararı alırlar. Bu grubun içinden İsak Almaleh, Şemuel Ruso, İsak Özbarış, Çelebonaçi Krespi, mahalleye gelmeden bir sokak ötede anadan doğma soyunup yalınayak, bağıra çağıra geldiklerini duyurarak evlerine koşarlar. Çelebonaçi Krespi kapısının eşiğinde dört yaşlarında, mintan giymiş bir çocuğun oturduğunu görünce, "alın şu gâvuru oradan!" diye hiddetle bağırır. Oysa Ermeni sandığı o çocuk kendi öz oğludur.

Doğu cephesindeki bu bit işini orada subay olarak bulunan Sadrazam Kamil Paşa'nın en küçük oğlu Selahattin Bayur'dan dinlemiştim. Subay bile olsa cephede dilediğince anadan doğma soyunarak yıkanma imkanı olmadığından, zaman zaman çizmelerini çıkarıp ayaklardan başlamak üzere bit ayıklaması yaparmış.

O yıllarda kentlerde yangınlar doğal sayılırdı. Tarih belirlemede halk bu yangınları nirengi noktası gibi kullanırdı. (Örneğin annem "Edirne'nin büyük yangın yılında doğdum" derdi.)

Ankara'yı konu eden tarihi yayınlarda bu yangınlar nedense yer almazlar. Bir tek Yapı Kredi Yayınları'nın yayımladığı "Ankara Ankara" adlı yapıtın "Seyyah Gözüyle Ankara" bölümünde, Refik Halid Karay[36] "Ankara Kalesi'nin batı yönünde başlayan büyük bir yangın"dan bahsetmiştir. "Yangın Yahudi mahallesini sarınca telaş son haddini buldu, feryat dünyayı kapladı, heyecan yeri göğü titretti...bir zengin mahallesi ateş altındaydı. Neler neler görmedim...saçlarından tutuşmuş kadınlar, cübbeleri alev almış hahamlar, ve bütün bu kıyametin ortasında izbe köşeler bulup sarmaş dolaş olan âşıklar... Alevler arasında işveli cilveli bekleyiş içindeki Sara veya Rebeka'nın üzerine pars gibi atlayan genç ırkdaşı, gözlerimin önünde onu boş bir evin loşluğuna attı." "Gözlerimle gördüm" dese de, "göz yumdum" diye sürdürse de, bana inandırıcı gelmeyen bu satırları, hayali geniş ve önyargılı bir romancının kaleminden çıkma bir roman sayfası olarak kabul ediyorum.

Yapı Kredi Yayınları bu eseri "Edebiyatın İçinden" başlığı altında yayınlaması gerekirken o yıllarda yazarın Ankara'da sürgünde oluşu editörü yanıltmış olmalıdır. Yahudi mahallesinin bir yangında yok olduğu, aynı yapıtın "Edebiyatın İçinden" bölümünde de Ayla Kutlu'nun[37] "Bir Göçmen Kuştu O" romanından yapılan alıntıda "... yandı sonra o mahalle" diye de geçer.

Yahudi mahallesine yangının ulaştığını; mahallenin yandığını söyleyen, o yıllarda o mahallede yaşamış ve halen hayatta olan kimseye ben rastlamadım. Liza Bahar Berkün, büyükbabası balcı Gerşon Bahar'ın, Kurşunlu Cami'ye bakan cephede (mahallenin en dış cephesi) ellilere dek gençlerin top oynadıkları boş alanda bal dükkânının bulunduğunu ve yandığını;

[36] Refik Halid Karay, *Ankara Ankara,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1994, s. 387-392. François Georgeon, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri,* (Deli Yayınları, İstanbul, 1939) adlı yapıtında, yazar Refik Halid Karay'ın Ankara'nın Ermeni mahallesindeki 1917 yangınına tanık olduğunu bildirmektedir.

[37] *a.g.e.,* s. 427.

yine aynı yangında mahallenin öteki ucunda, Acı Çeşme'nin yakınında, fakirlerin oda oda oturdukları ikinci bir binanın kül olduğunu ve mahallenin duman içinde kaldığını anlatır. Ancak, bu dükkânda Kurtuluş Savaşı öncesi toplanan paranın makbuzu da yandığına göre, bu daha sonraki bir yangın olmalı. Çok daha yaşlı olan Refika Albukrek Tezman, o yıllarda çok küçük bir çocuk olduğunu, bazı akrabalarının evlerine eşya getirdiklerini, bazılarının da sonradan Halkevi olacak olan yüksekçe yere eşya taşıdıklarını, komşu mahallelerde yanan evlerin içinde kalan at, eşek gibi binek hayvanlarının böğürmelerinin duyulduğunu anımsamaktadır. Hesaba göre 1917 yangını olmalı.

Vali Abidin Paşa ile başlayan imar hareketleri ve tarımın önem kazanması sonucu, tarım ürünlerinin demiryolu ile taşınarak pazar bulması Ankara'ya 20. yüzyılın başında ticari gelişimin kapılarını açar. O yıllarda varlıklı Yahudiler arasından, nalburiye, inşaat malzemeleri ve benzeri ticaretle hem Atpazarı hem de Anafartalar'da büyük dükkân ve işyeri sahibi olanlar çıkar. Bahsedilen yangında iki katlı bir ticarethane olan "Behar ve Albukrek Compagnie" şirketi de kül olur. Yangın sürerken şirketi kundaklayan birileri olduğundan da şüphelenilmiştir. Bu ortaklar yangın sonrası İstanbul'a göç edip aynı işe (hırdavat, inşaat malzemeleri) Marpuççular çarşısında devam ederler. Bu büyük yangında birkaç Yahudi dükkânı yanmış o kadar. Ama Yahudi mahallesinde böyle bir yangın görülmedi ve mahalle yok olmadı. Bence bunun en büyük kanıtı halen kullanılan 16. yüzyıl yapısı Şengül Hamamı ile, sinagogun 1907'de onarımdan geçtiği haliyle durmalarıdır.

20. yüzyılda gördüklerime, bu konuda okuduklarıma ve Ankaralılarla sohbetlerime dayanarak edindiğim bilgilere değinmeden önce Atatürk'ün Ankara'ya gelişini; bu şehri başkent olarak seçmesine yol açan olayları, yerli ve yabancı bazı çevrelerin karşı koyuşlarını özetlemeyi gerekli gördüm.

ATATÜRK'ÜN ANKARA'YA GELİŞİ

Atatürk'ün Samsun'a çıkışı ile Milli Mücadele'nin başladığı kabul edilir. Mustafa Kemal'in önderliğinde yapılan Sivas, Erzurum Kongreleri ve yayımlanan Amasya Genelgesi ile başlayan bu hareket ile imparatorluğun yerine yeni bir devlet amaçlandığını hem Türk halkı hem de dünya anlamıştı. Ankaralılar en baştan beri Mustafa Kemal'in başlattığı hareketi desteklemiş, İstanbul hükümetine kafa tutmuş, atanan valiyi geri göndermiştir. 27 Ocak 1919'da Atatürk'ün Ankara'ya gelişi büyük bir olay olur. Şehirde bulunan İngiliz ve Fransızlara Kuvay-i Milliye'nin bir güç oluşturduğunu, Türk milletinin kararlılığını göstermek için kentin ileri gelenleri, vali vekili seferber olurlar. Çevre illere haber salınır, adam gönderilir, atlılar temin edilir, seymen alayı ve her sınıf halkın ve öğrencilerin katılımı ile o güne kadar başka hiçbir şehirde görülmemiş bir kalabalık, coşkulu bir sevgi ile gelenler karşılanır. Atatürk'ü karşılamaya, başlarında müdürleri olmak üzere o zamanki Musevi okulu talebeleri de katılmıştı. Küçük bir çocuk olan Rebeka L. Tezman, o gün çok üşüdüğünü, okullar sırayla geçerken müdürlerinin, diğer okul müdürlerine "Siz buyrun, siz buyrun" diyerek okullarını sona bıraktığını anlatmıştı.

27 Ocak gününü Ankaralılar milli bir bayram gibi kutlar. (Okullarda olayın önemini belirten konuşmalar, törenler yapılır, o günü canlandıran seymenler, atlılar, fener alayları medyaya, cam ekrana yansır, tüm ülkede yankılanır.)

Mustafa Kemal ve yanındakiler parasız gelmişlerdi. Ankara Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti halktan, memur ve subaylardan para toplayıp Kurtuluş Savaşı için Ankara'da yapılması gereken hazırlıklara ve tanıtımlara büyük katkılarda bulunur. Ankara Yahudileri de paraca katkıda bulunurlar. Ankaralı Eliza Bahar Berkün, büyükbabası Mumcu Gerşon Bahar'ın makbuz karşılığı para verdiğini, onun gibi para yardımı yapan diğerle-

rine de sonradan bu paraların ödendiğini, büyükbabasının ise, makbuzu yangında yok olduğu zaman tekrar başvurmayıp helal ettiğini, anlatır.

Yoksul bir Anadolu kent halkını aşan bir maddî yardımdır bu. Ankaralılar başkentliği hak etmişlerdir.

Diğer taraftan İstanbul'u koparmak niyetinde olan İtilaf Devletlerine karşı son Osmanlı Mebusan Meclisi de Misak-ı Milli kararını alır. Buna sert çıkan İtilaf Devletleri 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgal eder. Mustafa Kemal yeni devlete başkent olarak, daha doğrusu meclisin kurulması ve milletvekillerinin toplanması için baştan beri uygun bulduğu Ankara'ya milletvekillerini çağırır. Bu arada İstanbul'da toplanılsın deyip diretenlerle de uğraşması gerekir.

PAYİTAHT İSTANBUL... BAŞKENT ANKARA...

Osmanlı İmparatorluğu monarşik bir imparatorluktu. İstanbul'a da başkent değil, payitaht denirdi, bu sözcük daha uygun düşerdi. Seçim değil tahta çıkış olayı vardı. Gene İstanbul "Makarr-ı Hilafet-i İslamiye" niteliğine de sahipti. Tahta çıkan padişah hilafeti de temsil ederdi, yani halife olurdu. Mustafa Kemal'in Milli Mücadele'yi yönettiği, meclisini topladığı kente "merkez" demek daha uygun düşüyordu. Merkez seçmede ülkeler tarih boyunca hep korunma ve savunma açısından uygun yerleri seçmişlerdir. (Bir saldırı karşısında düşman gücünü merkeze ulaşmadan durdurmaya elverişli ve denizden uzak yerleşim bölgelerinin ortası en ideal bölge idi).

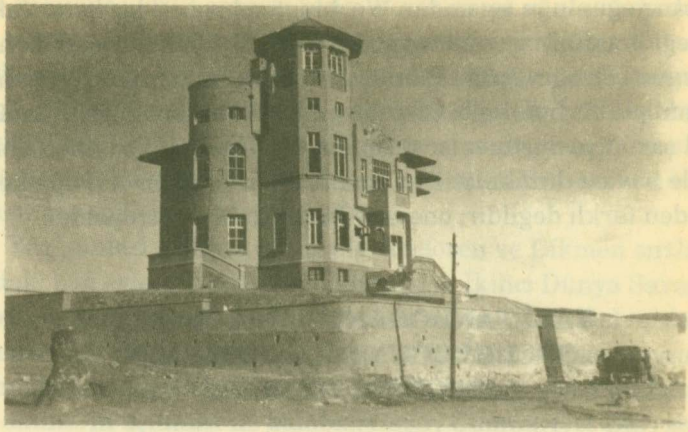
Osmanlıların Balkanları elinde bulundurduğu sürece İstanbul için bir tehlike söz konusu olamazdı. Ama halk dilinde "93 Savaşı" denilen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında, Ruslar Trakya'da İstanbul kapılarından biri sayılan ve bugün Yeşilköy denilen, o zaman Ayastefanos diye anılan yere kadar gel-

mişler ve Ayastefanos Antlaşmasını zorla imzalattıktan sonra geri çekilmişlerdir. Bu arada da İstanbul halkını epeyce korkutmuşlardır. 1912'de Balkan Savaşı İstanbul'a yeniden korkulu günler yaşattı. Bulgar ordusu Çatalca önlerine kadar inerek İstanbul'u alma sevdasına düşmüştü ve başarısından emin görünüyordu.

İstanbul halkının bir bölümü Anadolu yakasının içlerine doğru kaçmaya başlamıştı. Çatalca'da şiddetli ve iki tarafın da ağır kayıplar verdiği çarpışmalar sonucunda Nâzım Paşa düşmanı püskürtmüştü ama İstanbul'un merkez olmasının elverişsizliği ve tehlikeli konumu bir kez daha bazı aydınları ve hükümet erkânını, hattâ sıradan halkı bile ciddi ciddi düşündürmeye başlatmıştı. Bununla birlikte İstanbul halen vazgeçilmez payitaht idi. Bu savaşın sonuçları Avrupa merkezlerini düşündürür ve tartışmalar sürerken, Türk ordusunun hizmetinde bulunmuş Alman general Von Der Goltz, bir Viyana gazetesinde "jeopolitik açıdan İstanbul başkent kalmamalı" diye yazıyor, Arapların daha yoğun yaşadıkları Halep, Şam gibi kentleri öneriyordu. Ankara, Büyük Millet Meclisi'nin 23 Nisan 1920'de açılışı ile beraber *de facto* başkent olmuşsa da ancak İsmet Paşa'nın meclise verdiği bir teklifin kabulü üzerine 13 Ekim 1923'te resmîleşir ve *de jure* başkent olur. Ankara'yı elverişli bulmayan İstanbul basını için bu karar sürpriz olmaz. Ankara'nın başkent olacağı, Ankara'nın yayın organı "Hâkimiyet-i Milliye" gazetesinin yazılarında apaçık yer alıyordu. Bu konuda yabancı elçiliklerin de desteklediği İstanbul basını ve karşıt düşüncede olan Ankara basını arasında hararetli bir polemik süregelir. İstanbul'da saray yavrularında renkli bir yaşam süren elçiler, hükümetlerine verdikleri raporlarda da bir Anadolu kasabası durumundaki bu kentin bir başkente dönüşmesinin olanaksız olduğunu, Ankara Hükümeti bir karşı darbeyle devrilmese bile er geç İstanbul'u tekrar başkent yapacaklarını belirten ifadelerde bulunurlar.

Siyaset oynaktır, tarih çelişkilerle doludur. (Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri Mondros Mütarekesi sonrasında İstanbul'u kendileri alıp, Osmanlı İmparatorluğu başkenti olarak da Kayseri veya Bursa'yı uygun bulmuşlardı). İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon "İstanbul görkemli bir kenttir ve üçüncü sınıf bir Asya Türk Sultanlığına dönüşecek olan Osmanlılardan daha iyisine layıktır." sözleri ile düşmanca düşüncelerini açıklıyordu. Zaferle sonuçlanan savaşlardan ve Ankara'da Millet Meclisi açıldıktan sonra ise bu kez İstanbul'un başkent kalması çalışmaları içinde görülürler. Ankara hükümeti, Dışişleri Bakanlığı Ankara'da olsa da durumun esneklik gerektirdiği düşüncesi içinde ve elçiliklerle temasını sürdürmek üzere Lozan Konferansı sürerken İstanbul'da "Hariciye Vekaleti Dersaadet Murahhaslığı" adlı, geniş kadrolu bir büro açar. Başına da evvelce sağlık bakanlığında görev almış, tanınmış bir aydın olan Dr. Adnan Adıvar atanır (9 Aralık 1922). Bir süre dış ilişkiler böylece yürütülür. Arada Batı dünyasından gazeteciler, elçilik mensupları Ankara'ya gelip gitmiş, Ankara ile Avrupa dışişleri yetkilileri arasında mektuplaşmalar olmuş, ancak İngiltere'nin başı çektiği Avrupa devletleri Ankara'yı başkent olarak kabul etmek istememişlerdir.

Ankara kararında ısrarlıdır, ama elçiliklerin İstanbul'da kalmasından da tedirgindir. İstanbul'daki Ermeni ve Rum lobilerinin elçilikleri olumsuz etkilediği görüşündedir. Diğer taraftan Ankara'da elçiliklerin kiralayabilecekleri bina da azdır. Sekiz büyükelçiye diledikleri yerde olanaklar dahilinde bedava toprak verileceği, böylece kendilerine elçilik binaları yapabilecekleri duyurulur. Arsa verilişinden sonra en geç bir yıl içinde binalarını yapıp taşınmaları bu arada şart koşulur. Buna da neden, Ankara hükümetini tanımakla birlikte bazı elçilerin Ankara'yı daimi ikametgâh olarak kabul etmemeleri ve Ankara'da bulunacak sürekli bir memur ile işi geçiştirmek istemeleridir. Elçilik görevlileri arsa tercihlerini daha yeşillikli, bağlık

İlk elçiliklerden olan İran elçiliği, inşaatı bitmek üzereyken, 1924.

bahçelik olan Çankaya yolu üzerindeki arsalar lehine kullanırlar. İlk olarak dostça ilişkiler içinde olan Rusya görkemli bir bina inşaatına başlar. İran ve Afganistan Rusya'yı izler.

İran elçilik binasının temel atma töreninde İsmet Paşa da hazır bulunur. 1926 yılında yapımı biten Rus elçiliği Atatürk'ün de hazır bulunduğu büyük bir törenle ve onu izleyen bir baloyla açılır. Ankara'ya yerleşmemekte ısrarlı ama tek kalan İngiltere büyükelçisi de çarnaçar başkentte ikamete başlar. Elçiler ve yabancı dışişlerini bir araya toplamak için Ankara öylesine çok uğraş verir ki, Bilal N. Şimşir "Ankara Ankara" isimli eserinde, buna Timur Savaşı'ndan sonra İkinci Ankara Savaşı olarak isim takar.

Çocukluğumda "Ankara Ankara güzel Ankara" şarkısını coşkuyla söylerken Ankara bütünüyle güzeldi. Nefes darlığı, astım gibi hastalıkları olanların gelip yaşamayı istediği kentlerdendi. Bu çapta büyütülmeli miydi? Amerikalılar, ellilerde yavaş işleyen bürokrasi nedeni ile Ankara'ya "Yavaşington" adını takmışlardı. Bir zamanlar yeşillik alanları, meydanları,

insan yoğunluğu açısından Washington benzeri bir kent olabileceği ümidini taşıyanlar vardı. Altmışlı yıllar sonrasında havasının çok ağırlaştığı, Çankaya tepesinden kentin üzerine havanın pis bir bulut gibi çöktüğü yıllarda başkent değişir, İstanbul şart diye düşünenler çıkmışsa da, doğalgaz vb. gibi tedbirlerle havası düzelmiştir ve şu anda herhangi bir Avrupa kentinden farklı değildir; önemini koruyan bir metropoldür.

VALİ TANDOĞAN'IN ANKARA'SI... ÇOCUKLUĞUMDA ANKARA'NIN EN GÜZEL GÜNLERİ

Vali Tandoğan, valiliği aşan siyasi demeçleri, uygulamaları, kentin imar planı çalışmalarında mimar Jansen'e kafa tutması ve renkli kişiliği ile Ankara'nın önemli bir dönemine damga vurmuştur. Kırklarda Ankara her açıdan bir başkaydı. Atatürk Bulvarı, yavru çam ağaçları ile ayrılan ve Ulus'tan Bakanlıklar'a kadar uzanan çift şeritli yol, at kestanesi ağaçlarının gölgeleri altında tertemiz olurdu. Dört köşe bir kutu görünümünde, alt önü çıkıntılı bir faraşa dönüştürülmüş küçük yeşil arabaları arkadan iterek süren çöpçüler, yolları uzun saplı süpürgeleri ile faraşın içine doğru ahenkle süpürürler, sonra arabayı kendilerine doğru hafifçe çekerek süprüntülerin kutuya akmasını sağlarlar, bu işlem sonucunda en ufak bir tozutma olmazdı. Özellikle yaz günlerinde arazözlerle bazen iki kere yollar yıkanırdı. Yaz günleri, Sağlık Bakanlığı ile Kızılay'ın ortasında kalan oturduğumuz Ercan Apartmanı'nın önünden, temiz giyimli bir Alman hanım, kendi önde, iki küçük oğlu arkada yalınayak gider gelirlerdi. Pejmürde ya da kötü giysili kimseler görünmezdi. Bunu Tandoğan'ın yasakladığı söylenirdi. Kente yeni gelenleri de izlettirdiği bilinirdi. Kırklı yıllardan önce, babamın teyze oğlu bir iş takibi için Ankara'ya geldiğinde izlendi-

ğini anlayınca, okul çantası biçimindeki evrak çantasında duran portakalın buna neden olduğunu tahmin etmiş ve yol ortasında portakalı yiyerek izlenmekten kurtulduğunu anlatmıştı. İkinci Dünya Savaşı yıllarında benzer bir çantada portakal büyüklüğünde bir bomba taşıyan iki Yugoslav göçmeni zamanın ünlü Alman büyükelçisi Von Papen'e Atatürk Bulvarı'nda başarısız bir suikastta bulunmuşlardı.

Yaz günleri Ankara boşalırdı. Keçiören ve Dikmen sırtlarındaki bağ evlerine gidenler olduğu gibi, İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında İstanbul'a gidenler de çoktu. Bulvardan geçenler tek tek sayılabilirdi. Kent nüfusunun artması oranında bu durum değişim gösterdi. Gene de Ankara yazın tenhalaşır, okulların açılması ile kalabalıklaşır, Cumhuriyet Bayramı esnasında tam sayısını bulurdu. O yıllarda Cumhuriyet Bayramı okulda, sokakta, evde daha bir coşku ile yaşanırdı. En güzel ve canlı günler milli bayram günleri olurdu. 1938 yılında sınıfımızın bayram süslemesi öylesine değişik ve anlamlıydı ki hâlâ unutamam. İki kişilik sıralarımızın önündeki tahtaya her biri bir öğrenciyi temsil eden kartondan birer kalp yapıştırılmıştı. Biri beyaz, diğeri kırmızı olan bu kalplerin üzerinden çıkan beyaz ve kırmızı kurdeleler, karşı duvardaki Atatürk'ün resmine kadar uzatılmış ve resmin altında düğümlenmişlerdi. O sene kalbimiz hasta Ata için çarpıyor, sabah okul yolunda ve ders öncesinde gazetelerde okuduklarımızı ve radyoda verilen en son sağlık haberlerini yorumluyor, umutlu olmaya çalışıyorduk. Bayram günlerinde bana Atatürk Bulvarı'nın asfaltları bile daha pırıl pırıl, gökyüzü bulutsuz, masmavi gözükürdü. Ankara'nın en güzel mevsimi olan sonbahara rastladığından, hava latif olur, en güzel renklerine bürünen doğa törenlere mutluluk katar, bizleri sanki kutlardı. Balkonda resmî geçide katılacakların geçmesini beklerdik. Harp Okulu'nun marşı olan "Yıldırımlar yaratan bir ırkın ahfadıyız"ın gür, azimli sesi duyulmaya başladığında heyecanlanır, yaklaştıklarında adımlarının

29 Ekim 1955'te Yahudi mahallesindeki Sakalar İlkokulu resmî geçitte. En önde görülen erkek çocuk-izci Dr. Şemuel Sevil.

asfalttaki güçlü vuruşlarından gurur duyar, alkış tutardık. Çankaya'dan üstü açık bir otomobille resmî geçide katılmaya giden büyüklerimizi daha bir yakından görmek isteği içinde balkonda kalamaz, aşağıya iner, kaldırıma dizilir, zaman zaman da yola bulvarın orta yerine ilerler, ufukta gemi kollar gibi, görünmelerini sabırsızlıkla beklerdik. Trafik sözcüğü bilinmez, tek tük arabaların geçtiği bulvarın orta yerinde durmak kazaya yol açmazdı. Askerlere özgü küçük landolar sayıca azdı, otobüsler de öyle. Özel arabalar ise yok denecek kadar azdı. Apartman komşumuz Dr. Baha Arkan 1938'de babamın sattığı üstü açık beyaz Hudson arabası ile, Belçikalı güzel, sarışın eşinden daha çok dikkat çekerdi. Beşinci sınıf öğrencisiyken, çalışkanlar arasından seçilenlerden bir ikisi Köşk'e götürülürken, benim de Anafartalar Caddesi'nde bulunan Çocuk Esirgeme Kurumu bahçesindeki törene, eğlenceye seçilenler arasında olmam, benim kadar ailemi de sevindirmişti. En güzel giysilerimizi giymiş, uzun veya kısa saç ayrımı gözetmeden başımıza taktığımız kocaman fiyonklarla biz kızlar bahçeyi çiçeklen-

Albukreklerde ilk özel araba

dirmiştik. Bayramların ilk geceleri fener alayını izlemeye Kızılay'a doğru yürürdük. Bu kadar insanı bir arada görmek beni şaşırtırdı. Tüm Ankara halkı Kızılay meydanına geldi diye düşünürdüm.

Halkın büyük bir bölümü, özellikle gençler, fener alayının peşine takıldıktan sonra kalanlar değişik yönlere dağılırlar ve meydan tamamen ıssızlaşırdı. Işıklarla donatılmış Bakanlıklar'a doğru yürüdükten sonra, yer bulursak Güven Park'ın mermer koltuklarında havuza karşı biraz soluklanır, sonra Kızılay bahçesinde kurulu küçük kioskta, Kızılay tekelindeki "Şebinkarahisar Maden Suyu" içer ve yorgun ama mutlu eve dönerdik. Ellilere doğru bayram geceleri arabayla şehir turu atmak annemle babama daha bir uygun görünürdü. Sokaklar adam almazdı. İki kardeş artık büyümüştük. Hele Hamamönü'nden Adalet Abla (Adalet Ercan Nizamoğlu) da bize katıldığında ise üç genç kızla, coşmuş kalabalıkta gezinmek pek kolay olmazdı, birbirimizi kaybetmek işten değildi. Bayramın ikinci

Cumhuriyet Bayramı, 1943. Beki Bahar, çevirmen Flor Bonfil, kız kardeşi Ester ve kuzeni Ziya Alkaş'la birlikte Zafer Meydanı'nda.

Kızılay Güven Park'taki heykelin altında Ester Morhayim, Cumhuriyet Bayramı, 1943.

günü akşamı Ankara Palas'ta verilen cumhuriyet balosunu komşumuz Zekiye Kıymaz[38] tatlı tatlı ayrıntılarıyla anlatırken, arkadaşlarım olan kızları Ferruh, Fikret ve ben, bir peri masalı gibi dinlerdik.

[38] Eşi Sait Kıymaz Birinci Dünya Savaşı süresince Trabzon valisi idi. "Kıymaz" soyadı, valilik süresinde başından geçen olaylardan kaynaklanır.

1938 Atatürk'ün ölümü... Törende bulunmak üzere gelen yabancı askerî birlikler, devlet büyükleri... Katafalkın önünden geçebilmek, saygısını, sevgisini sunmak için uzun kuyruklar oluşturan gözü yaşlı biz Ankaralılar... ve sonraki yıllarda ölüm yıldönümlerinde okulla gidilen Etnografya Müzesi'ndeki anma toplantıları... Anıtkabir'e naklinden sonra Ankara'ya gelen eş, dost ve akrabayı ilk götürdüğümüz yer ve o ziyaretlerden geriye anı olarak kalan fotoğraflar...

Yusuf Bahar, kardeşi Sami Bahar ve oğlu İzzet Bahar'la birlikte Etnografya Müzesi'nde bir ziyaret sonrasında.

YAHUDİ MAHALLESİ

Osmanlı kent yapısı mahallelerden oluşurdu. Mahalle birkaç sokak, bir mescit veya cami, çeşmeler, bir hoca rahlesi etrafında toplanmış bir dershane, iki-üç dükkân, mahalleler arası bir hamamdan oluşur ve bir meydana (çarşı, pazara) açılırdı. Ankara'da sırf Müslümanların oturduğu mahalleler olduğu gibi, azınlık ve Müslümanların karışık olarak birlikte yaşadıkları mahalleler de vardı. Yahudi mahallesi tipik bir Osmanlı mahallesi idi. Cami yerine sinagog, çocuklara özgü Talmud Tora dershanesi ve hamamı vardı. Osmanlı'da Yahudi mahallelerinin, Avrupa'daki duvarlarla çevrilmiş, gece kapıları kapanan Getto'larla hiçbir benzerliği, tarihin hiçbir döneminde olmamıştır. Kırklı yıllarda mahallenin kuzeyi Samanpazarı meydanına açılırdı. Güneybatıda Eskicioğlu Camii'nde, doğusunda ise Şengül Hamamı'nda noktalanırdı. Yenişehir yönünden gelenler, Denizciler Caddesi'ne açılan ara sokaklardan mahalleye ulaşırlar. Samanpazarı meydanından Anafartalar'a doğru sırayla üç ayrı merdivenden mahalleye ulaşılabilirdi. Birincisi, Arnavut taşı döşeli geniş bir merdiven, ikincisi bundan yirmi-otuz metre ilerde sinagogun bulunduğu mevkiye inen tahta bir merdiven, üçüncüsü ise az ilerisinde Şengül Hamamı sokağına inen beton merdiven... Kaldırımsız sokakları dar, geniş yürekli sevecen insanların oturduğu mahalle... Bir mahalleye can veren halkıdır. O zamanın Yahudileri de bir başkaydı. Bir zamanlar Hoca Hindi, Hacendi Öksüz olarak adlandırılan, sonraları Yeğenbey diye de bilinen ve son yıllarda resmî adı "İstiklal Mahallesi" olan bölgede ise bugün Yahudi kalmamasına rağmen, halk burasını halen "Yahudi Mahallesi" olarak adlandırmaktadır. Caddede altmışlı yıllardan sonra yapılan yüksek binalar, aşağıda kalan Birlik Sokağı'nı ve bu sokakta yer alan sinagog ve çevresini karartmıştır. Bu mahalle Ankara'nın korunması gereken sit alanlarından biri olarak kabul edilmiş, bu doğrultu-

da belediyenin 1993'te Sokakları Düzeltme Projesi'ne dahil edilmişse de durum gereği bazı değişiklikler olmuştur. Örneğin sinagogun yanındaki okulun girişinde, yüksek ahşap Selçuklu tahta işlerini anımsatan görkemli kapılar yok olmuş, bir polis kulübesi kondurulmuş, sinagogun dış avlu duvarı ise daha bir koruyucu kılınmak üzere değişikliğe uğramıştır.

Mahalleyi turistik bir gezi, satış ve gösteri yerine dönüştürmek isteyen N. Zeynep Çökmez, belediyeye o yıllarda bir proje sunmuşsa da, gerçekleştirilememiştir.

Samanpazarı, Selçuklular döneminden beri, Akkale ana çarşısı, hanlar, bedesten vb. yerlere açılan dörtyol ağzında bulunan bir meydandı. Ulus Meydanı'nı daralttıklarında fena hiddetlenen lise matematik hocamız avukat Hüsnü Savaşçı geldi aklıma.

Nedense meydanları sevmeyenler de var. Samanpazarı Meydanı yok artık. Bu meydan Selçuklular, Osmanlılar ve Türkiye Cumhuriyeti'nin, 1945'lere kadar asılma infazlarının yapıldığı alandı.

Bazı kaynaklara göre Anadolu Selçuklu emirlerinden Taceddin Pervane bu meydanda 1238 yılında asılmış, bazı kaynaklara göreyse recm edilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında, bir casus bu meydanda asılmıştı. Annemin arkadaşı Virjini Albukrek Araf, o gün bize gelmiş ve evinin önünde diyebileceğimiz yakınlıkta gerçekleşen bu infaz işini üst kat penceresinden izlediğini heyecanla anlatırken, annem ona şaşmış, "seninkisi de cesaret" anlamına gelen "buen koreja" deyip durmuştu. Birisinin güçlü merak içgüdüsü, diğerine cesaret olarak görünüyordu.

Millet Meclisi'nin açılışı için Ankara'ya gelen milletvekilleri ve delegeler kalacak yer sıkıntısı çekerlerdi, oteller yeterli olmaktan uzaktı ve konforsuzdu. Bugünkü Ulus Meydanı'nda bulunan Taşhan Oteli'nde yer bulmak büyük şans işiydi. Yerli halk, hareketi destekliyorsa da evde yabancıya oda vermek,

Yasef-Klara Esendemir (Ruso), oğulları İsak Esendemir ve ortada hala Tamara Behar'la birlikte.

pansiyoner almak o zamanki yaşam biçimine ve ahlak kurallarına aykırıydı. Yangınlar sonucu ev sayısı azalmıştı, kiralık ev yok gibiydi. Ankara'nın Yahudi mahallesi evleri zamanın en iyi evleri durumundaydı. Atatürk'ün, Ankara'da bir gece, o zamanın en güzel evi olan Yasef Ruso'nun evinde kaldığını söylerler. Ruso'ların torunu Fuli Eskenazi, Atatürk'ün bir gece geç vakit gizlice gelip tek bir gece evlerinde geceledikten sonra gittiğini, babasından duyduğunu anlatır. Dedeleri sonradan koyu bir Halk Partili olmuş.

Atatürk'ün ablası Makbule Hanım Atatürk'ü görmeye geldiğinde aslen Tokatlı olan Kemal Sevilya'nın iki katlı küçük evinin üst katında misafir edilmiş.

Milletvekilleri pansiyoner olarak kalırlar, bir odayı iki veya üç kişinin paylaştığı olurdu. Ali Çetinkaya, Tunalı Hilmi, İ.S. Çağlayangil renkli kişilikleri ile anımsananlar arasında sayılabilir. Kırklarda mahalle oldukça renklidir. Ankara Yahudileri, sokak çeşmelerinden eve su taşıyan, kömür, odun kıran, ateş yakan, ev işlerine yardım eden, nasırlı elleri kınalı,

alınları dövmeli Kürt kadınlarına "bacı" kelimesinden Yahudiceleştirdikleri ve yaşça küçüklük kadar sevgiyi de belirten "ka" ekini ekleyerek oluşturdukları "baciika" sözcüğü ile seslenirlerdi. Bacı yani kız kardeş...1940'larda mahalle bacikalardan geçilmezdi. Başlarında tepeciklerini ya da başörtülerini saran çatkıları, omuzlarına dökülen incecik sayısız kara saç örgüleri, şalvarları üzerine ikisini kıvırdıkları dört etekleri, bellerine doladıkları kat kat kuşaklarıyla boylu boslu ve heybetli durur, sert yüz hatlarıyla daha da ciddi görünürlerdi. Kış zamanı sayıları artan bu gurbetçi yardımcı kadınlara mahalle halkı acır, yaptıracak iş olsun olmasın yemek verirdi. Bacının kardeş yani "ermana" demek olduğunu bilirler miydi? Bunu bilemem ama "bacii" diye seslenişler, buyurgan değil, aksine sevecendi. Ankara Yahudi mahallesindeki bu soydaşlarım, o zaman on yaşında ve tüm dünyası İstanbul ile Bursa'dan oluşan bir çocuğa, bana, değişik gelmiş ve çok etkilemişti.

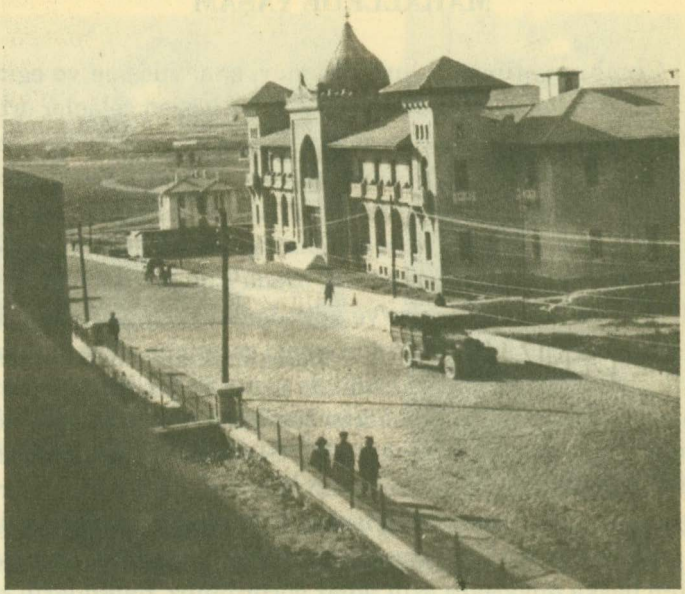
Yahudi mahallesini terk ediş, gelenek, görenek ve kendilerine özgü seslenmeleri farklı olan Ankara Yahudilerini çok değiştirdi, Ankara Yahudileri diğerlerinden farklı olarak birbirlerine bula (yenge), sosbina (dünür), ermana (kardeş) vb. değişik sözcüklerle birbirlerine seslenirlerdi. Ankara'dan göç etmeleri ise onları yok etti. Bayram geceleri ve cuma akşamları sinagogdaki duaya çocuklar da katılırdı. Dua bitince ellerinde mumlar taşıyan büyükler, onları evlerine bırakırdı, bu bile başlı başına bir şenlik, bir törendi.

Kuraklık korkusu, yağmur ümidi içinde Nisan ayına rastlayan Hamursuz Bayramı'nın son gecesi erkekler sinagog dönüşü kapının eşiğinde "yeşil bir yıl" dileyerek eve girerler ve ev halkıyla bayramlaşırlardı.

ANKARA PALAS

Millet Meclisi açıldıktan sonra milletvekillerinden başka yabancı üst düzey yöneticileri, gazeteciler vb. kişiler de Ankara'ya gelip gitmeye başlar. Taşhan'ın kapısına "Hotel D'Angora" levhası asılmışsa da yapısı değişmemiştir ve yetersizdir. İlk yapılan otellerden olan Belvü Palas Oteli de aynı durumdadır. Atatürk'ün isteği üzerine Büyük Millet Meclisi'nin karşısında Ankara Palas adı verilen otel yaptırılır (1928). Otelin yapımı bitince işletmesi Vakıflar Umum Müdürlüğü'ne verilir. Oteli görkemli kılan giriş katındaki salonlardır. Atatürk döneminde siyasi toplantılar olduğu kadar, balolar, ileri gelen ailelerin düğünleri bu salonlarda yapılırdı. Atatürk, ciddi liderlik özelliğinin yanı sıra, giyim kuşamı, incelik ve soyluluk karışımı duruşu, davranışları, dans edişi, konuşmaları ile yerli ve yabancı herkesin beğenisini toplar, Ankara ve tüm toplum kişiliğinde yücelirdi. Pek çok kişinin o günlerden kalma unutulmaz anıları vardır. Atatürk, arkadaşım ve K. Sevüktekin Paşa'nın torunu olan Meral'in adını, Ankara Palas'ta annesi Vedia Atamer hanım ile dans ederken önermişti.

Yusuf Tezman, Atatürk'ün vestiyerde kendisine bahşiş verdiği anı ve duyumsadıklarını unutamaz. Çevresinde, sofrasında insan bulundurmaktan hoşlanan, sevecen bir eşsiz adamdı Atatürk. Otelin alt katındaki küçük pavyon, müzik eşliğinde yemek yenilen, dans edip varyete seyredilebilen nezih bir lokaldi. Bu otel, yeni Büyük Millet Meclisi Bakanlıklar'da açıldıktan sonra önemini yitirmiş ve bir süre resmî bir iş yeri olarak kullanılmışsa da, sonradan yerinde bir kararla, tarihi geçmişi göz önünde bulundurularak aynen restore edilmiş, dışişlerine bağlı bir devlet konuk evine dönüştürülmüştür (1983). Bu otelin her aşamasında hem yerli Ankara Yahudileri, hem de İstanbul'dan gelen Yahudiler çalışmıştır. Açıldığı yıl, vestiyerde Bayan Roza Almaleh ve Yusuf Tezman çalışmaya başlarlar.

Eski bir kartpostalda inşaatı bitmek üzere olan Ankara Palas

Uzun yıllar otelde çalışan R. Almaleh, İstanbul'da yaşayan akrabalarını bile çağırtıp, onları işe aldırtır. Sara Blok onlardan biridir. Müdür olarak uzun yıllar Eli Levi, muhasebede bacanağı İshak İshaki, Beki Hodara görev yapmıştır.

MAHALLEDE YAŞAM

Cumhuriyetin kuruluşuyla imar, sanayileşme ve eğitim harekâtı başlar. İstanbul'dan ve diğer yerlerden gelenler artar. Bu gelenler arasında her kesimden Yahudiler de vardır. Çoğu önce kendi gelip bir süre sonra ailesini de getirtip yerleştirir. Örneğin Avram Usta diye tanınan Albert Goldstein'in babası Osmanlı ordusunda savaşırken ölmüş, kendisi de eğitim için İstanbul'dan Romanya'ya gitmiş, orada Rus Yahudisi bir kızla evlendikten sonra Türkiye'ye geri dönmüş, Anadolu'nun hemen hemen tüm fabrikalarında emeği geçmiştir. Öyle ki, bazen Erzurum, Sivas demez, ailesini de yanında götürür, bazen de Ankara'da bırakırdı. Büyük kızı Marietta Altaras'a 1930 sonrası mahalle halkını sorduğumda, "Sevecen ve yardıma hazırdılar, birbirlerine "ermana", yani "kardeş" diye seslenirlerdi. Kışa çeşit çeşit yiyecek hazırlarken birbirlerine yardıma giderler, sazlı sözlü, şarkılı, neşe içinde işlerini yaparlardı. Her evde teften başka duvarlara asılı udlar görürdünüz, hanımların sesleri güzeldi. Her tür çekirdeği kuruturlar, akşam üzerleri sokak kapısının eşiğinde oturur, çıtır çıtır yerlerdi." diye anlatmaya başlamıştı. Bulgar göçmeni Albert Marküs de Ankara'ya o yıllarda gelmiş bir dam yapım ustasıydı. O ilk yıllarda beyaz yakalılardan da gelen veya çağrılan da az değildir. Devlet memuriyetlerinde görülürlerse de uzun yıllar aynı görevde çalışıp emekli olanlar azdır. Başlı başına ayrı bir konu olarak ele alacağım Josef Levi –Yusuf Tezman– dışında emekli olanlar arasında Devlet Demir Yolları'ndan Bayan Leonora Reytan, İsrael Mitrani, Y. Mühendis Marko Kohen-Erkip, Ulaştırma Bakanlığından Mimi Yafet sayılmaya değer. Kısa süre önemli memurluklarda bulunanlar arasında ise, Ankara ve Konya illerinin adliye müfettişi yardımcısı Yusuf Selami Gabay, ticaret mahkemelerinde sekreter Rafael Faradji, Ankara Lisesi'nde Fransızca öğretmeni Beto Benrubi, Maliye Bakanlığı'nda Da-

Bir zamanların Ankara gençliği. Üstteki resimde, soldaki Joya Yürüm, 1937. Yandaki resimde açık renk kostümlü genç Moiz Albukrek, 1928.

vud Benmayor, Millet Meclisi'nin sekreterlerine stenografi öğretmek üzere davet edilen gazeteci Banaroya, imparatorluk bursu ile 1908'de Fransa'ya eğitime gönderilen ve araştırmalarına dayanan yapıtlarıyla değerli akademisyen, Ankara Ziraat Fakültesi'nde veteriner Prof. Dr. Samuel Abravanel, Askerî Bando Mızıka'nın Ankara'ya nakliyle gelen subay baba oğul müzisyen Yaeşler sayılabilir. Telefon otomatikleşene kadar telefon idaresinde çalışan hanımlar olduğu gibi, Ajans Türk'te ve Hava Kurumu'nda çalışan çevirmen Flor Bonfil, Ester Matalon, Beki Perahya ve ilkin Bursa Belediyesi'nde çalışan, sonra Ankara Belediyesi'nde çalışırken kendi isteğiyle ayrılıp İsrail'e göç eden ve Kudüs Belediyesi'nde üst düzeye yükselen Eli Pinto'yu da anmak gerek. Osmanlı Bankası'nda çalışmak üzere gelenler de olurdu. Samsun'dan gelen Edirneli Albert Kohen Erkip, İstanbul'dan gelen Edirneli Nesim Eskenazi, sonradan Koç'un muhasebe işlerinin başına geçecek ve emekli olana dek elli üç yıl Koç'ta çalışacaktır. Bakanlık çevirmenlerinden Akşote, Erol Güney de sayılmalıdır.

Mühendislerden Lombrozo ve Türk Kuşu binasını yapan Acıman'ise inşaat işleri bittiğinde giderler. Almanya'dan gelen ve Nazi zulmünün kurbanları olan Yahudi profesörlerden bu bölümde söz etmeyi doğru bulmuyorum, onlardan Ankara'nın gelişmesi bölümünde söz edilebilir. Ellilere doğru gelen ve özel sektörde çalışan Rıfat Berk, Rıfat Arditti, Gabriel Nahum, Eli Altabes sayılabilir. Yerli Ankaralı olan seksenlik Albert Çakır'a sorduğumda ise, mutlu, gururlu bir şekilde şunları anlatmıştır: "35'lerde mahallemizin futbol takımı vardı. Aşağı mahallenin takımıyla maçlar yapardık. Yahudi-Türk takımları arasında yapılan bu maçları günümüzde Gençlik Parkı'nın bulunduğu Ayyıldız Sahası'nda düzenlerdik."[39]

Her oyuncunun kendi ismi ile seslendiğimiz halde, annesi ya da babası Yahudi olan ama bizim mahallede oturmayan Selim adlı bir arkadaşımızı "Gili" diye çağırırdık. Takımımızın esaslı oyuncularındandı. Bazen komşu mahallelerden arkadaşlarımız takıma katılırdı. Ne maç arasında, ne de maç sonrasında takımlar arasında kavga olmazdı. Güzel güzel oynardık, canlı bir gençliktik. Evimizin girişindeki tuvaletin yanındaki kulüp odası olarak bize ayrılmıştı, adı "Yıldırım Spor Kulübü" idi. Odada flamalar, resimler asılıydı. Biz beş kardeş, ağabeylerim ve ben, bu durumdan gurur duyardık."

Çakır kardeşlerden başka takımda Dr. Nesim Mitrani, Mordo Bonomo, Eli Şoef, Nesim Krespi, Yaakov Krespi vardı. Bu sporcuların heyecanını yok eden, belki de kulübün dağılmasına yol açan hazin bir olay vardır ki A. Çakır bundan bahsetmemiştir. Takım oyuncularından Aron Bahar adlı bir genç, oyun sahasına giderken geçtiği tren yolunda ezilir ve hayatını kaybeder.

Spora, kulübe değinmişken, "Vatan Spor Kulübü"nü de atlamak doğru olmaz diye düşünerek Ankaralı yazar Yaakov Al-

[39] Yazar Mehmed Kemal *Türkiye'nin Kalbi Ankara* yapıtında, çocukluk yıllarında, Yahudi arkadaşları ile o mahallede top oynadığını isimler de ekleyerek anlatır.

melek'in Şalom'da çıkan yazı dizisinden bir küçük özeti aşağıda okurlara sunuyorum:

"1952 olimpiyatlarına hazırlanıyor dünya. Bıyıkları henüz terlememiş sekiz kafadar bu konuda basında çıkan, radyoda duyurulan haberleri ilgi kadar gıptayla da izliyor... Mahallede uygun bir kapı eşiğinde buluşup basamaklara çömelip hep spor konuşuluyor ve sonunda sekiz kafadar bir kulüp kurmayı başarıyorlar. Vatan Spor Kulübü. Bu gençler, kendileri için çok değerli olan kulüplerine torpil yaptırarak girmek isteyenleri bile almıyorlar. Ancak sonra, çalışmalarını yapmak üzere cemaat yöneticilerinden, bir zamanlar fakir bir kadına verilmiş ve kümes gibi kullanılmış, mezbele şeklindeki bir odayı kulüplerine lokal yapmak üzere almayı başarıyorlar. Gençler odayı temizleyip badana ettikten bir süre sonra da kapı dışarı ediliyorlar."

Şalom Gazetesi'nde 7 Kasım 2001 tarihinde başlayan Yaakov Almelek'in kaleme almış olduğu dört bölümlük diziyi bulup buluşturup okuyun. Kendine özgü mizah türünde kaleme almış.

Gülmeye ihtiyacımız var, okumak gerek. Sekiz kafadardan bazılarını yakından tanıdım. Yusuf Ağlamaz, Aron Ender gibi, Ankara Cumhurbaşkanlığı Askerî Bandosu'nda tek subay müzisyen olan Çalebon Yaşar'ın oğlu ve takımın kaptanı Moiz Şenar, İzak Parlıyan, Refael Öz, Jak Bilman ve tabii yazar Yaakov Almelek de o yılların renkli simaları arasındadır. Mahalle denince, erkeklerin aklına hemen spor geliyor. Ya hanımlar? Onlar ne anımsar? Albert Çakır'ın eşi Beki Çakır'a mahallenin su problemini soruyorum. Şöyle yanıtlıyor: "Mahalle, suyunu üç çeşmeden sağlardı. Bunların biri Yahudi mahallesinin girişinde, biraz dışarıda kalan la fuente amarga (Acı Çeşme), diğerleri ise, la fuente d'ariva (yukarı çeşme-Gelibolu Sokağı) ve la fuente d'enfrente (mahallenin tek bakkalı Bakkal Osman'ın karşısındaki çeşme) idi. Çeşmeden suyu kadın sucular (önsözümde bahsettiğim, bacika diye adlandırılan Kürt kadınları) taşısa

Tanınmış Ankaralı Araf ailesinin kızı, sosyal hizmetlerde bulunmuş Verjeni Albukrek (Ender), gelini ve oğluyla.

da, gerektiğinde ev halkından kim olsa giderdi.

Anlatılanlara bakılırsa kırklarda komşu mahallenin yaramaz çocuklarının, su dolu tenekeleri ve kapları taşıyanlara sataşıp sularına taş, toprak atarak kaçıştıkları da olurmuş. Çocuklar, sevimli Camila Nine'yi kızdırmak için fırsat kollarlardı. O da kızıp kendine özgü şivesiyle arkalarından "Allah caniiini alsiiin, Rabbim Allah!" diye korkusuzca çıkışırdı. Çocuklar bazen de önlerine çıkanlara, kızdırmak niyetiyle "Yahudi, kedi ayağı kaç?" diye seslenirlerdi. Camila Nine'ye bir defasında aynı şekilde sorduklarında, "Anneni yatır da say!" diye yanıtlamıştı. Camila Nine özellikle torunlarını ve diğer küçükleri, "size sataştıklarında elinizi yumruk yapıp tırnaklarınızı avuçlarınıza sıkıca batırın, ayak parmaklarınızı da öyle içe kıvırın, o zaman size bir şey yapamazlar" diye tembihler, onları yüreklendirirdi. O yıllarda Hacettepe gençliği, etraf mahallelere sataşmaları, taşkınlıkları ve muziplikleri ile tanınırdı. Eşkenaz yazarlar, mahallelerinden ve cemaatlerinden söz ederken, önemli kişiler kadar, geri zekâlı, aldatılabilen, yaptıklarıyla

milleti güldüren kişileri de anlatmayı severler. Rahamim Ruso Denizel[40], mahallede başıboş gezinmeyi severdi. Giyimi temiz paktı. Nedense pantolon boyu normalden azıcık kısa olurdu. Herkes ona takılır, kızdırıp konuşturmaya çalışırdı. Kesik kesik sözcükler ağzından zorla çıkarken yüzünde acı bir ifade belirirdi. Limoncunun kızı Sara da bir zavallı idi. Sokakta yürürken yüzünü tırtıllı bir teneke parçası gelip yırtmış, derin, çirkin bir yara izi bırakmıştı. Mahallede en son kalan kişiydi. Tek başına bir süre daha oturduktan sonra, nahoş olaylardan korunmak üzere İstanbul İhtiyarlık Yurdu'na yerleştirilmişti. Annesi kurşun dökerdi.

Bazen, çağırılmadan kurşun dökmek için gereçleri ile birlikte çıkagelirdi, laf olsun ve o biraz para kazansın diye kurşun döktürtürdük. Aslen köklü bir Ankaralı ailedendi. İstanbul'a göç etmiş olan ağabeyinin boş kalan evinin bir bölümünde otururdu. Bahtı hiç gülmemişti, oğlu bir süre belediyede çalıştıktan sonra tembelliğinden kovulmuştu, bir Türk ile evlenen büyük kızının maddî durumu kötüydü ve eşarpla korkunç yüzünü saklamaya çalışan Sara da ayrı bir problemdi.

Bir zamanlar okul olan binanın avluya bakan bir odası, fakir bir aile olan Algazi'lere verilmişti. Hastalıklı bayan Algazi ne kadar şişmansa, kocası ve oğlu da o kadar zayıftı. 1970'lerde ne zaman uğrasam avluda onu çamaşır yıkarken bulurdum. Odaları oldukça büyüktü, bir yanda eski püskü eşyalar, diğer yanda ise yığınla çöp olurdu. Özellikle geri zekâlı bir delikanlı olan oğulları, çöpleri toplar eve yığardı ve bu dekorla alay edercesine, bir aynanın etrafına duvara iliştirilmiş resimler dururdu. Gece elbiseleri giymiş, omuzlarından kürk etolleri sarkan hanımlar, kalantor beyler, mutlu gelinler ve damatlar, Amerika'da yaşayan akrabaların resimleri duvardan bakıp dururlardı. İsrail'de yaşayan oğulları da onları yanına aldıramamıştı. Kadın öldükten sonra baba oğul İstanbul'da Hasköy İhtiyarlık

[40] Yaşamını, kapatıldığı Ankara Yurtsuzlar Yurdu'nda noktaladı.

Öjeni ve Kemal Kohen (Yürüm), 1960. Bayan Öjeni, ölü yıkama da dahil pek çok sosyal hizmette canla başla çalışmıştır.

Yurdu'na yerleştirildiler. Yurtta beni gördüklerinde, baba yaklaşıp benden para isteyecek oldu, bir Ankaralı hanım da onu azarladı. Delikanlıya gelince, o sokakların adamıydı. Canı çekince gider Ankara kazan o kepçe gezer, çöplüklerden beğendiğini alır, bağımsız olmanın mutluluğu içinde geceye, gündüze ve geçen zamana aldırmaksızın dolaşır, ama evin yolunu şaşırmaz mutlaka evine geri dönerdi. Yurda yerleştirildikten sonra da bir iki defa kaçmış ve bulunmuştu. Bir seferinde gene kaçar, ama bu sefer ne kendisi yolu bulup geri döner ne de polis onu bulabilir...

Algazi'lerin karşı tarafında, aynı avluya açılan birkaç basamakla inilen küçük bir oda ölülerin yıkanması için kullanılırdı. Orta yerde duran uzunca bir masaya ölü yatırılır, kapı önünde yakılan fırfırda ısıtılan sularla yıkanırdı. Altmış sonrasında şofben konulmuştu. Duvarın dibinde kırmızı muşamba önlükler asılıydı. Hevra Kedeşa (Yahudi toplumlarında sevabına ölü yıkayan grup) hanımları ya da beyleri bu işi sevabına yaparlardı. Sonra efkâr dağıtmak üzere mevsim müsaitse, mahalleye yakın olan Halkevi'nin önündeki tepede kalan bahçeye rakı şişesi elde gider, bir iki kadeh parlatırlardı. Daha sonrala-

rı Mamak gibi yerlere gitmeyi âdet edinmişlerdi. Kadın erkek fark etmezdi. Ölü yıkama işi hiç de kolay değildir, bilek gücü değil yürek ister[41], denediğimden bilirim. Sözünü ettiğim avlu, iç karartan bu odalar bir zamanlar var olan Yahudi mahallesinin Musevi okulunun sınıflarıydı.

MAHALLENİN EVLERİ

Ankara'da evler genelde kerpiçten yapılırdı. Bu kerpiç öylesine sağlam, taş gibi olurmuş ki "Ankara kerpici taştan sert olur" diye bir deyim bile vardır. 17. yüzyılda Ankara'da bulunmuş olan Evliya Çelebi de "Seyahatname" adlı yapıtında bu kerpiçten bahsetmiştir. Dış cephelerde beyaz duvarların arasında koyu kahverengi tahta havalelere ve dayanaklara verilen şekiller, motifler, eve direnç kadar güzellik de katardı.

Yahudi mahallesindeki evler ise bitişik nizamda, dış cepheleri değişik renklerde olurdu. Pencerelerin durumu çoğu zaman asimetrikti. Damlar oluklu kiremitten yapılırdı, saçakları ise daha çıkıntılı olurdu. Ahşap ve dıştan görünmeyen dayanakların arası kerpiç, tuğla, taş gibi malzemeyle doldurularak duvar yapısı sağlamlaştırılırdı. Bahçe içinde olanları yoktu. Bazı evlerin arka bahçeleri olurdu. Otuzlu ve kırklı yıllarda en güzel evler sinagogun karşısında bulunan, birbirine bitişik olmakla beraber her biri ayrı dış ve iç görünüme sahip, Bonomo, Araf ve Albukrek'lerin evleri ile, karşı köşede, bakkalın yanında, çeşmenin karşısında bulunan Yasef Ruso'nun eviydi. Ruso'nun evi altmışlarda artık bakımsız ve önemsiz görünse de, Millet Meclisi'nin açıldığı yıllarda geniş misafir salonlarıyla, mahallenin en güzel döşenmiş, en konforlu ve en lüks eviydi. Araf'ların evinde, 20. yüzyılın başlarında büyük lüks sayılan küçük bir hamam ve arka tarafta evlerin arasında kaldığı için

[41] Ayrıntılı bilgi için bkz. Beki L. Bahar, *Ordan Burdan Altmış Yılın Ardından,* s. 179-180.

dışarıdan görünmeyen havuzlu bahçeleri vardı. Arka sokakta Alaton'ların belediyeye hibe ettiği ev sonradan yıktırıldığından, arka bahçe şimdi görülebilmektedir. Bakkalın sağında bulunan Haymaçi Albukrek'in evinin de bir arka bahçesi vardı. Bu bahçede "ruda" dediğimiz güzel kokan, küçük yapraklı sedef otu yetiştirilirdi. Eski bir sefarad şarkısına da konu olmuş ve kültürümüzde önemsenen bu bitki konusunda, Yahudiler arasında değişik inançlar vardır. Güney Amerika'da lohusaları kötü ruhlardan koruduğuna inanılan bu bitki, bizde güzel kokusu nedeniyle ve nazardan koruması amacı ile lohusa yatağının duvarına asılan sırma işlemeli örtüye iliştirilirdi. Haymaçi Albukrek'in 20. yüzyılın başında beşik kertmesi gereğince evlendiği şirin, yusyuvarlak yüzlü karısı Meryem, kulağının arkasına bir dal ruda iliştirmeyi severdi. Onların evinin karşısında bulunan Çelebonaçi Krespi'nin evinin arka bahçesindeki görkemli, gür bir ayva ağacı, 1998 yılında bir bayram günü grup halinde gittiğimizde, halen yerli yerinde durmaktaydı. Sinagogun karşısındaki Hayim Albukrek'le Araf'ların evi, sinagogu yapan İtalyan mimarın eseridir. Her ikisi de aynı zamanda, 1909'da bitirilmiştir. Özellikle Albukrek'lerin evinde iç merdiven parmaklıklarındaki tahta doğramaların motifleri, sinagogdaki motiflerin aynısıdır. 1940'larda kenti terk eden zenginlerin evlerinin içi özelliklerini kaybetmişti ve ellilerden sonra oda oda kiralanmaya başlamıştı. Bu zengin evleri Ankara'ya özgü mimari stili yansıtmazlardı. Eskiliğini koruyan tipik Ankara evlerine örnek olarak, biri Yeşaya Çakır'ın, diğeri de aşağı çeşmenin önünde yükselen Levi'lerin evi sayılabilir. Bu tür evlerin girişinde taş döşeli, genellikle üstü kapalı bir avlu olurdu. Çakır'ların evinde de olduğu gibi, tuvalet bu giriş avlusunda, çoğu zaman kapı yanında olurdu. Evlerde genelde bir tek tuvalet bulunurdu. Çakır'ların evinin avluya bakan birinci katının üç tarafını çevreleyen tahta parmaklıklı balkon, sinema veya tiyatro salonlarındaki balkon katına benzerdi ve bana filmlerde gördüğüm Güney Amerika ya da İspanyol evlerini

anımsatırdı. Bu evi, Yeşaya Çakır, Amerika'ya göç eden Fis ailesinden satın almıştı. Evlerinin üst katını kendilerine ayırmış olan Çakır ailesi kendilerine özel bir de tuvalet yaptırmışlardı. Üstü açık olan bu tuvaleti Ankara'nın kışında bir düşünün... Gene de bu ayrı tuvalet konforun da ötesinde bir lüks idi, varlık belirtisi idi. Bu giriş avlularında büyücek bir mutfak ve en serin yerinde tüm kiracıların müştereken kullandığı bir veya iki tane sota –zahirenin konduğu ambar– olurdu. Kışları çok sert ve soğuk geçen Ankara'da, iklime bağlı kapalı ekonominin getirdiği bir ihtiyaçtı bu sotalar.

Yolda giderken Osmanlıca ve Türkçe harflerle çıkan gazeteyi okuyan bir Ankaralı.

Bir at arabası soğan ve patatesi bazen tek bir aile, bazen de iki aile bölüşür ve depolarlardı. Merdiven altı kömürlük olurdu. Bu evin bodrum katında ise Çakır'ların ev yapımı şarap küpleri ve rakı damacanaları dururdu.[42] Bu avlularda bir de ahır bulunur ve eşekleri barındırırdı. Eşek kent içinde ve yakın köylerle ticaret yapanlar kadar, zenginler tarafından da taşıt aracı olarak sayfiye evlerine ve bağ evlerine gidip gelmekte kullanılırdı. At, Bizans döneminde olduğu gibi, Osmanlı döneminde de Yahudilerin binmesi yasak olan bir taşıt aracı olup sadece bazı doktorlara verilen bir ayrıcalıktı. Eşeğe binmek ise serbestti.

42 Damacana içine uzatılan hortum emilerek şarap yukarı çekilir, şişelere doldurulurdu. Albert Çakır ağabeyinin düğün gecesi öyle çok şarap şişesi doldurmuştu ki, mahzende sızıp kalmıştı.

Dükkânların önünde müşterilerin eşeklerini bağlamaları için parmaklıklar olurdu.

Yenişehir kurulduktan ve evler bollaştıktan sonra bile kiralar yüksekti. Hem mahallede hem de Yenişehir'de oturan birçok aile evlerinin bir iki odasını bekârlara kiraya verirlerdi. Bulvarda karşımızda Yenice Apartmanı'nda oturan yaşlı Mlle. Sidoni Nahum, müşteri sayısı iki üç kişiyi geçmeyen bir tür sosyetik pansiyon işletirdi. Askerliğini yapan zenginlerden, örneğin Burla'lardan biri gibi orduda ilk hastabakıcılardandı.

Kırklarda bile mahallede tek bir odada oturan çocuklu aileler vardı. Bunlar genelde başka şehirlerden gelmiş ailelerdi. Ev sahipleri tüm üst katı kendilerine ayırır, giriş katındaki bölümleri kiralarlardı. Bu bölümlerin çoğu eskiden ahır olarak yapılmıştı, bazen de ahır tamamen yıkılmış olduğundan, Gerşon Behar'ın giriş katında olduğu gibi, girişte geniş bir boş alan oluşurdu. 1940'larda evlerin avlularından ahırlar tamamen kalkmıştı.

Bir zamanların Musevi mahallesinde Sara-Yusuf Blok, 1995.

KIRKLARDA VARLIKLI BİR MÜSLÜMAN EVİ

Kırklara doğru, Müslüman evlerinden çok yakından tanıdığım Hacı Ercan'ın[43], Samanpazarı'ndan Hamamönü'ye inen yokuşun başında merdivenle inilen evi de avlu içindeydi. Hemen giriş kapısının karşısında avluya bakan büyük bir oda alçak minderlere döşenmiş bir köy odası görünümündeydi selamlık vazifesini görürdü. Duvarları mavi boyalı bu avluda kapıların biri oldukça büyük bir mutfağa açılırdı. Haymana'ya bağlı Karagedik köyü yakınındaki büyük çiftlikten kuşkusuz gelen giden çok olurdu. Ahır oldukça büyük olmalıydı, at arabasının içeriye girdiğini görmüştüm.

Yukarı katta bir tarafta modern bol eşyayla döşenmiş bir yemek odası ve salon, iki duvar boyunca minderlerin dayandığı, oldukça büyük yüklüklerin ve gusülhanenin bulunduğu bölüme açılırdı. Evin hanımı Fatma Hanım yer minderinde oturur, misafirlerini de burada kabul ederdi. Bayram günü yemekle ağırlanan misafirlerin bir bölümü bu bölmede yer masasında yerken bizim gibi misafir kadınlar modern bölümde masada yerdik. Akrabadan birileri bizlerle otururdu. Büyük kalaylı tepsiler üstünde kapalı sahanlarda ilkin çorba, yufka ekmeği gelir, arkadan börek koca koca parçalar halinde Ankara tavası kuzu eti, pilav ve süzme yoğurttan yapılmış bol köpüklü nefis ayran ve baklavayla noktalanırdı. Tavuk, salata veya sebze yediğimi hatırlamıyorum.

Varlıklı yerli Ankaralı aileler hep o civarda otururdu. Koçlar, bir okul arkadaşımızın liseyi bitirmeden gelin gittiği Melek ailesi gibi...

---

43 Ünlü Ercan Ailesi'nin yaşamı ayrıntılarıyla Beki L. Bahar'ın *Ordan Burdan Altmış Yılın Ardından* adlı kitabının "Göç" bölümünde okunabilir.

1930'larda Albukrek Ailesi Kızılcahamam yolunda.

SAYFİYE, PİKNİK, EĞLENCE YERLERİ VE LOKANTALAR

Ankara başkent olmadan önce, yerli ve varlıklı olanlar, ilkbahar ve sonbahar olmak üzere yılda iki kez sayfiye yeri olan Keçiören, Kavaklıdere, Dikmen v.b. bağ evlerine giderlerdi. Yazları çok sıcak geçen Ankara'da, dar sokaklarda bulunan evler nispeten serin olduğundan, halk, yazı Ankara içindeki evlerinde geçirmeyi tercih ederlerdi. Yahudilerden, ev sahibi olmasalar bile kiraya çıkanlar olurdu. Kadınlar, çocuklar at arabaları ile taşındıktan sonra, erkekler at, eşek sırtında gidip gelirlerdi ki bu zor olduğu kadar emniyetli de değildi. Ankaralılar, cumhuriyetin ilanından sonra hattâ ellilerde bile yaz ayların-

da bu sayfiye yerlerine giderlerdi. Ankaralılardan başka, dışarıdan gelen Yahudiler de bağ evi kiralayarak sayfiye yerlerinden faydalanırlardı. Seksenlerde ise bu semtler artık büyük kentin bir parçası olmuşlardı. Ankara başkent olup da otobüsler işlemeye, banliyö trenleri muntazam çalışmaya başladıktan sonra bu sayfiye yerleri canlanmış ve pazar ve tatil günlerinde gidilen piknik yerlerine dönüşmüşlerdi. İşte o yıllarda mahallede de hanımlar gruplaşıp hafta arası pikniğe gitmeye başlarlar. Grup halinde otobüse, trene atlayıp pikniğe giden, çay bahçelerinde oturan bu hanımlara yan gözle bakan olmazdı. Her yıl Şavuot (Hasat) Bayramı'nı böyle yerlerde piknik yaparak kutlamak gelenek haline gelmişti.[44]

Söğütözü'nde piknikte çeşmebaşı

Çubuk Barajı yapıldıktan sonra, bakımlı güzel bahçeleriyle iç açıcı bir mesire yeri olmuştu. Büyük havuzun kenarında, salkım söğütlerin gölgesinde oturmak zevk kadar gurur da vericiydi.

Özel arabaların azlığından, kalabalık da olmazdı.

Ellilerde baraj arkasında yerde veya tahta masalarda oturup ızgara et pişirilebilen, top oynanıp salıncak kurulabilen halk tipi bir piknik alanı da oluşturuldu. Ankara Palas'ta balolar verilirken, halk da müzik dinleyerek dans etmek ve eğlenmek ister. Kırklarda Kayaş'ta, gazinomsu bir yerde dans eden eğlenen aileler görmüştüm. Yenişehir'de Bomonti Gazinosu Yahudilerin en büyük eğlence yeriydi. Savaş yıllarında evden

[44] Ayrıntılar için bkz. Beki L. Bahar, *Haftanın Sesi* ,20 Haziran 1957.

Solfasol'da bir piknik.

getirdiğimiz yiyeceklere gazino mönüsünden de bir iki ilave yaparak, kalın kulplu, Arjantin denilen bardaklarda, masamızın yanına konan tahta bira fıçılarından doldurduğumuz birayı bol bol içer, arada da dansa kalkardık. Dans müziği kadar popüler parçalar da çalan orkestra, Eşkenaz bir kemancının idaresindeydi. Kemancının hanımı ve yetişkin kızı da öndeki bir masada otururdu. Kızı tanıyan gençler dansa kaldırırdı. Sonradan Beyazıt Caddesi'nde bir otomobil parçacı dükkânı açarak, damat da dahil olmak üzere ailece altmışlara kadar işlettiler. Savaşın ilk yıllarında, Yahudi mahallesinde yaşayan ve bir ıtriyatçıda çalışan Dario Moreno, kısa bir süre Bomonti Gazinosu'nda gitar çalıp şarkı söylemiş, sonradan ünlenmiştir. Bomonti Gazinosu, Sıhhiye dediğimiz semtte, havagazı fabrikasının yanında bir yerdeydi. Kırklarda Ataç Sokak'ta bulunan birkaç binanın dışında, o yerler bomboş arsalardı. Atatürk Bulvarı'na gelene dek sokak ışıkları yoktu, tökezlememeye dikkat ederek ahbaplarla birlikte keyifle dönerdik evlerimize.

Karpiç Lokantası, Atatürk döneminde önemli kişiler ara-

1967 yılında Baraj Lokantası

sında geçen konuşmalara ve olaylara şahit olduğu için adeta bir tarih sayfası gibidir. İşletmecisi bir Rus muhaciri olan Gürcü Karpiç, Atatürk'ün isteği üzerine İstanbul'dan zorla gelmişti. Lokanta antresinde bir barda erkekler aperatif alırken, buzdolabında açık kutularda siyah havyarı görebilirdiniz. Çocukluğumda, tadı damağımda kalan strogonof, kievski, karski gibi yemekleri, birçokları gibi, ilk olarak orada yedim. Baba Karpiç masaları dolaşır, müşterilerinin hatırlarını sorar, masadaki çocuklara eliyle meyve ikram ederdi. Sevilen, karizmatik bir kişiydi. Bu arada iş takiplerini de yaptığı söylenirdi. 1947-1948'de yemek müziği refakatinde tabldot veya alakart yer ve altı lira öderdik. Önden kızarmış ekmekle, oraya özgü nefis bir tereyağı gelirdi. Eski Taşhan'ın yerinde yapılan Sümerbank'ın yanı başında Yıldız Lokantası'nda tıka basa yer, nefis bol kepçe çorbası, yoğurtlu kebabı, kaymaklı kadayıfıyla iki buçuğa çıkardık. Sokak içindeki Havuzlu Restoran'da aynı mönü daha da ucuzdu. Karısı Yahudi olan bir çiftin Ulus'ta işlettiği Yeşil Fıçı'da, şinitzel vb. yer, aynı fiyata çıkardınız.

Tren istasyonunun bir tarafında ayrı bir bina olarak yapılan Gar Gazinosu lezzetli yemek yiyip dans edebileceğiniz lüks bir gazinoydu. Dekolte elbiselerimizin üzerinde tilki etollerimizi atar, "grande toilette" giderdik. Altmışlar sonrası bu lokalde varyete gösterileri yapan sanatkârlar, çağrıldıkları masalarda bizimkilere benzer giysiler içinde oturmaya başlayınca, onlarla karıştırılmamak için bize kapalı giysiler içinde gitmek kaldı. Ankara'da bir şeyler değişiyordu...

O yıllarda en kibar gece lokali, ecnebilerin en gözde mekânı, "Süreyya Pavyonu" idi. Savaş yıllarında Vali Tandoğan'ın önerisi üzerine babamın Kızılay'da ortağı olduğu "Ali Ercan ve Şeriki Otomobil ve Kamyon Acentesi" altındaki depoda oluşturulmuştu. Vitrine asılı iki tabelada da babamın adı yerine "şeriki" denilmişti. İstanbul'da, Taksim'de ana caddede " Jak Morhayim" ismi dururken, nedense Ankara'da bu uygun görülmemişti. Savaş yıllarında bu depo bomboştu, arkadaşlarımı götürüp rahatça top oynadığımız olurdu. Dükkânın altındaki bir bölümde de Madam Marga Spor Salonu vardı.

Süreyya Pavyonu'nun işletmecisi Süreyya (Sergey) eskiden Karpiç Lokantası'nda şef garsondu. Yer ayırtılır, her dileyen buraya kabul edilmezdi. Elçilikler ziyafetlerini burada verir, yılbaşı kutlamalarını burada yaparlardı. Servis ve masa düzeni Karpiç'ten üstündü. 1948 yılbaşı balosunu özellikle hanımların kıyafetleri açısından unutamam. Ankara sosyetesi pavyona geç vakit gelip pek beğenilen işkembe çorbasını içmeyi âdet edinmişti. Sakarya Caddesi'nde, İşkembe Çorba Aşevi'nden alınan pişmiş işkembeyi öyle bir lezzetli terbiye ederdi ki, tadına doyum olmazdı. Babamın iş komşusu ve ahbabı olan Süreyya'nın işkembe çorbasını babam eve getirdiğinde, kaynağını bilmemize rağmen afiyetle içerdik. Karpiç'te yetişmiş Bekir Usta ilkin Yenişehir'deki ilk otellerden biri olan Yüksel Palas'ın lokantasını işlettikten sonra, ellilerde Yenişehir'de açtığı Bekir Restoran, daha sonra da Washington Restoran gözde lokantalardı.

ALİ ERCAN VE ŞERİKİ

Atatürk Bulvarı No. 233
YENİŞEHİR - ANKARA

HUDSON Otomobilleri

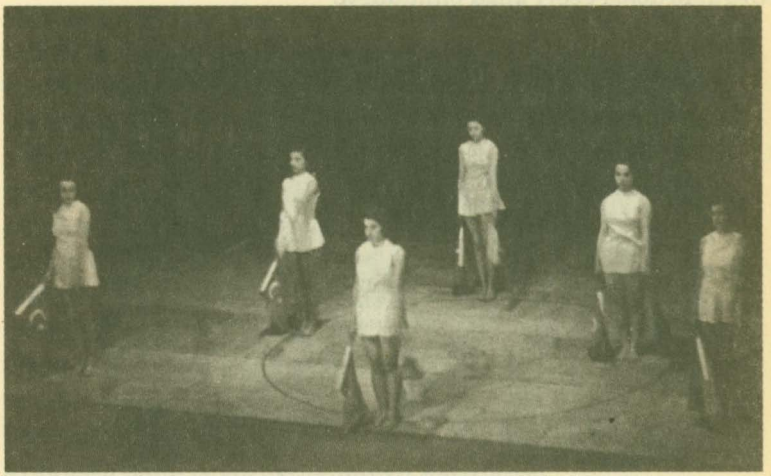
INTERNATIONAL Kamyonları

FATURA No. 00140

Telefon : 5790

Ankara, _____

Jak Morhayim ve ortağı Ali Ercan'ın iş yerine ait fatura.

Kızılay Madam Marga Spor Salonu, 1935-1955 yılları arasında çocuk ve genç kızların spor yaptıkları önemli bir kurs yeriydi.

Başkent artık Yenişehir demekti.

Atatürk'ün millete bıraktığı Orman Çiftliği bir mesire yeriydi. Kırklarda trenle gidilirdi. Orman Çiftliği restoranı küçüktü, zengin bir evin yemek odasını andırırdı. Altmışlara doğru ise koca kapalı salonunda geniş bahçesinde zor yer bulunurdu. Yahudi ailelerinin pek çoğunu pazar öğlenleri bu lokantada görebilirdiniz. O yıllarda tren hattının karşı tarafı dümdüz boş bir alandı. Elli beşte eşimin ortağı Mehmet Sürer'le zirai mücadelede kullanılmak üzere İngiltere'den, kullanılmış küçük üç uçak ithal ederler. İngiltere'den uçağı getirenlerden biri ünlü pilot Vecihi Hürkuş'tu. Bu dört kişilik uçaklar bir ara bu boş alandan 5 Türk lirasına dolmuş yapar. Ankara üstünden on, on beş dakikalığına tur attırırdı. Özellikle gençler kuyruk oluştururdu. Mucize eseri kaza olmamıştı!

Atatürk Orman Çiftliği'nde nişanlı Yahudi gençler, 1941.

GENÇLİK PARKI

20. yüzyılın başında sivrisinek yatağı bir alanda, İkinci Dünya Savaşı sonrasında "Gençlik Parkı" olarak adlandırılan, içinde sandalla tur atılabilen büyük havuzu, çay bahçeleri ve lunaparkı, lüks gazinosu, evlendirme dairesi, açık hava tiyatrosu olan büyük bir eğlence ve gezi yeri oluşturuldu. Bu kompleksin her kesim ve her keseye uygun olmasına bir de kentin orta yerindeki konumu da eklenince, rağbet büyük oldu. Babamın kuşağı Yahudi erkeklerin, bu bahçenin ilk çalışma aşamasında emeği geçmiştir. Onlardan biriyle konuştuğunuzda hemen bunu vurgularlardı.

İkinci Dünya Savaşı Alman Nazi ordularının işgal zaferleri ile başlar. Yahudilere karşı uyguladıkları insanlıkla bağdaşmayan tutumları, bazı ülkelerde ve resmen değilse bile bizde, belirli kesimlerde ve ciddi basının bir bölümünde taraftar bulur. Bu durum Türk Yahudilerini tedirgin eder. Bu tedirginlik sürerken Ankara Hükümeti azınlıklardan 18-45 yaş arasında yirmi sınıfı birden askere alır. Üniforma giyen ama eline silah verilmeyen ve talime alınmayan bu Yahudiler ayrı birlikler oluştururlar. Bunlardan az bir kısmı Ankara'ya gönderilir ve bugün Gençlik Parkı olan bu boş alanda konuşlandırılmış bir askerî birliğe alınırlar. Toprak düzeltme, ağaç dikme vb. işlerde kullanılırlar. Dışarıya çıkmalarına izin verilmez. Enterne dedikoduları yayılır. Orda kalanlardan babamın yaşıtları, o zamanlar 40 yaşını aşmış olan Jak Biçaçi (Biçer), Jak Krespi'ye[45] bazı cuma günleri karakışta paketle yemek götürdüğümüzü, ayaküstü onlarla görüştüğümüzü hatırlarım.

Altmış sonrası buradaki açık hava tiyatrosunda İstanbul'dan gelen Engin Cezzar-Gülriz Sururi'nin oynadıkları "Keşanlı Ali" oyununu, İnönü'nün eşi Mevhibe Hanımefendi ile birlikte en ön sırada yan yana izlemiştik. Devlet Tiyatrolarının ve

[45] İstanbul'dan gelmişlerdi.

ona bağlı Bale ve Opera'nın gösterileri ve daha sonra açılan, yerli ve yabancı ama kaliteli oyunlar sergileyen, kapalı gişe oynayan özel tiyatrolar birer okul gibiydiler. Konser salonunda cuma gecesi ve cumartesi sabahları tekrarlanan klasik konserleri kaçırmazdık. Gece konserlerinde en ön sırada İsmet Paşa ve eşini görmek sanata verdiği önemi sergilediği için bizi mutlu ederdi..

Küba buhranı, yıl 1962... Rus gemileri Küba sularına doğru yol alıyor, Amerika pusuda, tüm dünya savaş çıkar mı merakı ve tartışması içinde ve tabii Rusya'ya komşu olan bizler de endişeleniyorduk. Konser biletimiz vardı. On beş yaşındaki kızım bize şaşıyor ve gelmiyor, radyo başında gidişatı izlemeye koyuluyor. Bizleri de Paşa'yı ve eşini konserde görmek şaşırtıyor, kuşkusuz rahatlatıyordu da.

Konferanslar, sergiler, elçiliklerde kokteyller, kermesler, kabul günlerimiz... Benim kuşak, yetmişlerin sanat, kültür kenti politik Ankara'sını, bizleri eğitmiş ve benlik kazandırmış olan o Ankara'yı özlemle anar dururuz.

ANAFARTALAR'DAN YENİŞEHİR'E ÇARŞI, PAZAR, DÜKKÂNLAR

Yenişehir'de oturmamıza rağmen, otuz yedilerde çarşı, pazar, hattâ yiyecek alışverişi için Taşhan veya Ulus dediğimiz, şehrin eski bölümüne giderdik. Bulvar'dan Anafartalar'a dönen köşedeki büyük bakkaliye, goralı, rus salatası, tarama, çeşit çeşit salamlar, tütsülenmiş ve tuzlu balıklar satan tek şarküteriydi. Anafartalar'ın arkasında, yangın alanında yapılan modern halde "Balıkçı Sami" ve zerzevatçılardan başka, zahire mağazalarında her tür ev ihtiyacınızı bulabilirdiniz. Sümerbank'ta halıdan kumaşa birçok tekstil ürünü bulunurdu. Hemen yanındaki "Yeni Sinema", 1940'lara kadar tekti. Yerler

numarasızdı. Küçük ana kapıdan girmek ve yer kapmak bir meseleydi. Ulus Meydanı'nda Hachette ve Akba kitabevleri vardı. Yenişehir'de kitabevi yoktu.

Ankara Yahudileri başkent öncesinde ve ilk yıllarında da ticaretin birçok sahasında varlıklarını gösterirlerdi. Şekerci-lokumcu Hiaçi Safkan, lokumlarıyla ünlüydü. Bu işi evde yaparken sonradan Samanpazarı'nda dükkân açar. Aynen Maraş dondurması gibi çekip uzattığı lokum sütununu başının etrafında dolaştırırdı. Sonradan lokum dükkânını bakkal dükkânına çevirmiştir. Mum işi de önemli bir iş sahası idi. Gerşon Behar'ın Samanpazarı'ndaki dükkânı iyi kâr getirirdi. Ayrıca berberlik, saat tamirciliği de kârlı işlerdi. Mahalle içinde satıcılık yapan hanımlar bile vardı. La Tiya Beya (Beya Teyze) kapı kapı dolaşıp zerzevat satar, nedense yalnız kereviz bulundurur, acıyıp alsalar da hanımlar bu duruma çok söylenirlerdi. Rebeka Karako ve Vitorya la del Banyo çöpçatanlık yaparlarmış, para kazandırdığına göre meslek sayılabilir. Evde şarap, rakı yapıp satanlar da varmış. Araf kardeşlerden, dul tütüncü Bohoruça Aktekin, Çelebonaçi Krespi bunların en ünlüleridir. Cumhuriyetten sonra evde şarap yapımı izne bağlanır, üzüm miktarı kontrol edilir ve aile içinde kullanılacak miktarda yapımına izin verilir. Yaşlı tütüncü Bohoraçi gibi birçok hanım kim ne bilecek de duyacak diye-

Anafartalar'da şipşak fotoğrafçılardan geçilmezdi. Beki Bahar, annesi ve kızkardeşiyle, 1946.

rek izin almadıklarından bir ay hapis yatmışlardır. İşin şakaya gelir tarafı yoktu. İhbar edildiğini, baskın yapılacağını haber alan Çelebonaçi, şarapları sokağa dökmüştü.

1941'de olmalı, babamın İstanbul'a iş için gittiği günlerde, annem de Ankaralılar gibi evde şarap yapmak sevdasına tutuldu. Dükkânımızda çalışan Şoef iki küfe siyah üzüm bir de küp getirdi, izin de alacağını vaat etti, böylece mahalleye haber salındı. Rahelina Krespi geldi, üzümler sıkıldı, küpe basıldı. Musevi Lisesi üçüncü sınıf talebesiyken okutulan Leçon des Choses kitabından şarabın nasıl yapılacağını öğrenmiştim. Eee Fransızlarda ekmekten sonra şarap gelir, bendeniz bilgiçlik taslıyorum, yanan mum elde küpün ağzına dikiliyor, fermantasyon işini kontrol ediyordum. Derken günün birinde apartman kapısında polislerin görüldüğünü haber alan annem baskın yapılacağı korkusu içinde Şoef Efendi'ye lanetler yağdırarak sıkılmış üzümleri kubur deliğine boca etti.

Başkentte cumhuriyetten sonra iş olanakları arttığı için, küçük-büyük iş kurmak, tezgâh açmak için dışarıdan birçok Yahudi gelip yerleşir. Pazarcılık yapanlar bile vardır. Edirneli Mayıraçı Özdamar çeşitli yağ ve peynir çeşitleri satar, evimize on yedi kiloluk tenekelerle zeytinyağı getirirdi. Samanpazarı'nda Kale'ye çıkan yokuşta tek katlı barakaya benzer dükkânların birinde, 1936'da İstanbul'da iflas etmiş ve Gürcü Yahudilerinden olan Nisan Askeroğlu basmacılık yapmaktaydı. Ulus meydanında ise güçlü bir müessese olan Burla Biraderler büyük bir dükkân kiralar ve şube açar.

Anafartalar'da daha büyük işlerin başında olan eski tüccarlardan Bonomo ve Araf'ın büyük dükkânları vardı. Bentderesi'nde camcı ve inşaatçı olan Ruso işlerini sürdürürken, İstanbul ve diğer yerlerden de Yahudilerin gelişi ile dükkân sayısı artar. Bu yeni gelenlerden başka, gelişen kuruluşlar çeşitli şehirlerden işe eleman alırlar. Bekâr gelenler zaman içinde aile de kurunca Yahudi sayısı artar. Ulus'ta heykel karşısında "Yıl-

dız Elektrik ve Otomobil"in sahibi Ankaralı Moiz-Bilman Benforma'nın mağazasından yukarı doğru ilerlersek, İstanbullulardan İzak Lombrozo'nun elektrikçi dükkânı, Hananel Soriyano'nun "Rehber" mağazası, Baruh-Farhi ortakların "Modern Mefruşat" dükkânı, Jak Kohen'in ve ortağı Eli Şoef ve ortağı Biçaço'nun lüks erkek gömlek dükkânı vb. ve arka sokakta Paker-Mukatel Elektrik, Kemal Kohen Yürüm'ün elektrik malzemeleri dükkânı, Daha sonraları 1950'de Sami Day-Mordo Yücedağ-Bahar Elektrik Levazımatı ilk çırpıda akla gelenlerdir. Bunlara Samanpazarı, Hamamönü, Atpazarı esnafı da dahil edilirse, hiç de az sayılmazlar.

Ulus Meydanı Heykel karşısında Moiz Benforma Bilman'ın Yıldız Mağazası, 1936. Arkadaki taş bina 1947'de yanan Eğitim Bakanlığı binasıdır.

YENİŞEHİR

Cumhuriyetten sonra kurulan Yenişehir ilk önce büyük kentin yaşamaya uygun bir dış mahallesi gibi gelişir. Çarşı pazar eski bölümdedir. Bir tek Kızılay'da bulvara dikey Sakarya Caddesi otuzlardan beri gıda maddelerinin satıldığı bir sokak olarak gelişir. Otuzlarda açılan Atatürk Orman Çiftliği ürünleri satılan büyük bir dükkânda, özellikle pastörize sütün, tereyağının, balın kalitesine ve tadına İstanbul'dan, İzmir'den gelen konuklarımız hayran kalırdı.

Bu dükkânda iki Rum kız tezgâhtar olarak çalışırdı. Bitişiğinde Yenişehir'in tek tuhafiyecisi olan ve kısaca "Ahmet" dediğimiz bir dükkânla bir de kasap vardı. Karşısında Köroğlu Bakkaliyesi, bir ekmekçi ve bulvara bitişik bir manav bulunurdu. Bulvara dönüldüğünde ikinci bir bakkal daha vardı.

Savaş yıllarında ise bir balıkçı dükkânı vardı, iyi iş yapardı. Gerçi Ankara'nın nüfusuna göre bir tek dükkânın yetmemesi gerekirdi ama Ankara halkı balık yemeye pek istekli değildi. Sefaretlere sipariş üzerine balık getirildiğinde, balık meraklısı olan babama da haber verilir ve bizlere de ayrılırdı. Altmışlara doğru Sakarya Caddesi'nde Atatürk Orman Çiftliği mağazası yerine iki balıkçı dükkânı açıldı. Birini haldeki Balıkçı Sami'nin gelini açtı. Açılış töreninde gelene geçene çok lezzetli balık köftesinden, türlü türlü hamsi çeşitlerine kadar birçok yemek ikram edildi. Bu tür bir açılış, bedava ikram Ankara'da ilk kez görülüyordu. Karadeniz'den kamyonlarla balık gelmeye başladı. Halk ucuz ve taze balığı İstanbullulardan daha çok tüketir oldu ve Ankara göklerinde, kamyonların peşine takılıp gelen martılar uçuşur, sonunda Ankara'ya yerleşir kalırlar.

1937'de Kızılay'da Sosyal Apartmanı'nın altında, babamın ortak olduğu "Ali Ercan ve Şeriki Kamyon ve Otomobil Acentası", en büyük dükkândı.

1940'lara doğru yukarı Anafartalar'daki dükkânlar yıktırılır. Albert Ağlamaz bulvarda Ercan Apartmanı'nın altında "Güler Tuhafiye ve Aktariye" dükkânını açar, tam karşısına gelen And Apartmanı'nın altında "Akay Kitabevi" o yıllarda açılır. Bulvarda "Özen Pastahanesi" iş dönüşü yazarların toplandığı bir lokal gibidir. Pastaların tanesi beş kuruştur. Karşısındaki "Kutlu" ise bulvara açılan balkonu, şık dekoru ve pastalarının çeşitliliği ile pek gözde ve lükstür. Bu binayı İş Bankası satın aldıktan sonra banka şubesi olarak kullanılır. İş Bankası Yenişehir'de ilk açılan banka şubesidir.

Savaş sonrası Yenişehir birden canlanır. Altmışta Zafer Meydanı'yla Kızılay arasında, bulvarın iki tarafında genç kuşaktan birçok Yahudi yeni dükkânlar açarlar. Kızılay'a doğru sağ tarafta Edirneli Aşer Kalvo'ların "Bebe Pazarı", Ankaralı Albert ve Moiz Çakır kardeşlerin, Postahane Caddesi'ndeki "Şık Düğme" atölyelerini kapattıktan sonra Yenişehir'de aynı adla iki katlı bir mağaza açtılar. Çakır kardeşler istenilen modelde sanatkârane düğme siparişlerini yapmaları ile ünlenmişlerdi, yetmiş beşe kadar ticaretlerini sürdürüp mağazayı Yusuf Elyazar'a devrederek İstanbul'a yerleşirler. Albert Ağlamaz'ın "Güler Tuhafiye-Aktariye"[46] mağazası, Emil Hananel'in büyük "Rehber" mağazası, Samsunlu Biçaçi kız kardeşlerin sipariş gömlek dikim mağazası [47] sayılabilir.

Karşı tarafın en büyük dükkânlarından biri Bursalı Kemal Şenmelek'in (Avimeleh) açtığı "Şen Triko" idi, ayrıca Edirneli Kaya Özdamar'ın "Bebe Konfeksiyon", Eli Levi - İzak Attias bacanakların "Dekor Mefruşat", Ankaralı İzak Bahar'ın "Serpil Triko" ve kardeşi Rıfat Bahar'ın ve Bursalı Safkan'ın yine aynı

---

[46] Ayrıntılı bilgi için bkz. Beki Bahar, *Ordan Burdan Altmış Yılın Ardından.*

[47] Devrin başbakanı Adnan Menderes'e de gömlek dikmişlerdir. O yıllarda etekten kesip yeni yaka yapılırdı, bu tamiratları zengin, esnaf, herkes yaptırırdı.

türden konfeksiyon mağazaları bulunurdu.

O mağazalar arasında kalan Bulvar Pasajı'nın girişinde İspanya kökenli Jak Siyalon'un birinde terlik, diğerinde çanta sattığı ve sonradan mücevher dükkânına dönüşecek olan dükkânları vardı.

Hemen yanında Bursalı Ziya Şenmelek'in manifatura, Ankaralı Albert Kohen'in tuhafiye dükkânı, pasajın üstündeki Yenice Apartmanı'nda Dario Arditi'nin müteahhitlik bürosu, Yusuf İzak ve Yusuf Ender kardeşlerin ithalat firması, Kızılay binasının tam karşısında Bursa doğumlu ama İstanbul'da büyümüş babam Jak Morhayim'in acentası, savaşın son yıllarında beyaz eşya, züccaciye ve gümüş eşyalar satan bir dükkâna dönüşür. Çok daha sonraları az ilerde İzzet Namer'in pastahanesi açılacaktır.

O yıllarda Yenişehir'de çalışan üç doktoru da saymak gerek. Kohen Erkip, Leon Namer dahiliyeci, Marko Mitrani Özdoğan'ın ise analiz laboratuvarı vardı. Kohen Erkip, akademik kariyer yapıp doçent olmak isterse de kabul edilmeyişi Yahudiler arasında hayretle karşılanmıştı.

YERLEŞİM

Otuzlarda Yenişehir'de bahçe içinde bir iki katlı evler yapılmaya başlar. Her birinde tek bir ailenin yaşadığı, hem yapı hem de çevre açısından değişik olan bu evler varlıklı ve ileriyi gören Yahudilere de cazip gelir. İlk olarak Sıhhiye-Sağlık Bakanlığı, Fidanlık, İncesu gibi birbirini bütünleyen yerlerde ev alıp yerleşmeye başlarlar.

Tuna Caddesi ile Ataç Sokağı'nın köşesinde yaşlı Yasefaçi Bilman Benforma'nın evi, her ikisi de fıskiyeli havuzları, güllerle bezeli bahçesi, bahçeye açılan kapı önündeki sediri ve masası ile gelip geçenin dikkatini çeken güzel bir köşeydi. Türk olan büyük damadı, Yasefaçi öldüğünde eve konacağını ümit ettiğini söyler dururdu ama uzun ömürlü Yasefaçi ona bu zevki tattırmamıştı. Mesleği tenekecilik olan Yasefaçi, havuzları kendisi yapmıştı, bütün gün bahçe işleriyle uğraşırdı. Havuz merakı Bursa ve Eskişehir'de yaşadığı yılların bir etkisi olmalıydı. Evinin ayrı bir kapısı olan küçük bir dairesinde kiralık oda bulunur ve bir iki pansiyoner olurdu. Eşi Dina'yla mutlu, uyumlu, güleryüzlü bir çift oluştururlardı. Bitişiklerinde, benzer bir evde damadı Albert Ağlamaz otururdu ama onun büyük bahçesinde ot bile bitmezdi. Karşısında oğlu, Ankara'nın zenginlerinden Moiz Benforma Bilman iki katlı bir evde yaşardı. Kuru toprak bahçesinde hurda görünümlü iki araba dururdu, bu arabaları satamadığını ve elinde kaldığını söylerlerdi. Evlerinin içinde, yemek odasının bir köşesinde, o zamanlar için büyük bir lüks sayılan kocaman bir buzdolabı dururdu. Moiz Benforma Bilman'ın eşi, benim teyzemin kızı idi. Misafir odasında da teyzemin kızının çeyizinde getirdiği bir piyano vardı. Adamın cimriliğine dayanamayan İstanbullu, kolej mezunu, güzel karısı, eve aldıkları Türk pansiyonere âşık olunca, iki çocuğa rağmen boşanıp o adama varmıştı da, boşanmanın hiç görülmediği Ankaralılar arasında büyük bir olay olmuştu. Oğulları, Be-

sim ve Yusuf Los Angeles'ta ünlü müteahhit ve mimardırlar. Aynı sokaklarda Sami Day, Menaşe Albukrek, Benrubi Y. Tezman ev satın alırlar. Ataç Sokağı'nın en ucunda kalan evini de Yasefaçi'nin, Moiz Albukrek'le evli olan kızı Raşel satın alır. Bayan Raşel, iş de var dil de var tipinde bir hanımdı. Varlıklıydılar. Gençliğinde Eskişehir'de fabrikada çalıştığını, babasının dükkânına da zaman zaman gidip teneke işlerine yardım ettiğini anlatmaktan gurur duyardı. Yasefaçi'nin, ünlü sanatkâr Habib Gerez'in annesi olan üçüncü kızı İstanbul'da otururdu.

YENİŞEHİR'DE BİR YAHUDİ MAHALLESİ

Ellili yıllarda Sağlık Bakanlığının karşı tarafında apartmanların inşası üzerine, Sağlık ve Toros sokaklarına bitişik olan Sezenler Caddesi'ne de mahalleden gelenler yerleşmeye başlar.

Aslen İstanbullu olup Yahudi mahallesinde yaşayan müteahhit Albert Almozlinoz o yıllarda Sezenler Caddesi'nde apartmanlar yapar ve satar. O kadar ki, zaten çok uzun olmayan Sezenler Caddesi, her apartmanda yaşayan ikiden fazla Yahudi ailesiyle bir Yahudi mahallesine dönüşür. Bu karma yaşam biçiminde aileler iyi komşuluk ilişkileri kurarak kaynaşırlar, çocuklar bir arada oynar, gençler arkadaşlıklar kurarlar. Bu caddede Almozlinoz'un inşa ettiği 12 dairelik Adalar Apartmanı'nı Berkalp kardeşler satın alır. Bu apartmanda dört Yahudi ailesi yaşamaktadır. Boşalan daire için kiracılar veya mal sahibi Almozlinoz'un önerdiği beşinci bir Yahudi aileyi istemezler. Daire bir süre boş kalır. Bu sefer aracısız denemek üzere Berkalp Kitabevi'ne giderek kendim görüştüm. Bir çocuk beklediğim fark ediliyordu. Apartman sahibi kaç çocuğum olduğunu sorduğunda, daha önceki düşüklerimi de hatırlayarak, iki çocuğum olduğunu söyledim. Sonuçta anlaştık. Er-

tesi gün adamımız kontrat yapmaya gittiğinde, bizim Yahudi olduğumuzu duymak onu çok şaşırtmış.

Böylece yeni evimize taşındık. Doğumdan sonra, üçüncü çocuğum olduğunu öğrenen Berkalp, "Sizin hanım beni aldattı, iki çocuk dedi." diye eşime takılırdı. Orada oturduğumuz sürece karşılıklı saygı çerçevesinde iyi ilişkiler içinde olduk. İkinci Dünya Savaşı sırasında Berkalplerin Nazi taraftarı olduğu, onlardan yardım gördüğü ve onları destekleyen kitaplar sattığı söylenirdi. Ne hazindir ki Albert Alınozlinoz bu kadar inşaattan sonra borç yüzünden hapse düşmüş ve parasız ölmüştür. Altmışlarda pek çok aile Kavaklıdere'ye doğru kayar ve kümeleşme kalmaz. Bazıları da Yenişehir'den, daha bir esnaf yeri olan Cebeci'ye taşınırlar. Mahallede pek az oturan kalır.

Seksenlere doğru varlıklı olanlar İstanbul'da iş kurmaya ve yerleşmeye başlarlar. Bekâr gençler artık iş aramak için gelmezler. Üniversite tahsili için gelenler ise sonradan yerleşmezler. İş olanakları açısından İstanbul bir metropol olarak daha caziptir. İki bin yılında on, on beş aile ya var, ya yoktur. Kimisine aile bile denemez, bunlar yaşlı, eşlerini kaybetmiş tek tek kişilerdir. Cemaatin küçülmesi ve Yahudi mahallesini terk ediş, 1948'de İsrail devletinin kurulması ile başlayan göçlerden sonra hızlanır ve Ankara Yahudi toplumu tarih olur.

İSRAİL'E GÖÇ... "ANKARA GÜNÜ"

İsrail devletinin kuruluşundan sonra Yahudi mahallesinde, konforsuz evlerde bir iki odaya doluşmuş olarak fakirlik sınırında yaşayan pek çok aile göç eder. İsrail devleti sosyal yapısı ile, gelenlere iyi bir ev ve iş sağlamanın yanı sıra çocuklara da sahip çıkmakta ve sigorta ederek yaşlılık endişelerini de yok etmektedir. Bu koşullar, göç eden ilk kuşakta görülen uyumsuzluğu ve yadırgamayı hafifletir ancak anavatanlarına olan sevgiyi yok etmez. Bu ilk göç kuşağı, her yıl aynı tarihte bir "Ankara Günü" tertipler. İsrail'in çeşitli yerlerinden gelip toplananlar birbirlerini görme sevinci içinde bir parkta eğlenirler. Eskiyi anmakla kalmaz, seymen giysileri içinde, bozacısı, şerbetçisi ve skeçlerle eski günleri canlandırırlar. Erkeklerden çok kadınlar bu organizasyon için canla başla çalışırlar. İlk gidenler aralarında Türkçe konuşmayı sürdürür, hattâ bu ilk göç kuşağının orada doğan çocukları bile Türkçeyi anlamanın ötesinde, konuşabilir de...

1955'te meydana gelen 6-7 Eylül olaylarının Yahudileri göçe ittiği, istatistiklere bakıldığında açıkça görülürse de Ankara'da bu olay yaşanmamıştır. Ankara Yahudilerinin göç nedeni salt bu olayla ilişkilendirilemez. İsrail'e göç eden aydın Ankaralılar sosyal örgütlenmeler içinde görülürler. Örneğin, Sami Day'ın mektubunda: "1988 ve 89 yıllarında Tel Aviv'deki Türkiyeliler Birliği'nin (İtahdut Yotsey Turkia) başkanı olarak faal çalışmalar yaptım. Aynı senelerde bir grup kardeşimizle birlikte Türkçe konuşan mason locasını kurduk." şeklinde belirttiği gibi, Türkçe gerçekleşen toplantılar yapılmaktaydı.

İsrail'e göç eden Ankaralıların turistik gezileri ve tatil mekânları da Türkiye'dir. Ankaralı Albert Ağlamaz ailesi Ankara'da yaşarken tutumluluklarından çok çalışkanlıklarıyla anılırlardı ve pazar günü bile ne bir pikniğe ne de bir sinemaya giderlerdi. Doksanlarda Büyükada'da, Büyük Kulüp önünde

İsrail Sefareti balkonunda bir bayram günü Ankaralı hanımlar bir arada. Soldan üçüncü, Ankara'da ölen sefire Tova Hanım.

yaşlı çifti gördüğümde şaşmıştım. Sevgiyle kucaklaştık. Yıllık tatile çıkmışlardı, Antalya'ya gideceklerdi. Tabii ki geleceklerdi, akrabaları vardı, sıla hasreti vardı, tatil geçirmek için daha güzel bir yer mi vardı! Hele Antalya, değil Türk kökenlilerin, tüm İsrail halkının gözbebeği bir tatil beldesidir.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN MAHALLE YAŞAMINA ETKİSİ

Cumhuriyetten önce, evlenmeler aileyi bölmez, sayıca artırırdı. Yenişehir'de evlerin yapılması ile beraber aileler bölünmeye başlar ve çekirdek aile dönemi gelir. 1939'da savaşla beraber bu bölünme duralar. Türkiye geneline göre Ankara'da kiralar daha yüksektir, "hava parası" yılları başlar ve mahalleden taşınma zorlaşır. Savaş koşullarının zorluğu nedeni ile tedbirli ve tedarikli olma düşüncesi, beraberinde eskiye dönüşü de getirir. Kışları sert geçen Ankara'da kırsal kesimle şehir arasında ulaşımın da zor olması hesaba katıldığında, kuşkusuz tarih boyunca halk tedarikli olma zorunluluğu hissetmiştir. Savaş gerginliği ile beraber gelen yokluklar, karne dönemini getirir. Örneğin, hane başına düşen kömürün miktarını belediyeler kararlaştırmakta, bazı maddeler her zaman bulunamamaktadır. Bu da kış hazırlıkları sırasında eski âdetleri canlandırır. Odunun kurusu önemlidir, soğan ve patates ve bakliyat da öyle. Gözlediklerim, anımsadıklarım ve anlatılanlara gelince:

1947'de Çankaya sırtlarında konuşlandırılmış II. Alay'da uçaksavar kursu. Solda, yan nişangâhçı Beki Bahar.

Savaş öncesi yıllarda İstanbullular teneke kutularda satılan Ermiş[48] konservelerinin gerçek mi taklit mi olduğunu tartışadursunlar, Ankaralılar yaz sebzelerini kendileri evde kuruturdu. Taze fasulyeler, dilimlenmiş patlıcanlar, kabaklar, bamyalar, biberler, iplere dizilir ve pencerelerin pervaz aralarına asılırdı. Kaşer kıyma, tekrardan kıyma makinesinin ucuna takılan huniden geçirilerek kurutulmuş bağırsaklara doldurulur, kangal kangal sucuk yapılırdı. En önemlisi "hale" dedikleri kavurmaydı. Varlıklı olanlar tüm bir danadan kavurma yapardı. Kavurmayı, kimisi kemikleri ayrı, eti ayrı tenekelere basarken, kimisi de tabaklara doldurur, yağının içinde donan etler birer tekerlek oluşturur ve bir torbaya konarak soğuk yerde asılı şekilde saklanırdı. Gerektiğinde kolaylıkla bir parça koparılarak yemeğe katılır, et az da olsa yağı tat verirdi. Bir de Ankaralıların vazgeçemediği evde şarap yapma alışkanlıkları vardı, bazıları rakı da yapardı, sonuçta içki her evde vardı.

Cuma akşamları ve bayram dualarında şarap içmek gerekli olduğundan her evde şarap bulunmak zorundaydı. Osmanlı döneminde açıkta satılmayan bu elzem içkinin evlerde şurup gibi reçel gibi yapılması, Ankara'daki bağ bolluğu ve iklimin sertliği de düşünülecek olursa, gayet doğaldır.

O yıllarda bazı pazar günleri, mahallede yaşayan kuzenimiz Sol'a habersiz misafir giderdik, bizi akşam yemeğine alıkoyarlardı. Hamarat Sol için, cuma yemeklerinden artan bir şey olmasa da, bizleri ağırlamak işten değildi. Turşu ve pancar hazır olurdu, evde kara turp eksik olmaz, salata da eklenir, dilimlenmiş sucuklar şaraba ya da rakıya meze olurdu. Kavurmanın içine haşlanmış kuru sebzeleri katıp bolca da ev salçası ekledin mi al sana ana yemek olarak nefis bir türlü... Ama bizler ister bulgur pilavı olsun ister pirinç pilavı, yanında sobada kızdırılmış sucuk ve kurutulmuş meyvelerden yapılan hoşafı yeğlerdik. Tabii biz de eli boş gitmezdik, annemin pişirmekte usta ol-

48 O yıllarda Ermis konserveleri çok ünlüydü. Bir zaman sonra taklidi olarak Ermiş konserveleri piyasaya sürüldü.

duğu börek, tuzlu balık ve tatlı cinsinden bir şeyler götürürdük. Geldiğimizi duyan komşular veya akrabalar da gelir, yemeğe katılanlar da olurdu. Kuzenimiz Sol bir aralar, "la devente mil" yani "yirmi binlik hanım"ın evinde otururdu. Avlu gibi bir bahçeye açılan iki odasının karşısında bir mutfağı vardı. Karakışta o mutfakta iş görmek ve misafir ağırlamak zor olmalıydı ama o yıllarda akrabalık kutsaldı ve konukseverlik vardı. Üst katta ev sahibi ve alt katta kuzenimiz Sol'dan başka, Riyaseticumhur Orkestrası'nda çalan tek Yahudi subay olan çelebon Yaeş Şener de o evde otururdu. Küçük bahçede fıskiyeli bir havuz bile vardı. Ev sahibi bayan Tamar, otuzlarda piyangodan yirmi bin lira kazanınca bu evi almış, adı da "la devente mil" olmuş. Su taşımada, odun ve kömür kırmada "bacı" denen, kırsal kesimden gelme Kürt kadınlar yardım eder, varlıklı evlerde Yahudi hizmetçiler de olurdu. Ama en önemlisi hanımlar birbirlerinin yardımına koşmaya hazırdı. Dışarıdan gelen ve aralarında yaşamış olanlar bu âdetten övgüyle söz ederler. Kış hazırlıklarında gelenekleşmiş, imece türü bir karşılıklı yardımlaşma vardı. Örneğin, birçok evde, erişteden çok "pipitikaz" dedikleri arpa şehriyesi yaparlardı. Arkadaşlar, akrabalar, her biri bir gün kararlaştırır, sırayla, güle oynaya her evin işi birlikte yapılırdı. Böylece iş hem tek kişiye kalmaz, yorucu olmaz, hem de kısa sürede çok iş çıkardı.

Hamursuz İstanbul'dan gelirdi. Birinci Dünya Savaşı yıllarında ve sonrasında, bir süreliğine Ankara'da yapıldı. İkinci Dünya Savaşı çıktığında ise dilimlenmiş ekmekler kızartılıp torbalara konularak asıldı. Bir ara, evlerin basılacağı ve iki kilodan fazla un bulundurmanın yasak olduğu söylentileri çıktığı için evlerde her türden gereksiz hamur işleri yapılarak güzelim beyaz un yok edildi.

Yiyecekte yokluk vardı denemez; et, sebze, meyve, peynir, yağ, vejetalin (nebati yağ), kuru yemiş, hep vardı. Hasse, saten, keten türü kumaşlar yok gibiydi ama yerli hakiki ipek var-

dı ve pahalı da değildi. Kırklarda kızlar dükkânlarda tezgâhtar olarak çalışmaya başladılar. Yaşlı Mme. Raşel Krespi'yi de evde gazete kâğıtlarından kesekâğıdı yaparken görmüştüm. O kadar çabuk kıvırıp yapıştırıyordu ki, bu işi meslek edinmiş olmalıydı. Ellilerde hemen hemen tüm dükkân sahiplerinin hanımları günün belli saatlerinde dükkânda çalışır ve eşlerine yardımcı olurlardı. Ankaralı erkekler iyi eş olarak nitelendirilirler, boşanma duyulmazdı.

ANKARALILARDA ESKİ VE SOYADI YASASINDAN SONRA YENİ SOYADLARI

1934 yılında çıkarılan Soyadı Yasası, vatandaşlara bir soyadı alma zorunluluğu getirilir. Yahudilerin soyadları vardı ve kökenlerini gösterme açısından bu soyadları önemlidir. Yasadan sonra Yahudiler eski soyadlarını aynen devam ettirmek istedilerse de, yasa yabancı adları yasakladığından, bu olanaksızdı. Bazıları adlarının başına "öz, er, güzel, yeni vb." gibi Türkçe bir sözcük getirerek hem eski soyadını korumuş, hem de yasaya uymuş olur. Örneğin: Özsarfati, Erkohen, Yenibahar, Güzelbahar gibi. Babam bu bakımdan daha şanslı olur, "Morhayim" soyadı, başındaki "mor" sözcüğü nedeni ile aynen kabul edilir. Ankara Yahudilerinin eski soyadları arasında Alaton, Albukrek, Almaleh, Araf, Bahar[49], Behar, Benforma, Bonomo, Kohen, Krespi, Levi, Lomita, Mukatel, Ruso, Sevilya

[49] Behar da, Bahar da çok eskiden beri var olan Yahudi soyadlarıdır. Bazı Yahudi tarihçiler, soyadı kanunu çıktıktan sonra Behar'ın Bahar'a dönüştüğünü sanırlar. Oysa tarih sayfalarında Eşkenazlar arasında bile Bahar soyadını taşıyanlar vardır. Natanel Bahar Şalom 1602 Bet-Din üyesi Rosanes cilt III, s. 28-30 ve A. Galante, *Histoire des Juifs de Turqie,* cilt I , İsis Yayıncılık, İstanbul, 1987, s. 194. Ankara'da1909 cemaat başkanı Salamon Bahar Hiya iken yedi üyeden birinin adı Hayim Behar'dır. Bkz. A. Galante, *Histoire des Juifs de Turqie,* cilt IV, s. 240.

sayılabilir. Bazı soyadları beni hep şaşırtmıştır, anlamlarını Yahudi soyadları üzerine kafa yormaya ve insanları bu konuda sorgulamaya başladıktan sonra anlar gibi oldum.

Soyadları seçilip alınırken bazen nüfus memurlarından kaynaklanan bir hafife alma görülür, bu özellikle Ankara Yahudileri arasında daha yoğun yaşanmıştır. Örneğin, Albert "Güler" soyadını almak ister, memur ise, bu soyadının önceden alındığını, dolayısı ile kendisine "Ağlamaz" soyadının verileceğini söyler. Albert itiraz edince de, "ha Güler, ha Ağlamaz, ne fark eder, aynı şey" diyerek kestirip atar.

İsak Almaleh'e ise "başka soyadı kalmadı bir tek Umu var, kaydettim, tamam" denmiştir. Bu sözcüğü eski Osmanlıca sözlüklerde de bulamadım ama olsun, Paracanlı soyadı daha mı iyi sanki? Dam oluk yapımcısı, İstanbul kökenli, Beykozlu Rıfat Behar'a "Paracanlı" soyadı takılınca evde kızılca kıyamet kopmuş, "la nona" diye çağırdığımız annesi Esterina yaşam boyu oğluna çatmış durmuş. Oysa yasaya göre, ahlak dışı, gülünç, iğrenç soyadlar alınamazdı.

Amcamız Eliya Bahar'a Adana'da "Kış" soyadı verilince, çocuklara arkadaşları tavuk kovalar gibi "kış kış" diyerek takıldığından, mahkeme kanalıyla "Bahar" soyadını alırlar. Ankara'dan bazıları onlara takılan lakaplardan kaynaklanan soyadları almışlardır. Örneğin: Özşahin. Eliya Benforma, onun babası ve dedesi, köylere iş yaparlardı, kuşkusuz paralarını da hasat sonu almaya gelirlerdi. Köye para almaya geldiğinde de köylüler ona "şahin gibi geldin" diye takılırlarmış. Zamanla köylerde "Şahinoğulları" diye bilinir olmuşlar. Ester Özşahin, kayınpederinin, "öz" sözcüğünü ekleyerek "Özşahin" soyadını aldığını nakletti.

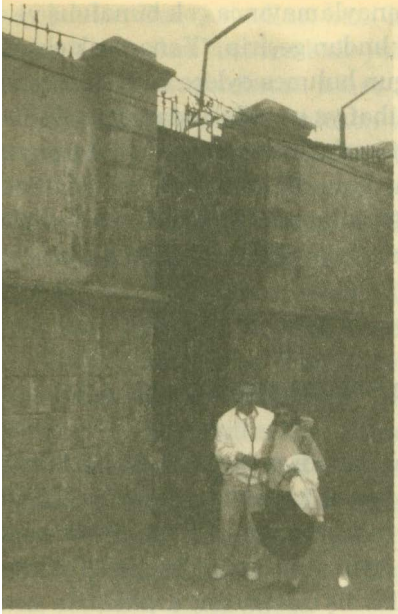
"Erensya Sefaradi" müzik topluluğunun iki esaslı elemanı, beste yapımcısı David ve eşi gazeteci yazar Sara Yanarocak, o dönemde ünlenmiş kişilerdi. David'in Ankaralı olduğu pek bilinmez. David'in babası soyadı almaya gittiğinde istediği adla-

rın hiçbirini nüfus memuru onaylamayınca çok bunalmış ve o an "ocağım sönmesin" diye aklından geçirip, "Yanarocak olsun" demiş, nüfus memuru da uygun bulunca öylece kaydedilmiştir. 1945'lerde Hamamönü'nde tuhafiye esnaflarından genç Daniel Aktekin'in, ince sesinden ve tavırlarından kaynaklansa gerek, müşterileri dükkânına "Kibar Yahudi" adını takmışlardı. Başka bir Yahudi esnafın dükkânından da "Pis Yahudi" diye söz ederlerdi. Bu lakaplar nitelik belirtmekten çok isim haline gelmişti.

ANKARA SİNAGOGU [50] VE DİN ADAMLARI

Samanpazarı bölgesinde, Yahudi mahallesi, Birlik Sokak'ta tek olan Ankara Sinagogu kesme taş bloklardan yapılmıştır. Orta yerde binaya giriş çıkışı sağlayan, yüksek, tek demir kapının iki tarafındaki duvarı da aynı taştan yapılmıştır. Tek cepheli avluyu sokaktan ayıran bu dış duvar, eşit aralıklarla sıralanmış dört köşe taş sütunlar (babalar) arasında uzanan, oldukça uzun, yeşil çubuklu parmaklıklardan oluşurdu ve binaya güzellik katardı. Ama sonradan korumada yetersiz kalınmıştır. Yetmişlerde dışarıdan demir parmaklıklar arasından atılan taşlardan korunmak üzere, bu parmaklıkların en tepedeki mızrak benzeri uçları dışarıda bırakılarak, parmaklıkların arasına duvar örülmüştür. Böylece güzelim yeşil demir çubuklar duvara gömülmüştür. Daha sonra o da yeterli görülmemiş, bu duvarın üzerine dikilen demir çubukların arasına beş

[50] Sinagog: Bu Grekçe sözcük, toplantı yeri, cemevi demektir. Kudüs'te büyük mabet varken ortaya çıkmış, M.S. 70'te mabet yıkılıp da Yahudiler dört bir yana yayıldıktan sonra bir cemevinden çok, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nda bir dinî yer vazifesini görmeye başlamıştır. İbranicesi "Beth ha Kenesset"dir. Türkçede sinagog sözcüğü yerine, pejoratif –aşağılayıcı– olarak "havra" sözcüğü de kullanılır.

Sinagog kapısının yükseltilen duvarları önünde Blok ailesi, 1995.

sıra dikenli tel çekilmiştir. Sonuçta dış cephenin o görkemli estetiği yok edilmiş, günümüzde görünüm yamalı yüksek bir hapishane duvarını andırır hale gelmiştir. Sinagogun içi mimari açıdan takdire değer. Bu kubbesiz sinagogun içinde sütun olmadığından, her yerden tüm sinagog görülebilir. Bu eski sinagogu bir tek Haydarpaşa'daki yüz yıllık Hemdat İsrael Sinagogu'na benzetenler olur. İstanbul'daki bu sinagog yapılırken, büyük bir restorasyondan geçen Ankara'daki sinagogla aralarındaki tek benzerlik pencereler ve sağladıkları aydınlıkla sınırlıdır. Hemdat İsrael'in Ehal bölümü soğuk bir sadelik içerir. Duvarlar ve tavan ise halıyı andırır motifler ve renkler içerir ve gözü yorar. Renkler ve zevkler tartışılmazsa da...

Ankara Sinagogu'nun içinin yer döşemesi beyaz mermer olup duvardan duvara değilse de, yer yer el tezgâhında dokunmuş halılarla örtülüdür. Duvar boyu sabit sıralardan başka, önlerinde birkaç koltuktan oluşan uzun sıralar da kalabalığın yoğunluğuna göre çıkarılıp konulabilir. Hem oturma yerlerini hem de ayakları soğuktan korumak üzere aynı cins halı yolluklar serilidir. Merkezî sistem ısıtma yoktur. Orta yerde –Teva– geniş oturma yerleri de olan kürsüye yakın bir yere kışları büyük bir kok sobası kurulurdu. Tavan yer yer sarı yıldızların ça-

Ankara Sinagogu'nun içi Tevrat'ların konduğu dolap açık vaziyette.

kılı olduğu masmavi bir gökyüzü gibidir ve ondan görkemli bir ışık cümbüşü içinde küçüklü büyüklü kristal avizeler iner.

Aron Akodeş'e (Tevrat'ların bulunduğu dolap) çıkılan üç basamağın iki yanındaki altı beyaz sütun kabartma çiçeklerin yapraklarının dolandığı motiflerle bezenmiştir, yaprakların uç kıvrımları sarı yaldıza boyanmış olup altın görünümündedir. Bütünüyle Ehal denilen bu bölümün tepesinde bir taç gibi duran bir çıkıntı, çatının orta ön kısmında bir kabartma, onun iki köşesinde iki saksıdan yükselerek yayılan çiçekler ve yapraklar, ortada en tepede ise mavi bir ışıkla aydınlatılan altı köşeli yıldız yani Kral Hz. Süleyman'ın mührü bulunur. Bu altın ve kar beyaz karışımı Ehal, İtalyan sanatkârların yapımı olup sa-

natın üstün bir göstergesidir.

Ehal'ın iki yanında tavana kadar uzanan, tepeleri yuvarlak ve renkli vitraylı pencerelerden gelen ışık, ona yönlendirilmiş bakışlara bir kıble huzuru verir. Buradan yasaklar, korkular, cezalar, karanlıklar yansımaz, yerlerini sevgiye, hoşgörüye bağışlamaya bırakmışlardır. Bu Ehal bölümü, yapısı, renk ve bezeme türü açısından yanılmıyorsam Türkiye'de tektir.

Genelde sinagog içlerinin penceresiz loş görünümünü daha da bir karartan koyu tahta işleri burada yoktur. Sözünü ettiğim bu vitraylı pencereler, bitişik eve yakın konumda oldukları için hırsızlara geçit verdikleri gerekçesiyle son yıllarda ne yazıktır ki dıştan kapatıldılar. Kadınlar için yapılan ahşap balkon –Ezrat Naşım– bu mabette iki taraflıdır. Ehal'a bakan doğuya yönelik ve boydan boya uzanan ikinci kuzey bölümü önünde örülmüş duran tahta kafes alçak tutulmuş, bir bezeme gibidir, ne hanımları saklar ne de hanımların görüşünü daraltır. Aşağıda oturan erkeklerle, yukarda oturan hanımlar birbirlerini görebilirler. Ehal'ın karşısında, ortada iki basamakla çıkılan, bağımsız sekizli bir ada gibi duran ve Ehal'a bakan ucuna Teva denilen, kürsü vazifesi görebilecek bir çıkıntılı bölüm yer alır. Bu bir ucu çıkıntılı bölüm kaptan köprüsüne benzediğinden, İberik'ten göçü simgelediği ileri sürülür. Bu bölümde din adamları, ilgililer yer alırken, Tevrat'tan kısa bir bölüm okumaya çağrılan müminler de buradan okur, bazen çocukların oturduğu da olur.

Kadınlara ayrılmış bölümün doğuya bakan cephesinin altında, büyük opera locası tipinde, ancak sekiz kişinin oturabileceği büyüklükte bir balkon koro yeri olarak kullanılırdı. Koro güzel sesli, güzel giyimli, boyunlarına altın paralar asılı erkek çocuklardan oluşurdu. Bayramlardan başka, cuma akşamları ve cumartesi sabahları söylerlerdi. Bayram geceleri yapılan ayinden sonra sinagogdan çıkanlar ellerinde mumlar ve fenerlerle bir ışık huzmesi oluşturarak karanlık yolları aydınlatır,

Bir Purim bayramında sinagogda çocukların yaptığı küçük bir skeç.

neşe içinde şarkılar söyleyerek çocukları evlerine bırakırlardı. 1940'lar sonrasında koro dağıtılarak bu neşeli gelenek de sona erer.

1949 yılında bu locanın oturma yerleri onarılıp kadınlara ayrılınca, eşim yeni gelin olan bendenize sürpriz olsun diye, daha pahalı olmakla birlikte görüş alanı daha geniş olan o locadan bir yer kiralamıştı. Bayram günleri herkes itinalı giyinirdi. Yeni gelin şık olmalıydı. Nikâh kılığım olan mavi kadife şapka, mavi bluz ve kahverengi kostümümle orada kurulmaktan herhalde mutluydum. Nikâhlarda hep siyah kostüm ve beyaz bluz giyilirdi. Ben ise isyan etmiş ve bir giyim kuşam geleneğini yıkmıştım.

İnce ayrıntılara girdim. Evlendiğim, kızımı evlendirdiğim, günümüzde ise ancak bayram sabahları açılan bu sessiz ve geleceksiz kutsal mabede bir vefa borcu....

Sinagog ilk olarak ne zaman yapıldı bilinmez, benim anlatığım 1907'de başlayan büyük restorasyondan sonra aldığı şe-

Beki -Yusuf Bahar nikâh töreninde, 9 Nisan 1948. Nikâh memuru Müştap Bey, ikinci kuşak çocukların da nikâhını kıymıştır.

kildir. İtalyan ustaların eseri olan bu esaslı büyük restorasyonda, Ankara Yahudileri büyük bir sevgiyle inşaat işçisi gibi çalışmışlar ve kuşkusuz maliyeti düşürmüşlerdir.

Bu sinagogun yapım tarihini tam olarak bilmediğimizi belirtmiştim. Yasalardan ve yasaklardan yola çıkarak yapacağımız tahminlerin ne kadar sağlıklı olacağı şüphelidir. Murat Hüdavendigâr'ın 1360'ta devletine kattığı Ankara kentinde o yıllarda da bir Yahudi cemaati vardı. Kenti Bizans'tan değil, son İlhanlılar ve Ahiler'in elinden almasına rağmen, gene de sinagog ayinlerinde Bizans'ın mecbur ettiği Grekçe ayinler sürdürülmekteydi.

Cemaatin ise Türkçe bildiği, Selçuklular zamanından başlamak üzere bu dili öğrendiği ve konuştuğu bilinir. Aynı durum daha bir kalabalık olan Ermeni azınlığında da görülür. Papazlar ayinleri Rumca veya Ermenice yapsalar da, anlamakta güçlük çekmekte ve Türkçe konuşmaktadırlar. Murat Han Edirne ve Selanik'i aldığında, Bursa, Halep ve Ankara'dan Türkçe öğ-

retmek üzere hocalar getirtmiştir.

Bizanslılar döneminde yeni sinagog inşaatları yasak, tamiratlar bile izne bağlıydı, sinagogların kiliselerden belirli bir mesafede bulunması şarttı. Yükseklikleri sınırlıydı. Osmanlılar, 634-644 yılları arasında halifelik yapan Hz. Ömer'in de Nizamnamesinde benzeri bulunan bu yasaları aynen kabul etmişlerdir. Yahudi mahallesinin bir ucunda bir zamanlar Alliance Kız Okulu'nun tam karşısında, 17. yüzyılın sonunda yapımı başlamış ve 18. yüzyılda bitirilmiş olan Eskicioğlu Camisi vardır. Sinagog, yasalar göz önüne alınırsa, bu caminin yapılmasından sonraki bir tarihte, ona bu kadar yakın bir yerde inşa edilmiş olamaz. Mahallede Roma döneminden kalma künklerin çıkması, orada bir yerleşim bölgesi olduğunu düşündürüyor.

Sefaradlardan önce gelen Eşkenaz Yahudileri az sayıda olduklarından, yerli Romaniyot Yahudilerle kaynaşmışlardır. İspanya'dan daha sonra gelenler ise yerli Yahudilerle bağdaşamadıklarından kendilerine başka bir sinagog inşa ederler. Arkadan gelen Portekiz Yahudileri de bir üçüncü sinagog yapsalar da takriben bir yüzyıl sonra bunu kapatarak İspanyollarla birleşmişlerdir. Bu Sefarad Yahudileri, hem sayıca Romaniyotlardan fazlalaştıklarından, hem de çevrelerini entegre ve asimile etme kabiliyetlerinin çok olmasından ötürü, zamanla Romaniyotlar İspanyolcayı öğrenip kimliklerini yitirmiş ve Sefaradlaşmışlardır, bu arada da tek bir sinagog hepsine yetmiş olmalı. Osmanlı döneminde kitle halinde gelen ve yerleştirilen Yahudilere sinagog açma izni verilirdi. İstanbul kentinde bulunan sinagog adları bunun kanıtlar. Yerleşik ve sinagogu olan mahallelere yenisi için izin zor çıkardı ama eskilere onarım izni verildiğinde büyütülebilirdi. 16. yüzyılda bu üç mabet aynı yerde miydi, sırt sırta mı yoksa yan yana mıydı bunu bilemiyoruz ama aynı yerde ve birbirine bitişik olmaları daha akla yatkın geliyor. Bugün bulunan sinagogun avlusunda ikinci küçük si-

nagog-midraş yeri, toplantı odası gibi yerler de hesaba katılırsa, oldukça büyük bir alanı kapladıkları görülüyor. İkisinin yıkımından bir büyük sinagog mu çıktı ortaya, avlu içindeki küçük sinagog ne zamandan kalmadır, ne için yapılmıştır gibi sorular halen cevapsızdır. Geniza dediğimiz, eskimiş, parçalanmış din kitaplarının atıldığı kuyu veya çukur yok mu olmuş, onun yerini tutan bir dolap neden buradadır ve iyi korunmamıştır, yıllar boyunca gelen gidenler ne aşırmış, götürmüş, belli değildir. 1960'larda sinagogdaki dolabı açtırdığımda İbranice kitaplardan başka, Raşi harfleriyle İspanyolca dergiler gördüm içeride. Kapalı dolabın içinde olmalarına rağmen toz içindeydiler.

Eski gümüş objeler zamanla eritilerek yeni modellere dönüştürülmüş, eski ve ipucu olabilecek tek bir eşya yok. Zaman zaman, hattâ bu son yıllarda bile, hırsızlıklar olmuş ama yakalananlardan tüm çalınanlar geri alınabilmiş mi, bilemiyorum.

İstanbul Hahambaşılıktaki kayıtlardan tamir için alınan izinleri, Galante tespit etmiş ancak hepsine ulaşabildi mi emin değilim. Bu kayıtlara göre sinagog 18. asrın sonunda, 1843'te büyük bir tamirattan geçiyor, 1904'te yeni baştan yapımı için izin alınıyor, 1909'da açılışı yapılıyor ve günümüzde gördüğümüz son şeklini böylece almış oluyor. Zaman zaman iç tamiratlar hep yapılmıştır, en son 199.7'de akan dam vs. tamiratı yapılmıştır. Ankara'da az sayıda kalmış Yahudilerin bu tamiratları madden karşılaması olanaksızdı. Cemaatin gelir getirebilecek bir akarı da yoktu. İstanbul'a evvelce yerleşmiş ailelerden gelen ikinci kuşak yardım ettiği gibi, İsrail'den de para gelmiştir. Örneğin, yıllar önce Ankara'dan ayrılarak İsrail'e yerleşmiş olan Haham Selanikli Samuel Bahar'ın torunu Sami Day ve başkaları bu iş için para yollamışlardır. O zamanlar bu tamirat işlerinde cemaat başkanı olan tanınmış Prof. Dr. Yuda Yürüm Kohen kadar rahmetli Yusuf Attıas da canla başla çalışmıştır. Sinagoga konan bir teşekkür levhasında onların ve cemaat baş-

kanlarının adı geçmektedir.

Ankara'da tek sinagoga geçildiğinde çoğu zaman tek bir din adamı olmuştur. Haham veya rav olarak adlandırılan bu din adamı genellikle şohetlik denilen et kesim işini ve sünnet işini de görürdü. Büyük cemaatlerde görülen, din adamlarından kurulu olan ve her tür anlaşmazlık durumunda son kararı veren "Bet-Din Konseyi" Ankara'da tarih boyunca hiç yer aldı mı, sanmıyorum. Bazı kaynaklarda "Makom şe en bet-din mumhe" (dinî yönetim kurulu olmayan yer) yok diye kaydı geçer.

Toplum yöneticileri sorunları çözmekte yetersiz kaldıklarında, haham da çözemezse, İstanbul veya Selanik Bet-Din'ine başvururlardı. Hahamın oğullarından biri zamanla babasının yerine geçerdi. Tabii bazen böyle bir seçenek olmazsa veya topluluk yeni hahamı beğenmez ve istemezse ihtilaflar yaşanırdı. O zaman başka kentlerden istekli birisi İstanbul veya Selanik Bet-Din'i tarafından vazifelendirilirdi.

Mahallenin ileri gelenlerinden bir konsey toplulukla ilgili gerekli kararları alır, "ariha" ve "gabel" denen vergilerin toplanması, geliri, harcamaları gibi işlemleri de görürdü.

16. yüzyılın ikinci yarısında Ankara'da haham olarak Selanikli Moiz de Boton görev başındaydı, onun 1625'teki ölümünden sonra da Rav Davit Kohen aynı görevi yapmıştır. Bu din adamı dirayetli, bilgili birisi olsa gerek, o kadar ki Amasya bir sorunu çözmek için İstanbul ya da Selanik yerine Ankara'ya danışmıştı. 1699'da bir ihtilaf kaydından sonra 18. yüzyıla kadar bu konularda bir bilgiye ya da kayda rastlanmamaktadır. 1886 yılında başlayan ve yine bir "şohet"in (et kesicisi) neden olduğu sert tartışmaları, zamanın hahamı İstanbullu Eliezer Funes ve cemaat başkanı olan Hayim Albukrek bastırıp halledemez. İstanbul Hahambaşı Haim Nahum 1909'da İstanbul cemaat yöneticilerinden Moiz Franko'yu arabulucu olarak Ankara'ya gönderir. Franko her iki tarafı da yatıştırarak meseleyi çözer.

Funes'den sonra gelen Rav Samuel Amon, Ankara'da din adamı olarak görev yapar. 1909'da cemaat başkanı Salamon Bahar Hiya'dır. İkinci başkan Kalef Alaton, üyeler ise Yaakov Albukrek, Binyamin Alaton, Samuel Russo'dur. Amon'dan sonra Selanik'ten dirayetli bir rav olan Samuel Behar gelir. Samuel Behar'ın iki oğlu Bensiyon ve Uriel de birer rav'dı ama onlar Selanik'te kalırlar. Yasef adındaki diğer bir oğlu ile birlikte gelen bu din adamı bir süre sonra Selanik'e geri döner, oğlu ise Kalev Alaton'un büyük kızı ile evlenerek soyadı kanunundan sonra Day olacak, Ankaralı bir aile oluşturacaktır. S. Behar'ın ardından, Eskişehir doğumlu Aron Almaleh Bayramiç'ten Ankara'ya rav olarak atanır. Kırklardan sonra yaşlanan Almaleh şohet işini bir süre daha yürütse de hahamlığa Rav Çiprut, arkasından da Rav Motola atanır. Bu son din adamının eşi rahatsızlanır, şuur kaybına uğrar ve bir eş olarak vazifelerini yerine getiremez duruma düşer. Bu durumda din adamlarının evlenmesi şart olduğundan Rav Motola ikinci bir hanım alır. Bir gece yetişmiş kızı ile birlikte yer yatağında uyuyan birinci eş uyanır, şuuru da mı yerine gelmiştir, bilinmez, yatak odasında kocasının yanına yatmaya kalkınca kızılca kıyamet kopar. Bundan sonrası dedikodu, kadın sizlere ömür... Motola'dan sonra Rav Papuşado İzmir'den gelip bir süre Ankara'da kaldıktan sonra İsrail'e göç eder. İstanbul'da Nisim Bahar'ın Mahazeke Tora kurslarından yetişmiş, kabiliyetli, bilgili bir genç olan Albert Kohen 1964'te Papuşado'nun yerine gelir. O zamana kadar din adamları mahallede sinagoga bitişik, sobayla ısınan eski bir evde otururlardı. Kohen, Yenişehir'de ev istedi ve isteği kabul edildi. Ankara yıllardan sonra ilk kez, dinamik, söz dinletmesini bilen bir din adamına kavuşmuştu. Çocuklar için pazar sabahları kurslar düzenlendi. Bu bir tür Mahazeke Tora kursu idi. Bu kursun bir süreliğine başkanlığını yapan eşim Yusuf Bahar pazar sabahları arabası ile kapı kapı dolaşarak çocukları toplar ve kursa götürüp geri getirirdi. Onun sayesinde çocuk-

lar en azından bayramlarımızın nedenlerini ve geleneklerimizi öğrendiler. Sinagogda küçük skeçlerde rol aldılar. Çocukları on üçüncü doğum günlerinde kutlanan ve erkekliğe kabul töreni olan Bar-Mitzva için çok güzel yetiştirirdi. Kohen İsrail'e göç edince yerine Sabetay Galimidi adında genç bir adam geldi ama o da bir süre kaldıktan sonra İsrail'e göç etti.

Ankara cemaati gün geçtikçe azalır, geliri de sayısı ile orantılı olarak küçülür. Bu topluluğun bir yan geliri ya da bir akarı yoktu. Caddeye bakan bir arsa mahkemelikti, satılamıyordu. Satılsa bile bu satışlara Evkaf karışırdı. Bu durumda cemaat bir din adamını besleyemezdi. Bir süre, her hafta cuma gelip cumartesi ayinlerinden sonra giden bir din adamıyla idare edildi. Daha sonra yılda bir iki kez, bayramlarda gelir oldu. Günümüzde, vazifesi olmasa bile, din bilgisi yeterli olan birileri bayram günleri Tanrı aşkına törenleri yönetir ve cenazeleri kaldırır. Sair zamanlarda sinagog hafta içi cuma akşamları, hafta sonu da cumartesi sabahları açılır, yaşlılar ne yapar ne eder mutlaka gelirler. Ne okunacağını bilirler, yönetici birine gerek duymazlar, orada bulunmaları bile onlara huzur verir, yeterli gelir. Tek şikâyetleri aralarında gençlerin bulunmayışıdır.

Bar-Mitzva törenine hazırlanan İzzet Bahar tören kıyafetiyle, 1966.

II. SİNAGOG-AMERİKAN SİNAGOGU

Amerikan ordusundaki Yahudi askerlerin sinagog ziyareti. Sivil genç, o yıllarda haham vazifesini gören Avram Kohen. Yaşlı adam, sinagog sorumlusu Tokatlı Kemal Seviya.

1960 sonrasında Ankara'da bulunan ve çoğunluğu asker olan Amerikan kolonisi sayıca artmıştı. Bunların arasında Musevi dininde olanların sayısı da anlaşılan az değildi ki, 1962 yılında Tunus Caddesi'nde bir binanın giriş katı sinagoga çevrildi. Subay olan Rav Jill Collins'in ve çavuş Lenny Sotsky'nin yönetimindeki bu küçük sinagog bayramlardan başka cuma akşamları ve cumartesi sabahları da açık olurdu. Aynı sokakta oturan bizler de oraya gitmekten zevk alırdık ve kabul edilirdik. Eşkenaz kanattan reformist bir ritüel izlenirdi. Kalabalık olmazdı, kadın erkek yan yana oturur, Batı müziği tarzında bestelenmiş, sözlerini bildiğimiz veya kitaplardan takip ettiğimiz ezgilere, ilahilere katılırdık. Kiduş sırasında küçük likör bardaklarında sundukları tatlı şarabı içer, ayin sonrasında bodrumda kahvelerimizi yudumlar, birkaç bisküvi atıştırırken ilginç konulu sohbetlere dalar, hoşça vakit geçirirdik. Reformist olsalar da kaşerut dediğimiz kurallara uyarlardı. Bir huruç bayramını o bodrumda kutlamıştık. Çavuş Lenny İsrail'e gidip kaşer konserveler, yiyecekler almıştı. Askerî bir binanın mutfağında çatal, bıçak gibi mutfak ve ma-

saya gerekli takımları etüvde kaynatmıştı. O zamanki Ankara Yahudilerine yakınlık gösteren İsrail sefiri, sefarad Moşe Sason ve eşi Tova da yemekte hazır bulunmuşlar yemekten sonra da masalar arasında hora tepmiş, neşeli, değişik bir bayram gecesi geçirmiştik. Gitmediğimiz, görmediğimiz Amerika o yıllarda bize gelmişti.

Sinagog bir süre sonra başka bir sokakta, başka bir binaya taşındı ve biz artık gidemedik. Samimiyet kurduğumuz rav da, akrabadan Dina Magrisu ile evlenen yardımcısı da Amerika'ya dönmüştü. Sonradan anlaşılan, sinagog bu ikinci yerden de taşınmış, kent dışında kendi askerî bölgesinde yer almış olmalıydı.

BİR ZAMANLAR MAHALLENİN ŞENLİKLİ, GÜZEL GÜNLERİ VARDI: BAYRAMLAR

Milli bayramların güzelliği, coşkusu Yahudi mahallesinden Yenişehir'e göçün başladığı yıllarda bile yaşanırdı. Sokaklarda en ufak bir çöp parçası görülmez, pencereleri bayraklar, kırmızı, beyaz krepon kâğıdından yapılmış saçaklar ve ışıklandırmalar süslerdi. Sabah sabah bayramlık giysileri içinde küçük çocuklar, sokakta ellerindeki küçük bayrakları sallayarak gezinir ve büyüklerden birinin onları ana caddeye resmî geçit seyretmeye götürmesini beklerlerdi. Babalarımız bizlere çikolata, balon alır gibi küçük tahta çubuklara tutturulmuş bayraklar alırlardı. Hipodroma resmî geçide gidilmese de, törende geçit yapacak olanların geçeceği yollara dizilip izlemek, radyodan naklen yayın dinlemek âdettendi. Mahallenin görünümü Yahudi dinî bayramlarında da değişirdi.

Sinagoga giden veya sinagogdan çıkan fötr şapkalı erkekler, son diktirdikleri veya en yeni derli toplu elbiselerini giymiş hanımlar, sinagog avlusunda gürültü yaptıkları için sokağa kovulmaktan mutlu bir şekilde oyuna dalmış çocuklar dar so-

kakları kalabalıklaştırırdı.

Tüm bir günü sinagogda dualarla ve oruçlu olarak geçirmek gereken Kipur Bayramı (Kefaret) günü, yaşlı başlı hanımlar sabahtan gelip az bir ücretle yıllık kiraladıkları ön koltuklara kurulurken, arka yerleri ilk gelenler kapardı. Koltuk sahipleri, şöyle bir uğrayan gelinlerine, kızlarına, torunlarına yer açarak oturturdu. Hanımlar, terbiye gereği hal hatır sormakla söze başlarlar, sohbeti uzatanlar da olurdu. Bu durumda aşağıdaki müminlerin veya sinagog yöneticisinin sert bakışı ile veya bir iki söz ile ikaz edildikleri de olurdu. Saatler geçip açlık, havasızlık bastırdığında, şapka giymeyen hanımların başlarını örttükleri dantelleri, eşarpları az bir kayar, kolonya kokuları artar, yelpazeler dalgalanmaya başlardı. Kitap elde, ayinleri takip eden hanım çok azdı. Bunlardan biri, opera sanatçısı Jak Fermon'la evli ve kendi isteğine rağmen resmen Yahudiliğe kabul edilmemiş olan İspanyol Lolita idi... Çok sevilen bir hanımdı. Yahudilerle evlenmiş Müslüman hanımlar da uğrardı. Evden yumuşak küçük yastıklar getirilse de tahta koltukta hareketsiz oturmak pek de rahat olmazdı. Arada evlerine dinlenmeye gidenler olduğu gibi, mahallede oturmayanlar ahbap akraba ziyaretine giderler, dilediklerince çene çalarlarken za-

Bir Purim eğlencesi, 1964. Beki Bahar eşiyle birlikte.

man daha bir çabuk geçerdi. Sinagog akşam üstleri "Şofar"[51] dinlemeye gelenlerle tıklım tıklım dolardı. İkinci Dünya Savaşı süresince kentte dört bir yandan gelmiş askerler, yedek subaylar çok olduğundan küçük sinagog da ibadete açılmıştı. O yıllardan bir bayram akşamı canlandı gözümde... Hava kararmıştı, bir saate kalmaz sinagogdaki ayin bitecekti. Kadınlara ayrılmış balkon tıklım tıklımdı. Genç kızlar büyük balkonda, aşağıda erkekler bölümünün girişine açılan büyük kapının tam karşısında daha bir kümelenmişler, kuşbakışı hem aşağıdakileri, hem de kapıdan girecekleri gözlüyorlardı. Ah şu zamane delikanlıları... Arada tüyüp sinemaya gidenler bile olmuş! Ayinin bitimine doğru geri dönüyorlar. Kızların merakla kapıyı gözlemeleri de ondan. Ayin bitince gençler sinagog avlusunda kutlama bahanesi ile tanışabilirler hattâ randevulaşma olanağı bulabilirler. Neden olmasın, o zamanlarda her evde telefon ne arasın! Biri sarışın, diğeri esmer olan İzmirli güzeller, Avimelek kız kardeşler orta yerde... Onlar kadar güzel olan İstanbullu Sevim ve Sevinç Marküs kardeşler, Ankaralı güzellerden Ciddi Leyla ve Türkan Bahar kardeşler de onların yanında... Kapıdan giren delikanlıları kim kaçırır! Tabii onların da ilk işleri, daha eşikteyken, yukarıya, balkona bir göz atmak oluyor. Günün saygınlığını unutmadan kaçamak bakanlar, bakışanlar olduğu gibi, kendini tutamayıp sürdürenler de gözden kaçmıyor ve hanımlara konu çıkıyor:

– Gözünü ayıramıyor, gördün mü!

– Dina da güzel kız...

– Öksüz, para yok pul yok.

– Kısmeti güzel olsun.

– Bu iş olmaz.

– Aaa haberin yok mu, Hayim, elinde hediyelik bir elbiselik

---

[51] Şofar: Koyun, keçi gibi hayvanların boynuzlarından yapılan ve bazı sinagog ayinlerinde üflenerek çalınan kutsal bir çalgı.

kumaşla babasının karşısına dikilmiş, dil döküp gönlünü etmiş, hafta sonu söz kesilecek!

– Bizler öyleyiz, İstanbullu kaynanalar böyle çulsuz pulsuzu hiç kabul etmezler.

– Bak bu doğru, bunda haklısın, biz başkayız!

Bu yaşanmış gerçek tartışmada varılan sonuçta gerçek payı vardı. Güzel Ester, yanında çalıştığı gündelikçi terzi İstanbul kökenli Madam Püler'in oğluna fena sevdalanmıştı. Tabii anne engel olmuştu, oysa kız kardeşi Dina, drahomasız, çeyizsiz de olsa Ankaralı Hayım'a ısınamayıp sevemeyince nişanı bozmuş, bir süre sonra başka bir Ankaralı genç olan Rıfat'a varmıştı. Akşam, bayram ayininin bitmesine doğru balkonda hanımlar yerlerinde duramaz, tebrikleşmeye başlarlardı. Kimi el öper, kimi el öptürür, kucaklaşır, hal hatır sohbeti daha bir yüksek tonda sürdürülerek aşağıya inilirdi. Bu kez avluda erkeklerle kutlamalar başlardı. Bazen de ellerinde tepsilerle dolaşan gençler çikolata veya pötifur cinsinden ikramlarda bulunurlardı. Savaş yıllarında Gabay, askerleri evlere dağıtadursun, akrabadan hısımdan olanlar çıkarsa, kimisini yemeğe, kimisini de yatıya konuk ederdik. Annelerimiz hamarat, sevecen kadınlardı, işten yüksünmezlerdi. Biz çocuklar da yataklarımızı konuklara seve seve verir, annelerimizin yatağının ayak ucuna kıvrılıp uyurduk ama annelerimiz kuşkusuz rahat edemezlerdi. Evlerimizde konuk olağandı, asla şikâyet olmazdı.

EVLİLİKLER

Bir mahallenin içinde yaşayan bu küçük topluluğun gençleri birbirlerini görebildikleri için hem aşklar yaşanmış, hem de seçim hakları olmuştur. Tabii bu arada eşit düzeydeki tanış veya akrabalar arasında, aile büyüklerinin de uygun bulduğu mantık evlilikleri de olağandı. Drahoma da problem olmazdı. Başta Bursa, Eskişehir, Tokat vb. gibi kentlerden daha çok, Selanik, İzmir, İstanbul'dan daha az olmak üzere, gelen gençler Ankaralı kızlarla evlenirken, oralardan Ankara'ya gelen gelinler de olurdu. Bazen kız sayısında, bazen de erkek sayısındaki fazlalığa göre durum değişirdi. Soyağaçlarına baktığınız veya soruşturduğunuzda üçüncü, dördüncü derece kuzenler arasında evlenmelerin çok olduğu göze çarpar. Gene de kırklarda, ellilerde, Bayan Rebeka Karako, Vitorya la del Banyo gibi çöpçatanlar vardı. Dul kalanların tekrar evlenmeleri de doğal olarak pek kolay olmazdı. Erkekler genellikle gençliklerini yaşamadan, çapkınlık yapacak vakit bulamadan genç yaşta evlendiklerinden, dul kalınca anlaşılan ikinci bahara özenir, milletin diline düşer, çocuklarına problem çıkartır, utanç vesilesi olurlardı. Böyle bir duruma meydan vermemek için, eş dost kadar evlatları da birilerini bulup babalarını evermeye çalışırlardı. Kaynanasından kurtulmak isteyen gelinlere gün doğardı.

Söylentilere göre, Albukrek Paker ailesinden Bulisu ve Bahar ailesinden Esterina, kendileri istememelerine rağmen evlendirilmişler, dul erkekler yatışırken, gelinler de huzura ermişlerdir. Bazen de dul kalan kişiye uygun biri bulunamazsa, başka kentlerden dul hanımlar aranırdı. Genelde dul kalan Yahudi hanımlar parasız pulsuz ve zor durumda kaldıklarından, evlenmeleri de şart olur, hangi kentte olursa olsun birileri evlenme teklif ettiğinde, geri çevirme lüksleri olmazdı.

ANKARA'DA DÜĞÜNLER

Ankara'da düğünler önemsenir, erkek annesi Anadolulu bir kayınvalide gibi gelinini bağrına basardı. 1930'da Haymaçi Albukrek, oğlu Menaşe'yi İstanbullu bir kızla, sazlı, ziyafetli, sekiz gün süren bir düğünle evlendirmişti.

BURSA'DAN ANKARA'YA GELİN GELENLER VE 1938'DE BİR DÜĞÜN

Ankara'da o yıllarda kız kıtlığı mı vardı? Bursalı kızlar mı revaçtaydı? Bunu bilemeyeceğim. 1938-39'da yanılmıyorsam Bursa'dan Ankara'ya üç gelin gelmişti. Belki de mal almaya Bursa'ya gide gele kurulan dostlukların doğal bir sonucuydu. Bu evliliklere önayak olan ve aracılık yapan Atpazarı esnafından basmacı Davit Bahar'ı anmak gerekir. Ankara'da kızlar çok genç yaşta, on beşinde bile nişanlanıp evlendirilirken, Bursalı ve İstanbullu kızlar koca bulamadan yirmi beşini aşar, anne babaya dert, ağabeylerine bela olurlardı. Ailede evlilik yaşına gelmiş kız varsa, o evlenmeden önce ağabeyleri de evlenemezdi. Ağabey yaşını başını almışmış, dert mi! O erkek, yaşın ne önemi olabilirdi ki... Konu komşu toplantılarında, dost ahbap ziyaretlerinde anneler gerine gerine, eski, altın sikke anlamına gelen "Dukkaadoo-vyejo" der, yıllandıkça değeri artan eski altın sikkelerle evlenmemiş oğullarını bir tutarlardı. Ankaralı analar ise Anadolu etkisinde olduklarından, "tohuma kaçtı" dedirtmemeye çalışır, genç yaşta başını bağlamayı yararlı görürlerdi. Düşünüyorum da, Bursa doğumlu olan babamın kuzenleri pek çoktu ve bir teki dışında hepsi İstanbul'dan kız almışlardı! Bu da Bursalı kızların durumunu açıklar gibidir. Bursalı kızlar koca bulma olanağı daha fazla olan büyük şehre gidedursunlar, Ankaralı anneler belli ki methini duy-

dukları Kastanya kızlarından gelin almaya hevesliydiler. Judeo İspanyolcasında Bursa'ya "Brussa" veya "Kastanya (Kestane) derlerdi. Kastanyalı kızların on parmağında on marifet olduğu, kaynanaların aradığı tipten "nekokera" (hamarat) iyi ev hanımları oldukları, hepsinin iyi dikiş bildikleri gerçekti. Öyle teyel, sürfile türünden dikiş bilmek değil, aralarında kostüm dikebilecek ustalıkta terziler olurdu. Eh, iyi gün olur, kötü gün olur, işler iyi gitmeyebilir, işsizlik ve iflaslar başgösterebilir, evlerden ırak, genç yaşta dul da kalınabilirdi. Ayrıca Ankara'da drahoma önemsiz miktarlarda ve bazen de hiç verilmezken, Bursalı kızlar erkek evine, az da olsa paralı pullu, ipekli giysilerle dolu sandıkla gelirlerdi. Babamın dayısının kızı Sol, dört kız kardeşten ikincisiydi. Duru beyaz teni şeffaf gibiydi, iri mavi gözlerini gür kirpikler çevreler, açık kumral saçları omuzlarından aşağı sarkar, burnu, ağzı, dişleri güzellikte birbirini bütünlerdi. Balık etinde endamı, duruşu kadar, canlı ve kendine özgü sürükleyici konuşması ile de dikkat çekerdi. Güleçti, sıkıntılarını anlatırken bile yaşamı matrağa alır gibiydi. Pek çok Bursalı'da bu durumu gözledim. Sol, benim hatırlamamın imkânsız olduğu ilk gençlik yıllarında kuşkusuz hayat dolu bir taş bebekti. Akrabadan bir fabrikatör

Beki Bahar kardeşi Ester'le birlikte, annelerinin bir nişan töreni için diktiği işlemeli elbiseler içinde, 1942.

(Bursa'da bütün zenginler fabrikatör olurdu!) Sol'u sevdi ve istediyse de aile vermemişti. Abla Estreya dururken, küçük mü verilecekti? Söz bile kesilmeden adam uzun süre bekledi. Gelgelelim Estreya'nın kısmeti İstanbul'da açılmadı. Günümüzde olsaydı Estreya belki manken bile olabilirdi. Ama o yılların güzellik anlayışına göre, kara mı kara, tepeden bakan, baca misali uzun, sıska mı sıska, bir deri bir kemik, vereme namzet, dalında kurumuş bu sırık fasulyesini beğenecek, koluna girdiğinde yakışıklı kalacak erkek bulmak kolay mıydı? O yıllarda "Dame gudrura te dare ermuzura", yani "semizle de güzellik kazan" geçer akçeydi. İstanbul'un gezginci muhtarları, ünlü çöpçatanları yıllarca başarısız kaldılar. Kâh Estreya burun kıvırdı beğenmedi, kâh beğenilmedi. Arada olan Sol'a oldu, onu seven kuzeni evlenmiş, Sol ise bahar yıllarını aşmıştı. Ankara'dan gelen ve Sol'lara bitişik evde konuk olan dul Madam Rahelina Krespi, onu yakından izlemiş, güzelliği kadar evin bütün işini yüklenmiş olmasına rağmen gene de dikişe, ince nakışa vakit bulabilen bu güler yüzlü yetimi pek beğenmiş, kanı kaynamıştı. Adının anlamı güneş demek olan Sol, güneş gibi gözünü kamaştırmış, içini ısıtmıştı. O yıllarda Bursa'da her aile küçük büyük müstakil evlerde otursa da hamam sefalarına konu komşu bir olunup hep beraber gidilirdi. Bu durumda Çekirge'nin ünlü kudret hamamlarından Kükürtlü veya Çelikli'de bu Ankaralı hanım Sol'u çıplak görebilmiş, kusur bulamamıştı. Bundan âlâ gelin mi olur... Ankara'dan oğlunu çağırtmış, görücü usulü birbirlerini gören çift ilk bakışta birbirine vurulmuştu. Eeee, Binyamin Krespi de hem yakışıklıydı, hem de gelinden yaşça küçüktü. Nikâh zamanı iş ortaya çıktığında damat mırın kırın etmişmiş (!) de kaynana hanım bir süre sonra gelin kaynana dırdırları başlayınca, arkadaş toplantılarında derdine yanar, oğlunun bu şikâyetini, o zamanlar gelinin tarafını tutmuşluğuna ve hoşgörüsüne karşın gelinin nankörlüğünü, kendi pişmanlığını dile getirir, haklılık arardı. Kimisi "haklı-

sın, gelinin yaşını göstermiyor, nereden bilecektin" der, bir diğeri "Ermana sen de safmışsın, yabancı şehrin kızı, talip olmadan sorup soruşturaydın ya! Atasözümüz ne der? "Maz vale yerva de tu sivdat ke trigo ajeno", yani yabancı buğdaydan, kendi otun evladır. "Bursalara gidip kız alacak ne vardı" diyerek lafa karışır, kışkırtırdı. Kimisi de "Yaş farkı az, Müslümanlar bunu uğur sayar, hem bizler gibi gelin artık nerdeeee, devir değişti, şimdiki gelinler hep öyle." sözleriyle avutur, yatıştırırdı.

Düğün Ankara'da olmuştu. O yıllarda böyle bir olay Yahudi mahallesinin halkını ayağa kaldırırdı. Hafta başında kız evinde çeyiz asılır, bir iki gün asılı kalırdı. Mahallede gördüğümü hatırladığım ilk çeyiz sergisi, Eliza Bahar Berkün'ünküydü. Duvarlarda asılmış giysiler, masalara dizilmiş işlemeli sofra örtüleri, iç çamaşır ve çanta gibi giyim kuşam arasında cicili bicili mutfak önlükleri bile sergilenmişti. Ankaralılar bu sergileme işinde ustaydılar.

1948'de benim de çeyizim asılmıştı, ama anlaşılan annem bu işin kaidesini ve püf noktasını bilmiyordu. Yatak odasını boşaltmış, duvar boyunca gerdiği iplere sıra sıra gelişigüzel şekilde, terzi Mükerrem'de dikilmiş ropları, yazlık kışlık tam yedi tane sabahlığı asmış, İstanbul'da Froso'da işlenmiş, Bursa'nın Hacı Resul fabrikasının hakiki ipek satenlerinden dikilmiş çamaşırları, birkaç çay örtüsünü masaya dizmiş, işi noktalamıştı. Neyse ki, Ankara'nın önde gelen ailelerinden Araf'ların, çok sevip saydığımız büyük kızı ve annemin arkadaşı Virgini Araf yardım için erken gelmiş de ailemizin şanı şöhreti kurtulmuştu. Virgini hemen işe koyulmuş, sabahlıklar bir tarafa, ropları karşı tarafa, sayıları ve özellikleri görünecek tarzda asmış, annemin gereksiz, önemsiz deyip sandıktan çıkartmadığı çorabı, pabucu, işlemeli külotu, mutfak bezlerini çıkarıp dizince çeyizimin zenginliği ortaya çıkmıştı. Kayınvalidem ve eşimin teyzesi gördüklerine hayran kalmışlar. Ciddiyeti ile ünlü kayınvalidem anneme "ne çok şey veriyorsunuz öyle! Birazını da küçük

Beki (Morhayim)-Yusuf Bahar, 1948.

kızınıza saklayın" demişti. Kız anası bu sözleri hiç unutur mu... Annem yeri geldiğinde anlatır, mutlu, kendine bir övünme payı çıkartırdı. Haklıydı da, "kız beşikte çeyiz eşikte" demiş, gece gündüz nakışlara işlemelere göz nuru dökmüştü. Çeyiz asma faslıyla başlayan düğün törenleri, düğünden bir önceki gece, kız evinde ayrı, erkek evinde ayrı kutlanır, o gece gelinle güvey birbirini görmezdi. 1948'de eşim ve ben bu geleneğe boş vermiştik.

Düğün sabahı gelin evi hayli telaşlı olurdu. Berber eve ge-

lir, damat hesabına gelinden başka yakınlarının da saçı yapılırdı. Berberlerin getirdiği demirden, üstü delikli, ispirtoyla yanan, alev saçan dört köşe küçük ocaklarda maşalar bir güzel ısıtılır, saçlar lüle lüle yapılırdı. Sonra gelin ve arkadaşları bir odaya kapanır, gelini giydirirken ayakkabısının altına, bir an önce kısmeti açılsın inancı ile henüz bekâr olan arkadaşlarının isimleri yazılırdı. Kız annelerinden kimisi dayanamaz, kapıyı aralayarak, "benim de kızımı yazdınız mı?" diye sorarlardı. Pudra, ruj gibi makyaj malzemelerini de erkek tarafı karşılardı. O zamanlar Ankara'da, nişan töreninde erkek tarafı çiçek ve çikolata getirmekten başka, takı da takar, iç kapağı aynalı, içine ruj, pudra, rimel gibi malzemelerin konacağı süslü, içi kadife kaplı, tuvalet kutusu dedikleri bir kutu da gönderirdi. Dinî bayramlarda da bir tepsi baklava ile hediyeler olmazsa olmazdı. Düğün sabahı tuvalet kutusu açılır, gelin kadar konuklar da kullanırdı. Berber telaşı içinde bir yandan da sofra hazırlanırdı. Gelin, saçı başı yapılmış, gelinliğini giymiş vaziyette sofraya başköşeye oturtulurdu. Mevsimine göre, her türden börekler, peynirler, tuzlu balıklar, cevizli kuru ve alhaşu denilen türden şerbetli hamur işleri, borekitazlar, tatlı tuzlu kurabiyeler, meyvelerle donatılan sofraya et türünden hiçbir yiyecek konmazdı. İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında, altmışlara kadar sofralar böyleydi. O yıllarda kaşerut kaideleri daha bir yerine getirilirdi. Her köşede, kokuları geleni geçeni davet eden kebapçı dükkânları, dönerci, kokoreççi bolluğu yoktu. Etle sütlü yiyecekler bir arada yenemeyeceğinden, yoğurtlu kebap haramdı. Babamın Bursalı oluşundan olsa gerek, Bursa'nın ünlü İskender kebabını, dinî kurallarımıza ters düşse de yerdik. Otuz altılarda Sirkeci'ye akraba ziyaretlerine gittiğimizde, dönerken işkembe çorbası içip kuzu başı yememize de şaşanları anımsıyorum. Bu düğün sabahı sofrasında evde yapılan ve şurup denen içeceklerden ziyade rakı tercih edilirdi. Sofraya herkes oturamaz, çocuklar ayak altında dolaşmasınlar diye yaşlı-

Beki Bahar, ilk evlenen arkadaşı Sevim Bozer-Turgut Göle ve arkadaşlarıyla, 1946.

ların, babaların kucağına verilir, büyükler rakı kadehlerini tokuştururken, çocuklar tabaklara el atar, üstlerini kirleten çocukları ayakta kalan anneler azarlar, kocalar ikaz edilirdi, bu arada "gelini şenlendirseniz" sesleri yükselir, sesi güzel birisinden başlaması istenir, nazlanacak olsa, aşka gelen birisi bir gelin ezgisine başladıktan sonra arkası gelir, bilen bilmeyen katılırdı. Bu keyifli koro sinagoga gitme zamanına kadar sürerdi. İstanbul veya Ankara'da bu düğün sabahı sefası değişmezdi, yine de Ankaralı hanımlar daha bir hareketli olur, tefsiz, şarkısız edemezlerdi. Erkek tarafında ise o sabah damat hamama gider, dönüşte aile içinde daha sade bir yemek yenirdi. Hele kaynana gelininden hoşnut değilse...

Ankara'da düğüne bütün mahalle halkı çağrılırdı. Ama zifaf sabahı erkek evinde gelinin aklanması ve damadın becerisi onuruna verilen kahvaltı, sofraya konan kırmızı ve beyaz reçelle sembolize edilen ve "dezayuno de boda" (düğün kahvaltısı) denen ziyafet sadece yakın akrabaya olurdu. O sabahtan itibaren "Hupa Haftası" başlar damat işe gönderilmez, gelin ise koltuğunda bir iş yapmadan oturtulurdu. Ankara'da gelin ve damadın saltanatı cumartesi sabahı sinagogda damada yapılan dinî "Hatan Töreni" sonrasında, eve kutlamaya gelenler de ağırlandıktan sonra noktalanırdı. Damat ailesi için çok yorucu

Aynı arkadaşlar eşleriyle birlikte,
Rezzan Bahar-Yusuf Özsarfati'nin düğününde, 1976.

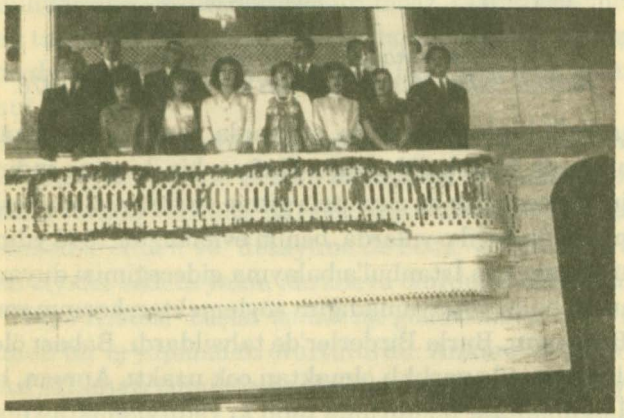
ve masraflı bir hafta olsa da, şükranla, mutlulukla, şikâyetsiz karşılanırdı. İstanbul'da Hupa Haftası bir iki güne indirilmişti. Bir iki geceliğine de olsa otele gitme ve balayı olayı başlamıştı. Ankara'da değil o yıllarda, benim evlendiğim 1948 yılında bile, düğün akşamı İstanbul'a balayına gideceğimizi duyan yaşlı bir hısım bu işi anlayamadığını söylemekten kaçınmamıştı.

Binyamin, Burla Birderler'de tahsildardı. Babası öleli yıllar olmuştu, aile varlıklı olmaktan çok uzaktı. Annem, babam gibi İstanbullular bu durumu tabii ki yadırgamaktaydılar. Bir düğün sırasında dayanışma, imece usulü çalışma olağandı.

Sara Bahar-Jerry Barad sinagog töreninde talled atılırken ve gece Ankara Palas'ta.

Yine aynı düğünde, sinagogda bir zamanlar koronun durduğu küçük balkon

Binyamin ile Sol'un düğünlerinde de, sinagog sonrası verilen düğün yemeği ve eğlence, Krespi'lerin akrabası olan Gavriel Badi'lerin iki katlı küçük evinde tertiplenmişti. O geceden çocuk kafamda bazı sahneler nasıl da yer etmiştir. Zaman zaman gözümde canlanan bu sahnelerle ilgili olarak kendimi ve hafızamı sorgularım. O gece, Badi'lerin kapısından girdiğimde, hemen girişin yanında bulunan, mutfak vazifesi gören yerin açık kapısından, kenarları pırıl pırıl kalaylı, yuvarlak, yayvan, çamaşır yıkamakta kullanılan tekneye benzer ve adına "pastera" denen kocaman kabın içinde tepeleme yığılı pilav gözüme ilk çarpan şeydi. Bu görüntü beni şaşırtmıştı. Pilav o kocaman kapta, ne tür bir ocak ya da fırfırda pişirilmişti diye düşünmüştüm.

Sara Bahar-Jerry Barad'ın evlilik akdi - ketuba.

Kız tarafı olan bizim gibi hatırlı konukları üst kata buyur etmişlerdi. Karyolalar kaldırılmış, her taraf oturma ve yemek odasına dönüştürülmüştü. Bulunduğumuz oda çinko döşeli bir taraçaya açılıyordu. Taraçanın bir köşesinde, ud, kanun, keman ve kâh tef, kâh darbuka çalan üç kişilik bir saz heyeti yer almıştı. Müzisyenlerin yüz hatları her nedense hafızama kazılı kalmış. Klasik Türk musikisinden, neşeli halk türkülerinden seçilmiş parçaları çalıp söylüyorlardı. Bazılarını annem de udla çalıp söylediği için ben de yalan yanlış bilir ve söylerdim. Arabesk bilinmezdi bile. Bizim güzel Judeo-Espanyol romanslarına, repertuvarlarında yer vermemişlerdi. Oysa hayal meyal anımsıyorum, İstanbul'da Ortaköy'de, iskeleye yakın bir yerde

bulunan camekânlı bir salonda, kuzenim Zali Farhi'nin nişanında benzeri parçaları dinlemiş gibiydim... Belki de yanılıyordum. Bundan birkaç ay önce Albert ve Beki Çakır'la yaptığım bir konuşma sonucunda yanılmadığımı anladım. O üçlü saz heyeti Yahudilerden oluşuyordu. Kanunu, Nisim el Tanyedor (Çalgıcı) olarak bilinen Nisim Bilman; kemanı Eliya Almeleh, udu da Beki Çakır'ın babası olan Jozef Krepsi çalıyormuş. Ankaralıların fasıl heyeti dedikleri bu topluluk Judeo-İspanyolca ezgileri seslendirmezmiş. Oysa Ankaralı hanımlar bunları bilirdi. Kadehler rakı ve ev yapımı şaraplarla dolup boşaldıkça müziğe tempo tutanlar, şarkılara katılanlar artıyordu. Birileri ortada döner, göbek atarken, oturduğu yerden uzanarak alınlarına para yapıştıranlar da oluyordu. Karşımda oturan Tanyedor Nisim Bilman'ın ağabeyi, Burla'da çalışan Bay Jozef Birman'ın karısı ve baldızının pırıl pırıl saten bluzlarına baka baka uyuyakalmış olmalıyım. Gidip gelmemiz hiç olmamış bu iki kibar hanımın ablak yüzleri ve bir örnek bluzları çakılı kalmış hafızamda. Sonrası boşluk, kara bir leke gibi. Herhalde iki kardeş arkada bir minderin üzerinde uyuyakalmıştık. O gün bizim evde sabah başlayan gelin hamam sefasından, berber telaşından, sofra sohbetlerinden, Yenişehir'den Yahudi mahallesine gidişimizden yorulmuştuk, yaşımız başımız neydi ki, çocuk işte. Düğünlerle biten masallar, "onlar ermiş muradına, biz çıkalım kerevetine" gibi mutluluk belirten kelimelerle noktalanır. Daha fazla üstelenmez, oysa daha sonra gerçeğe dönüşür masallar...

YAŞAM KOŞULLARINDAN KAYNAKLANAN ACILAR

Babamın dayısının kızı olan Sol'un evlendiği Binyamin, ailenin en büyük oğluydu ve babası hayatta olmadığından, evin erkeği (balabayı) sayılırdı. O yıllarda bu durumda birinin evi terk edip ayrı bir ev açması düşünülemezdi. Krespiler, Gelibolu Sokağı'nda otururlardı. Küçük ve müstakil ev sokaktan görünmezdi. Yol boyunca uzanan duvarının bir yerindeki tahta kapıdan içeri girilir ve taş döşenmiş, sokak merdiveni türünden bir merdivenle aşağı inilirdi. Tek katlı binanın odaları merdiven bitimindeki dar, üstü yarı açık avluya açılırdı. Evin en büyük odası doğal olarak yeni evlilere verilmişti. Odanın ortasında dört iskemleli büyük bir masa, duvara dayalı çift kişilik bir yatak, komodin ve gardrop dururdu. Tam karşıdaki duvarda pencere altından kapıya kadar bir sedir uzanırdı. Üçüncü duvarda ise endam aynalı bir tuvalet masası vardı ki vitrinimsi yerinde, nişanda erkek tarafının gönderdiği kadife makyaj kutusu, kapağı açık olarak dururdu. Uçları sarı teneke kapaklı ince, yassı rujun üzerinde "Jolie femme" yazısı okunurdu. Ziyarete gittiğimiz zamanlarda, Sol'un kayınvalidesi ve görümcesi bizleri sevgiyle karşılar, ikramda kusur etmezlerdi. Binyamin, efendi adamdı, bizlere saygılı davranır, annemler de ona damat muamelesi yaparlardı. Ama o oda, o ev, o zamanlar çocuk olan bana hüzün verirdi. Bursa'nın yeşil doğasını, bahçeli, iki katlı, avluda kurnalı çeşmelerinden gürül gürül sular akan evlerini nasıl da bırakıp gelebilmişti diye düşünür, üzülürdüm. Doğa yasası... Kuşkusuz evlenme yaşına gelmiş iki kız kardeş de Sol'u düşündürmüştü ve evin temel direği olan ağabeyi Leon, Bursa'nın güzel kızlarından Diamante ile flört etmesine ve sevmesine rağmen, ablaları karşı çıktığı için arada bir kafa tutsa da bir türlü nişanlanamıyordu.

Evliliğinin senesinde Sol bir kız çocuğu dünyaya getirdi.

Kırkı çıktığında çocuk canlanmış, daha az uyur, daha çok ağlar olmuştu, bu yüzden odaya bir salıncak kurmuşlardı. Bir duvardan diğerine çaprazlama uzanan ipler üzerine kurulmuş, benim yaşımdakilere göre bile yüksek kalan bir salıncaktı. Kaza günü Sol çocuğun altını temizlemiş, kundaklamış, yavrusunun kokusunu içine çeke çeke koklamış, öpmüş, salıncağa yatırmıştı. Usulüne göre, bebeğin düşmemesi için geniş bir kuşakla, her zamanki gibi orta yerinden sarmış, salıncağın ipini ayak bileğine bağladıktan sonra mindere oturup bir taraftan ayağı ile salıncağı sallamaya, bir taraftan da dikişini, nakışını yapmaktaymış. Bebeğe aylar sonra giyebileceği işlemeli bir entari dikmekteymiş ve sözleri "maja majo dama ağua an el morterono ay ken sacideye de este forastero", yani "havanda su döverim/yok acıyanım, garibanımı" olan, sözleri kadar melodisi de acıklı bir ninniyi söylemekteymiş. O sırada salıncağa dolanarak yerleştirilen kuşak nasıl olduysa yukarıya doğru kaydıkça kaymış ve başı açıkta olan çocuğun boynuna gelip dayandıkça dayanmış... Sonuçta çocuk bir daha uyanmadı. Sonrasında neler oldu bilemeyeceğim, anne ihmalkârlıkla mı suçlanmıştı, karakolluk, mahkemelik olmuş muydu bilemiyorum. Bizimkiler aralarında "Ne güzel bebekti, yazık oldu, neyse, şükür iş kapandı, Sol kurtuldu." benzeri sözleri ederken acı mı ağır basıyordu yoksa rahatlama mı... Kuşkusuz kader herkes için işi noktalıyordu.

Bu olaydan sonra Sol ve Binyamin ayrı eve çıkmışlardı. Dul Mazaluça Çakır'ın evinin birinci katında, iki küçük oda kiralamışlardı. Bir erkek çocukları olmuştu. Ekonomik durumları biraz daha düzelince ilk evlerinin hemen karşısında, "la de vente mil"lerin (Yirmi binlik) evinde iki oda kiralamışlardı. O evde Sol kendine benzeyen, mavi gözlü, sarı saçlı ikinci bir oğlan daha doğurmuştu. Güler yüzlü, şirin, iştahlı, gürbüz görünümlü bu çocuk maalesef aileye dert olmuştu, çünkü zekâ özürlüydü.

Yıl 1948, İsrail devleti kurulmuştu. Göç edenlere ev veriliyor, iş hazır, çocuklar baş tacı ediliyordu. Binyamin'in kıt kanaat geçinen, tek odada oturan üç kız sahibi ablası Mari ilk göç edenler arasındaydı. Arkasından onun küçüğü Öjeni göç etmişti. Zekâ özürlü çocuğa İsrail'de bir tedavi yolu bulunacağından emindiler. Hem sokak sokak tahsildarlık yapan Binyamin bu işi ne zamana kadar sürdürebilecekti, çocuklar küçükken göç etmek onların geleceği açısından daha doğruydu... böylece göç ettiler.

İsrail'e ilk kez 1960 yılında gitmiştik. Son gün ancak ziyaretlerine gidebildik, kasabanın adını anımsamıyorum. Otobüsten indikten sonra, kasaba dışında tek tük bahçeli evlere adres sorarak, bizim Anadolu kır kahvelerine benzer bir yerden geçtikten sonra varmıştık evlerine. Bir narenciye bahçesi içinde küçük, beyaz bir ev idi. Aynı evde birden fazla aile oturduğu, aynı mutfak ve tuvalet paylaşıldığından, iç içe bir yaşam sürülen, dar sokaklarda binaların yan yana olduğu, Ankara Yahudi mahallesinin tam tersi bir yer... Sol, geldiğimizi duymuş, ziyaretimizi bekliyordu. Hasta oğlan, güler yüzlü, yakışıklı, kuvvetli ve yaşından büyük gösteriyordu. Biraz eğitilmiş, biraz tedavi edilmişti ama ümit ettikleri olmamış, daimi olarak bir yere bırakma olanağı bulamamışlardı. Zararsız olduğu ve tuvalet ihtiyacını kendisi görebildiği için ailesinin yanında kalabileceği raporu verilmiş, enterne edilmemişti. Sol güler yüzle, olağan bir şeyden bahseder gibi şikâyetsiz anlatıyordu bunları. Binyamin fabrikada çalışıyormuş. Büyük oğlan hem okuyor, hem çalışıyormuş ve anormal bir kardeşi olması onu hem üzüyor hem de gelecek açısından çok düşündürüyormuş.

Ayrılırken Sol bizi otobüse kadar geçirmek istemişti. Oğlan, annesinin kolunda mutlu görünüyordu. Kahvehanenin önünden geçerken Sol "Bunlar iş bekleyen Arap köylüleri, yazık bugün işe alan olmamış" deyip içtenlikle üzüntüsünü belirtmişti. Kasabaya girip de yolda arabaları görünce Sol'un oğ-

lunda tedirginlik başlamıştı, geçen arabalardan ürküyor, annesinin koluna sarılıyor, asılıyor, yolun karşısına geçmek istemiyor, diretiyordu, annesi zorla ikna edebiliyordu. Sonuçta otobüse kadar gelememişlerdi. Ayrılırken, "Ankaralılardan soranlara selam" derken, Sol'un gülen gözlerinden bir an kara bulutlar geçti gibi, belki de ben öyle görmek istedim. Bu son görüşmemiz oldu. Aileye pek bağlı olmadığını duyduğum büyük oğlan ne oldu bilmiyorum, Ankaralıların da ondan söz ettiğini anımsamıyorum. İsrail'e göç ettiklerinde çocuktu, onun gibi niceleri İbranice soyadları aldı ve Eşkenaz kızlarla evlendi, böylece kökenini unuttu, unutuldu.

MAHALLENİN HAMAMI: ŞENGÜL...

Anafartalar'da, Çocuk Esirgeme Kurumu binasının yanındaki merdivenin alt yanında, Yahudi mahallesinin bir ucunda dinî yaşam gereği, özellikle hanımlar açısından olmazsa olmaz hamam vardı. Ankara başkent olduktan sonra, hamamın karşısındaki bazı Yahudi evleri istimlak edilerek yerlerine Anafartalar Lisesi yapılmıştı. Söz konusu olan hamam halen kullanılan Şengül Hamamı'dır, erkek ve kadın bölümleri bitişik binalarda ama kapıları birbirini görmediğinden, günün her saatinde rahatça girilip çıkılabilen bir konumdadır. Şengül Hamamı özellikle kadınlar açısından bir Yahudi hamamıydı. Mermer kurnaları, oymalı bakır muslukları dile gelse de, geleneksel törenleri, mutlu gelinleri, bebek özlemi çekip de sıcaktan medet uman hanımları, daha nice hikâyeleri anlatabilse... Ben ancak tanık olduğum bir gelin hamamından söz edeceğim. Damat Hayım Krespi'ye İstanbul'dan gelin gelmiş, yüzü bugün gibi gözlerimin önünde olmasına rağmen adından tam emin olamadığım, sanırım Öjeni'nin, gelin hamamı töreninden bahsedeceğim. Ancak bu hamamın tarihi geçmişi, yerinin seçilişi öy-

lesine düşündürücü ki irdelemek şart oluyor.

Şengül Hamamı Ankara'daki hamamlardan biri, bu kadar önemseyecek ne var deyip de küçümsemeyin, öztürkçe güzel adı yanıltıp da yeni bir hamam zannetmeyin. Bu adla sürüp gelen tam beş yüz yıllık bir geçmişi var. Ankara tarihini konu eden bazı kitaplarda şeceresi kayıtlıdır. Halen kullanılan bu beş yüz yıllık asar-ı antika hamamın tarihi, "15. yüzyılın ikinci yarısında kadınlar ve erkekler kısmından müteşekkil olarak İshak Paşa tarafından yaptırılmıştır." [52] cümlesi ile başlar. Zaman zaman yapılan tamirlerden de ayrıntılı olarak bahsedilir. Örneğin, 27 Temmuz 1792'de 500 kuruş sarf edilerek külhanı tamir edilmiş.[53] Bu hamamı inşa ettiren İshak Paşa, Yahudi mahallesinin girişlerinden birinin ucuna, hem de sinagoga yirmi metrelik bir mesafeye bu hamamı neden kondurmuş? Yahudi hanımların dinlerine göre yıkanma koşullarını yerine getirmesine olanak sağlayan ve "Tevila" dediğimiz bölüm ne zaman yapıldı? [54] Oldukça esaslı yapılmış Tevila bölümü öyle uyduruk türden değil, planlı ve programlı olarak beş yüz yıl önceki ilk inşaat sırasında mı yapıldı? İberik göçü öncesi o zamanki Yahudi cemaati için mi yapıldı? Acaba Bursa gibi buraya da 14. yüzyılda, engizisyon öncesi İspanya'dan gelenler mi oldu? S. J. Shaw, Orta Avrupa'da 14. yüzyılda çıkan veba salgını sırasında kovulan ve Osmanlı'ya sığınan Eşkenaz Yahudilerinden, bu kente yerleştirilenler olduğunu yazar.

Kimdi bu İshak Paşa? Kendisi, hamamı inşa ettirdiği yıllarda Anadolu Beylerbeyi idi ve gene o yıllarda merkez olan Ankara'da otururdu. II. Murad'ın haznedarlığında bulunmuş, sonradan üç kez, hem Fatih Mehmed hem de Bayezid zamanın-

52 Ayrıntılı bilgi: *İslam Ansiklopedisi*, İshak Paşa Külliyesi makalesi. Ord. Prof. İ. H. Üzunçarşılı, cilt II, s. 529-534.

M. Franko, *Essai.L'Histoire Des Israelites de l'Empire Ottoman*, s. 81.

53 Dr. Rıfat Özdemir, *Ankara*. (Ergenç Özer'den alıntılar).

54 Son yıllarda tevila bölümü kaldırılıp ana salona bağlanmıştır.

da sadrazamlığa yükselmiştir. Hem siyasi işlerdeki başarısı hem de ön ayak olduğu hayır işlerinden kaynaklanan bir yücelik belirtisi olarak adı "vezir-ül kebir" olarak da tarihe geçecektir. Kökenine, kişiliğine, yaşam tarzına gelince, bu konularda tarihçiler değişik tezler ileri sürerler, bunun nedeni de aynı yıllarda yaşamış üç tane İshak Paşa olmasındandır. Biri, II. Murad'ın Yahudi hekimbaşı İshak Paşa, ikincisi şimdi söz konusu ettiğimiz İbrahim oğlu İshak Paşa, sonuncusu da "Sarı" lakaplı İshak bin Abdullah Paşa'dır.

Konu ettiğimiz İshak bin İbrahim Paşa'nın bazı kaynaklara göre bir Rum devşirmesi olduğu, bazılarına göre de İnegöllü köklü bir Türk aileden geldiği ileri sürülür.Yahudi kökenli olabilir mi? Yaşlılığında neden Selanik'e çekilmişti?

II. Murad zamanında gayrimüslimlerden oluşan ve Yahudilerin de askerliklerini yaptıkları "Gariban Birlikleri" vardı. İshak bin İbrahim adı da düşündürücü.

Yahudi hanımların yıkanmasında dinin getirdiği bazı kurallara uygun olarak yapılan havuzlu bir oda olan bu Tevila bölümü çok önemsenir, gereği gibi inşa edilmesine din adamları çok dikkat ederdi. Örneğin, 1568'de Manisa'da bir din adamı, hamamdaki Tevila odasını beğenmez ve işin çözümü için Bursa ve İstanbul'dan din adamları devreye girer. Evet, tarih 1568...

Özellikle gelinlerin düğün gününden bir gün önce bu yıkanma töreninden geçmeden evlenmelerine izin verilmezdi.

1937 yılına kadar yaşadığım İstanbul'da tabii ki Azapkapı'daki hamama giderdik ama Ankara'da o yıllarda büyük bir lüks sayılan, çeşmelerinden günün 24 saati sıcak su akan bir apartmana taşınmıştık. Dairenin alanıyla kıyaslandığında anormal derecede büyük kalan banyo bölümünde, hantal, kocaman bir küvet vardı. Bu durumda sadece bizler değil, askerliğini yapan ve pazarları izine çıkan akrabalardan tutun da, akrabadan gelinlerin hamamları bile bizim evde yapılırdı. Babam, teyzesinin asker oğlunu, bit taşıma olasılığına rağmen

çarşı hamamına göndermezken, Bursa'dan gelen dayısının kızının gelin hamamının bizim evde yapılmasının lafı mı olurdu? Ev küçükmüş ne demek! Arada sevgi varsa dar yere de sığar anlamına gelen deyimi bile vardır: "Ken bien se kere en poko lugar kave". Evimizde misafirliğe gelen eksik olmaz, annem yorulsa da şikâyet etmezdi. Çocukluğumun aile dayanışması içinde geçen mutlu yıllarıydı onlar.

Kuşkusuz annemler hamamdaki Tevila odasından haberdardılar ama babamın amcasının kızı, Bursa'dan Ankara'ya gelen Sol Baruh ve ben, bizim evde gelin hamamı olmuştuk. Yıkanmadan sonra annem saya saya kırk tas su döküp dualarla, dileklerle Yahudi geleneğine uygun bir tören yapmıştı! Şengül Hamamı'na Tevila'ya gitmemiştik. Bu Tevila olayını Ankaralılar o kadar çok önemserlerdi ki, ne gelin kendi başına yapardı ne de kurallarını ve duasını bilen çıksa da güvenilemezdi. O yıllarda bu işin ustası Vitorya Ruso idi. Pazar günü resmî tatil günü kabul edildikten sonra düğünler pazar, gelin hamamları cumartesi yapılamayacağından, cuma günlerine alındı. Bizlere ise cuma günü değil, pazar sabahı erkenden yapılmıştı. Damatlık hamam pazar sabahı yapıldığına göre, böylesi daha uygun olmuştu, biz gelinler de damat kadar pirüpak girecektik gerdeğe. Birkaç yıl sonra Sol'un gelin gittiği Krespi ailesine bir gelin de İstanbul'dan gelmişti. Gelin bir öksüz gariban mıydı bilemiyorum ama düğün öncesi ve sonrası yapılan geleneğe uygun tüm törenleri erkek tarafı üstlenmişti. Cuma günü gelin hamamına Şengül'e davet edilmiştik. Büyük gelin Sol'un tek akrabası ve büyüğü bizlerdik. Savaş yıllarındaydık, yokluk içindeydik ama saygıda kusur edilmezdi. Annemin rahatsızlığı malumdu ama benim gitmem şarttı, aksi bir davranış "grandeza" (büyüklük) sayılabilirdi, ayrıca merak ettiğim için hevesli de olmalıydım. Yaşım on üç, on dört arası bir şey olmalıydı. Annem temiz çamaşırlar, anneannemden kalma sarı-beyaz yollu peştamal, hamam tası, yarım kalıp Hacı Şakir sabunu tıkıştırdığı okul

çantamı elime vermiş, selametlemişti. Tabii, İstanbul'da Domuz Sokağı'ndan alınmış fildişi tarağına dikkat etmemi, kaybetmememi sıkı sıkıya tembih etmeyi unutmamıştı. Ne tür bir törene gittiğimi bilmeden, kestirme ara sokaklardan geçerek mahallenin yolunu tutmuştum. Hamamın balkonu, Krespi ailesinden başka, sinagogdan aşina olduğum hanımlarla doluydu. Bu kadar çok insan davetli olamazdı! Ancak günlerden cuma idi ve esaslı yıkanma ister evde olsun, ister hamamda olsun, hep cuma günleri yapıldığından, yadırganacak bir durum yoktu. Ayağına takunyayı geçiren, duvar boyunca uzanan minderlere bohçasını koyup açıyor, usulü ile soyunuyor, çıplaklığını sergilemeden, el çabukluğu marifet peştamala bürünür bürünmez daha bir rahatlamış görünüyordu. Fazla açılıp saçılmadan peştamala kendimi sarmalayabilecek miydim! Neyse ki tüm dikkatler geline odaklanmıştı. Gelini soyarlarken bir tarafta iki kadın tef çalıyor, diğerleri de şarkı söyleyerek eşlik ediyorlardı. Annemin bilmediği, dolayısıyla benim de bilmediğim bir gelin türküsü söyleniyor,[55] türküde, erkek anası çeyizi az buluyor ve kız annesine durmadan "Poko le daş la mi kosfuegra", yani "Dünürüm, az veriyorsun" deyip duruyor, her deyişinden sonra da yeni bir şeyler koparıyor, isteklerinin sonu gelmiyordu... ta ki gelin annesi, doğacak ilk erkek çocuğun beşiğini sallayacak küçük bir uşak vermeyi vaat edene kadar... Şimdi düşünüyorum da, bu şarkı acaba ne zamandan kalmaydı? Belki de köle kullanımının yaygın olduğu dönemden kalma olabilir. Ne Bizans, ne de Osmanlı yasaları köle kullanılmasına izin verirdi ama muhakkak ki yolunu bulan işini uydururdu. Cemaat

[55] Poko le daş la mi kosfuegra (2) / Avuestra ija la kerida (2) / Le dare syete voztanes (2) / Uno ke se vista kada diya (2).

En sonunda kız annesi bu yanıtla şarkıyı bitirir: Le dare un esklaviko / Para ke lo kune al Bohoriko.

(Az veriyorsunuz dünürüm (2) / Sevgili kızınıza (2) / Yedi kat elbise vereyim (2) / Her gün birini giysin (2) / Bir küçük köle vereyim / İlk doğacak erkek çocuğunu sallasın.)

yöneticileri esir tüccarlarının elinde bulunan dindaşlarını tarih boyunca satın alıp kölelikten kurtarma çabası verirken, kervan işleten Yahudi Radanitler [56] eminim ki esir ticaretinde de bulunmuşlardır. Biz yine hamama dönelim... Gelini parlak, incecik, kırmızı-lacivert ipekliden bir kumaş parçasına, omuzlarını ve bacaklarını dışarıda bırakacak şekilde sarıp sarmalayıp tef çalarak sazlı sözlü, hamamın yıkanma salonuna götürürlerken, ben ayağıma takunyaları geçirmiş, çanta kucağımda, aval aval bakınıyordum. Kısa bir süre sonra gelinin refakatçilerinden tefli olanlar, gelini sarmaladıkları parlak kumaş ellerinde olmak üzere geri döndüler ve o an ne olduysa oldu, birkaç kadın etrafımı sardı ve soyunmamı söylediler. Ben duralayınca da onlar beni soymaya yeltendiler, ama benim şaşırmış, alı al moru mor halimi görünce de beni rahatlatmak üzere, "utanma, sende olan bizde de var" türünden sözler söyleyerek geline sardıkları o pırıl pırıl peştamale beni sarmaladılar. Tefçilerin arasında bir mahkûm gibi hamamın yıkanma salonuna götürülürken bazıları arkamdan, "novya ke te" (darısı başına), veya "seni de gelin göreyim" diye dilekte bulunuyordu.

O an ben tecrübesizliğimle olan bitene bir anlam verememiştim, meğer gelinmişim gibi bana yapılanlar bir onurlandırma jesti, bizim aileye ve büyük geline olan sevgi ve saygılarının belirtisi olan bir hareketmiş. Törelerimizin her biri saygı içerir...

Kurna başında biri çocuk olmak üzere dört kişiydik. Herkes birbirini keseliyor, arınma sanki imece yapılıyordu. Kocaman kadınların sırtını keseleyecek değildim ama küçük çocuğun saçını başını yıkayabilirdim. Küçük tasına su doldurup boşaltmaktan büyük zevk alarak oynayan kız çocuğunu nasıl kandırdıysam, önüme oturttum. Başını sabunladıktan sonra

---

[56] Ortaçağlarda Yahudilerden oluşan ve Çin'den, Afrika'dan, İskandinav ülkelerine kadar kara ve deniz ticaretinin büyük bölümünü yürüten bir organizasyon.

tek bir tas su dökmemle kızılca kıyamet koptu, gözüne sabun kaçmıştı, ciyak ciyak ağlaması hamamda yankılandı, beni geldiğime geleceğime pişman etti. O zamanlar şampuan bilinmez, en gözde Hacı Şakir sabunu fena yakardı.

Sonunda şükür ki kâbus bitmiş, ben dikkat çekmeden ve yardım görmeden giyinmiştim. Çocukluğumda İstanbul'da hamam sonrası annemle gazoz içme âdetimiz vardı. Hem susamış, hem de acıkmıştım. Hanımların kimi giyinmişti, kimi de kombinezonları ile yüzleri allı morlu, başlarında tülbentler, dinlenmekteydiler. Bu arada birkaç hanım paketlenmiş siniler açıp duruyor, büyük, bokal denen iki şişeden bardaklara bir şeyler dolduruyorlardı. Genç hanımlar tepsi elde, tümü ev yapımı limonata, şurup, börek, içi cevizli, o zamanlar bizlere özgü olan ama şimdi tüm pastanelerin ürettiği borekaslar sundular. Anlaşılan hamam herkesi acıktırmış ve susatmıştı. Kırıntılar bile yendi. Dünyada savaş vardı, bizde barış. Ekmek vesikayla alınırdı, un hiç bulunmaz olmuştu, şekerin kilosu tam beş liraydı, o şartlar altında bu tür bir ikram tam bir şölendi.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN HUZURSUZ YILLARI

İkinci Dünya Savaşı'nın çalkantılı, istikrarsız yıllarında Ankara'da Yahudiler ne durumdaydı? Hep merak edilen bir konu da, yerli Ankaralılar 1933-1934'lerde Yenişehir'de bahçe içinde müstakil evler satın alırken, dışarıdan gelenlerin neden aynı sokağın devamı olan Atatürk Bulvarı'nın öteki yakasında inşa edilen apartman dairelerine kiracı olarak taşındıklarıdır. Yenişehir'deki yaşam mahalledekinden çok farklıydı. Sokak dili, tonu değişmişti. Türkçe ve kısık sesle konuşulur, yaşlılar alışkanlıkla yüksek sesle ve Yahudice konuşacak olsa, çocuklar ve gençler onları ikaz ederdik. Bu durumda İstanbul'dakiler gibi hemen göze batmazlardı, sataşan da olmazdı. Külhanbeyi

tipli insanlara Yenişehir sokaklarında hiç rastlanmazdı. Türk soyadları alan Yahudiler olduğu gibi, yeni doğan çocuklara Hayati, Yusuf, Ziya, Berrin, Perran, Semiha, Meral gibi isimler de verilir olmuştu. Bizler 1937'de Ankara'ya taşınma kararı aldığımızda annem üç ya da dört yaşındaki kız kardeşime Türkçe konuşmayı öğretmeye başladığı gibi, Ester olan adını Emel olarak değiştirmişti. Ben de nereden esinlenip beğendiysem, Bedia adını aldım. O yıllar, "Vatandaş Türkçe konuş!" yıllarıydı. İçinde yaşadığın, yurdumdur dediğin memleketin dilini bilmemek olmazdı. Ancak yaşlılara hoşgörü göstermek ve zaman tanımak gerekliydi. Basında yayımlanan küçük düşürücü karikatürler, yazılar, Almanya'nın faşist etkisi, bizleri tedirgin etmekten öte, korkuturdu. Birinci Dünya Savaşı'nda Almanlarla aynı cephede omuz omuza savaşmak ülkeye dostluk ve hayranlık duyguları getirmişti, korkmakta haklıydık. Ortaokul bitirme sınavları sırasında müdire hanım beni bir kenara çekip kayıtlarda karışıklığa neden olduğu gerekçesi ile, Bedia yerine, nüfus kâğıdımdaki adımı kullanmamı istediğinde bir burukluk hissettiğimi anımsıyorum. Ankara'da yaşam insanı daha bir siyaset düşkünü yapar, üstelik dünyada savaş vardı. O yıl Balkanlar Almanların eline geçmişti. Almanlarla yapılan Dostluk ve Saldırmazlık Paktı hayata geçirilebilecek miydi? Almanlara güven olmaz diye düşünür, endişelenirdik.

Geceleri saat 11'de Londra'dan yayın yapan Hür Fransız Radyosu'ndan haberleri dinledikten sonra yatardım. Babam oldukça huzursuzdu. Alman taraftarı bir hükümet darbesi hiç de olmayacak bir şey değildi, Avrupa'da oluyordu. Almanların Beşinci Kol Teşkilatı, ünlü sefirleri Von Papen kim bilir ne dolaplar döndürüyordu. Almanya, petrol bölgelerine, Kızıldeniz'e, Basra'ya inmek isterse gibi ihtimaller hepimizi korkuturdu. Edirne olayları hepimizi tedirgin etmişti. Yahudiler İsmet Paşa'dan çekinirlerdi. Ankaralılar ise çekindikleri kadar, büyük devlet adamı ve kurt politikacı nitelikleri nedeniyle Paşa'yı

Davit Sivil, eşi ve çocuğu ile birlikte, 1955.

beğenir, ona güvenirlerdi. "Paşa bu, akıllıdır, bizi savaşa neden soksun ki, iki tarafı da idare eder nasılsa" der, rahatlarlardı. Ama bu rahatlama yerini huzursuzluğa bırakmakta gecikmedi. İhtiyatlardan tam yirmi sınıf birden askere alınmıştı. Talim ettirilmeyen, eline silah verilmeyen bu insanlar asker miydi, yoksa enterne mi edilmişlerdi sorusu beyinleri kemiriyordu. Rumlar ve Ermeniler de askere alınmıştı ama Yahudiler doğal olarak daha tedirgindiler. Almanlarla imzalanan paktta Yahudilerle ilgili gizli bir madde olabilir miydi? Ortalıkta korkunç söylentiler dolaşıyordu. Askere alınanlardan bazıları, bu kitabın "Gençlik Parkı" bölümünde anlattığım gibi, park yapımında çalıştırılmak üzere İstanbul'dan getirildikleri gibi, Ankara'dan da benzer türde işlerde çalıştırılmak üzere Yozgat'a götürülmüşlerdi. Bu insanlar pek çok yerde geçirdikleri yaşamı şarkılara dökmüşlerdi. Birden fazla şarkı vardır. Aşağıdaki dizeler Dr. Sami Sivil'in halı onarım sanatkarlığı her çevrede takdir edilen babası Davit Sivil'den kaydedilen uzun şarkı sözlerinin kısa bir bölümüdür. Yahudi toplumunun o yıllardaki endişelerini, korkularını, Yozgat'taki yaşamı, çocukların sorularını, yer yer mizahla karışık olarak sergileyen bir belge gibidir:

Mujerez, madrez, ermanaz
Se asentan i van yorando
İ loz ijoz al baba van yamando.
Ande te vaz tu baba? Ke ez esta çanta?
Moz vamoz iyir al Askerlik ke ez grande kampanya
En kado anyo a la Ada este anyo a Yozgat.

Bu dizelerin anlamı şöyledir:

Eşler, anneler, ablalar
Oturmuş ağlaşırlar
Çocuklar baba diye seslenirler
Nereye gidiyorsun, bu çantayı neden alıyorsun?
Biz sayfiye yerine değil, askerliğe gidiyoruz
Bu yıl Ada yerine Yozgat'a gidiyoruz.

Babam Jak Morhayim askere gitmemişti. O yıllarda ortakları Ercan'ların dostları, bizim de ailece tanıdığımız değerli insan Hüsnü Paşa, babama "Bir şey olursa haber ver" demiş, arka çıkmıştı. Bir süre sonra Paşa'nın tayini çıkınca, babamla beraber, elimizde bir kutu çikolatayla –hepsi bu– istasyona gidip uğurlamıştık. Yine de babam savaş süresince askere alınma tedirginliği içinde yaşadı ve Ankara dışına hiç çıkmadı.

Temmuz ayında ihtiyatların terhisi bizleri sevindirse de bu mutluluk uzun sürmez. Kasım 1942'de Varlık Vergisi kabul edilir ve hemen uygulamaya geçilir. Şaşkınlık tedirginliğe, tedirginlik ise kısa sürede kâbusa dönüşür. Babama göre, Ankara Yahudileri, Vali Tandoğan sayesinde, İstanbul ya da Bursa Yahudilerinin başlarına gelen akıl almaz durumlara düşmemişlerdi. Babamın ortak olduğu acenteye altmış bin lira vergi konmuşken, vali sayesinde altı bine indirilmişti. Babamın ortağının eşi, o zamanki belediye reislerinden birinin kardeşi idi, valinin iki oğlu da ortağının samimi arkadaşlarıydı. Görüştü-

ğüm bazı Ankaralılara göre, valinin bu anlayışlı davranışı, tüccardan Hüseyin Bey'in araya girmesi ile olmuştu. Verginin tamamını veremeyen hiçbir Yahudi'nin tapulu evine el konmamış, hiçbiri Aşkale'ye gönderilmemişti. Kanımca, Ankara'nın, elçiliklerin bulunduğu bir başkent olması bir neden olabilir.

Buna rağmen, Kemal Mukatel, David Paker ve bazı diğerlerinin, döşekler dışında tüm ev eşyalarına el konmuştu. Okula gitmeden kendi kendini yetiştirmiş iş adamı Yasef Esendemir Ruso'nun servetinin büyük bir kısmı da vergiye gitmişti. Vehbi Koç'la olan ortaklığı bozulmuş, bunun üzerine İstanbul'a göç etmişti. Kendi ülkelerindeki Yahudilere hiç de hoş davranmayan bazı ülkeler, Türkiye'deki Yahudilere arka çıkmışlar, mad-

Klara-Yasef Esendemir (Ruso), 1930

dî yardımda bile bulunanlar olmuştu. Aşkale'ye gönderilenler Ankara'dan geçiyorlardı, istasyona gidip onları görmek, uğurlamak çok asap bozucu ve korkutucuydu. Babamın, Bursa'da büyük bir fabrikanın muhasebecisi ve komisyoncu olan enişte-sinin üç yetişkin oğlu tüm paralarını birleştirmiş, evi de satmış, gene de verginin tümünü verememiş, hüsnüniyetleri boşa gitmişti. İstasyonda diğer Aşkale sürgünlerinin ihtimam gösterdiği yaşlı, çökmüş eniştem Avram Alkaş'ın o tren vagonundaki görüntüsü bir film şeridi gibi canlıdır anılarımda. Savaşta da olsak hayat devam ediyordu. Babam çok okuduğundan, kendisine durumun ne olduğunu soran çok olurdu. Almanlar hududu geçtiği an ailece havagazıyla intihar etmeyi düşündüğünü açıklaması dinleyenlerin bazılarını tedirgin eder, korkutur, bazıları da onu karamsarlıkla suçlardı. Tüm Müslüman apartman komşuları, ahbaplar, akrabalar arasında her gece gidip gelmeler olurdu. Ciddi durum değerlendirmeleriyle başlayan bu toplantılar, ailece oynanan papaz kaçtı, fincan gibi oyunlar arasında anlatılan fıkralarla, şakalar ve sataşmalarla, neşe içinde noktalanır, arada evde değirmenden çekilen kavrulmuş nohutlu kahveler içilir, bol bol kuru meyve yenirdi. Bizler böyle eğlenirken Avrupa'nın üzerine kaç ton bomba yağmış, cephelerde kaç genç ölmüş, kamplara sürüldüğünü bildiğimiz dindaşlarımız ne haldeymiş, hiç akla gelir miydi? Anılar kitabımda vurguladığım gibi, bizler hep gülerdik, ağlamazdık.

BİZ ANKARALILAR

Biz Ankaralılar derken kendimi de katmış oluyorum. Ankara doğumlu değilsem de, yaşamımın kırk yılı aşkın süresi orada geçtiğinden, kendimi Ankaralı hissettiğimden ve kişiliğim kentin kendine özgü o çok sevdiğim havasından oluştuğunda, kendimi Ankaralı sayıyorum.

İstanbul'da katıldığım toplantılarda, Ankara kökenlilerin çokluğu beni hep şaşırtmıştır. İsrail'de ise o kadar çok Ankaralı vardır ki, her yıl aynı tarihte ancak bir parkta ya da ormanlık bir piknik yerinde bir araya gelerek eski bir Ankara gününü canlandırıp eğlenirler. O gün oyunları şarkıları seymenleri bozacılarıyla geçmişte kalan bir Ankara gününü canlandırıp yaşamak mutlu eder onları. Öylesine geçmişe dayalı bir toplum olmamıza rağmen, Yahudi tarihçilerin yok denecek kadar azlığından, Türk tarihçilerin de azınlıkları önemsemeyip araştırmadıklarından olsa gerek, hakkımızda çok az şey bilinmektedir. Osmanlı Yahudileri içinde birkaç kuşağa taşmış, köklü ve ünlü aileler yoktur. Birkaç nesil üst üste saray doktorluğu yapan Hamon'lar, Banker Nasi'ler, ünlü hahambaşı ve tarihçi yeğeni Kapsali'ler gibi aileler neden yüzyıllar boyunca süregelmediler?

Ankaralılar hakkında biraz daha ayrıntılı bilgi vermek üzere Albukrek ailesi ve sözü edilmeye değer bazı kişilere değinmek bana uygun geliyor.

ANKARA'DA KÖKLÜ BİR AİLE: ALBUQUERQUE (OKUNUŞU:ALBUKREK)

Albuquerque isimli yerleşim bölgelerinden en eskisi, İspanya'nın güneyinde, Portekiz sınırına on kilometre mesafede bulunan Badjor[57] kentine bağlı bir ilçedir. Günümüzde ABD, Brezilya, Paraguay ülkelerinde bu ismi taşıyan küçük şehirler[58] vardır. Neden? İspanya ve Portekiz'in kırsal kesimlerinde günümüzde bile az buçuk Musevi dininin özelliklerini gösterenlere rastlanır. İspanya kralı, hizmetindeki B. De Cuevas'a, Albukrek[59] Dükü sıfatı ile birlikte, Albukrek kasabasını da verdikten sonra, bu soylu aileden çıkıp tarihe geçen bir sürü kişi görülür. En ünlüleri, küçük bir ülke olan Portekiz'e Asya'da sömürgeler kazandıran denizci, Hindistan valisi Büyük Alfonso d'Albukrek'tir (1453-1515). Tarihçi A. Galante, Yahudi soyadlarını sayarken, Albukrek adının Portekiz kökenli olduğunu yazar ve Ankara'da sayıca en çok bulunan soyadı olarak da en başa koyar. İlgi çekici bir diğer nokta ise, işlediği konuyla ilgili bol bol isim veren Galante'ın dokuz ciltlik "Histoire des Juifs de Turquie" ve diğer yapıtlarında bu soyadını Ankara'nın dışında taramama rağmen bulamamış olmamdır. Yahudi tarihçilerin azlığı nedeni ile,

Vida-Kalef Albukrek, oğulları Moiz Albukrek ve yeğenleri ile.

57 Badjor'da (Badajor) bir Yahudi cemaati vardı

58 Bu şehirlerin kurucuları, soy ağaçlarını açıklayıcı bilgilere ulaştırabilir.

59 Al ile başlayan sözcükler Arapça kökenli olabilirler.

Yaakov Albukrek'in, Ankara'daki evinde gaz lambaları ışığında çekilen aile resmi, 1909

Ankara'ya gelen Portekizlilerden olan Albukrek ailesinin kökeni hakkında fazla bir şey bilemiyoruz, sanırım bu konu daha fazla araştırma gerektirir. Soyadı kanunu çıktığında, çok kalabalık bir aile olan Albukrek'lerin bir bölümü soyadlarını korurken, bir bölümü de Ender, Elyazar veya Paker soyadlarını almışlardır. Ankara Yahudileri 19. ve 20. yüzyıllarda küçük ve kapalı bir toplum olduğundan, akraba arası evlenmeler olağan sayılırdı.

Viktor Albukrek'in derin bir araştırma sonucu ortaya çıkardığı 333 kişiyi gösteren soyağacı tablosu bir sanat eseri niteliğinde olup bu akraba evliliklerini de kanıtlamaktadır. Bu ailenin bazı bireylerinden, hem değerli oldukları için, hem de Ankara Yahudi toplumu üzerine bir fikir vereceği için söz etmek istiyorum.

1. Dr. Marko Ovadya Albukrek

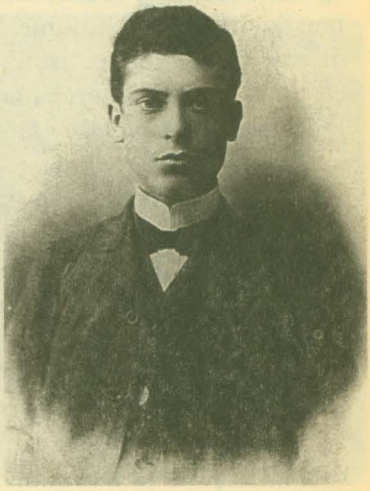
(Oğlu Viktor Albukrek'in yazdığı biyografisinden kısaltılmıştır.)

1889'da Ankara'da doğdu. Babası tanınmış tüccarlardan, Ankara Cemaat Başkanı Hayim Albukrek'ti. Ailenin sekizinci ve son çocuğuydu. İlkokuldan sonra tahsiline devam etmesi için Kudüs'e gönderildi. Alliance Israélite'i bitirdiğinde çok üstün talebelere verilen bir imkânla, Paris'te "Ecole Normale Israélite"e gönderilerek öğretmen olmak üzere eğitimine devam etti.

Mezun olduktan sonra Halep'te öğretmen ve müdür olarak çalıştı. Birinci Dünya Savaşı sırasında askere alındı, Bağdat Demiryolları'nda görev yaptı. Savaş sonrası Paris'e döndü ve tıp fakültesine girerek pekiyi derece ve jüri özel ödülü ile mezun oldu. Bu arada edebiyat, felsefe, resim ve müzikle ilgilendi ve keman çalmayı öğrendi. Dahiliye uzmanı olarak Ankara'ya

Hayim Albukrek

Dr. Marko Ovadya Albukrek

döndü. Ailesinin büyük bir bölümü İstanbul'a göç etmiş olduğundan, onlara katıldı. Zamanın ünlü doktorlarından Frank, Akil Muhtar, Tevfik Sağlam'ın baş asistanlığında bulundu.

Journal d'orient'da yazdığı makaleleri ve başka yazıları "Mes Amis, Les Malades" ve "A Propos d'Un Flaneur" adlı iki yapıtta topladı. Bu yapıtlar, 2001/2002 öğretim yılında Yıldız Üniversitesi'nin "Balkan Kültürleri ve Fransız Dilinin Etkisi" kapsamında ele alındı. "Mes Amis, Les Malades"ın tercümeleri tez konusu oldu.

Doktor Albukrek, cemaate hizmet eden tüm yardım dernek ve vakıflarında durmadan çalıştı. Halk Dispanserinin kurucularındandır ve Or-Ahayim Hastanesi'nde bazen gönüllü, bazen de başhekim olarak çalıştı.

1929'da İstanbul'da, birçok yabancı dil bilen, piyano çalan, soprano sesli, kültürlü bir bayanla evlendi. İkisi kız, üçü erkek toplam beş çocukları oldu. Beraberce, çocuklarının her birine müziğe ve kültüre olan aşklarını aşıladılar. Bildiğim kadarı ile oğullarından Dr. Musa, resim ve yazıya kabiliyetinden çok, musikişinas olarak tanınır. Viktor ve Dr. Musa orkestralarda da çalan birer keman üstadıdırlar. Üç kardeş, İstanbul'da bir çocuk oyuncakları sergisi açmışlar, çok istemelerine rağmen bir müzeye dönüştürememişlerdir.

2. Yaşar Hayim Albukrek

Geçen yıl 101 yaşında vefat eden doktorun yeğeni Yaşar Hayim Paker (Albukrek) bekâr olarak 65 yaşına geldiğinde, kuzeni Viktor Albukrek'in bir konuşmasında da vurguladığı gibi, tüm varlığını hayattayken Muhtaç Çocuklar Eğitim Vakfi'na bağışlar. Tanrı ona çalışıp kazanıp durmadan bağışlaması için 36 yıl daha ömür verir.

Askerlikte, müziğe olan merakı Megosyan adında birinin dikkatini çekerek kendisini mandolin derslerine başlatmıştı. Daha sonra, keman, viyola, viyolonseli orkestralarda yer alıp

çalacak kadar ilerletir. Eşine az rastlanan yardımsever bir kişiydi. Mütevazı bir yaşam sürerdi. Kendisini şükranla anarız. Toplumumuz böyle insanlar sayesinde canlılığını korumaktadır.

Albukrek ailesinden Klara Albukrek Ankara'da ellili yıllarda 100 yaşını aşkın ölmüştü. Yahudi geleneklerinde 100 yaşını aşan insanlar öldüklerinde, üzüntüyle değil, şarkılarla, teflerle defnedilir. Mahalle halkı Klara Albukrek'in tabutunun ardında teflerle, şarkılarla yürümüşlerdi.

TEZMAN (LEVİ) AİLESİ

Yusuf Tezman (Jozef Levi)

Cemaat başkanı denince, benim neslimden olanların aklına kuşkusuz Yusuf Tezman gelir. Dile kolay, 1945'ten 1970 yılına kadar yirmi beş yıl başkanlık etmiştir. O yıllar topluluğun en kalabalık ve canlı olduğu dönemdi. Ankara'nın başkent oluşu da ilave yükümlülükler getirmişti. Cumhuriyetten sonra, resmî makamlar, başkanın oyla seçilmesini istediler. Kısa bir geçiş döneminin ardından, önce cemaat ileri gelenlerinden varlıklı tüccar Aron Araf, sonra da Yusuf Tezman başkan seçilirler. Yusuf Tezman, eski başkanla karşılaştırıldığında,

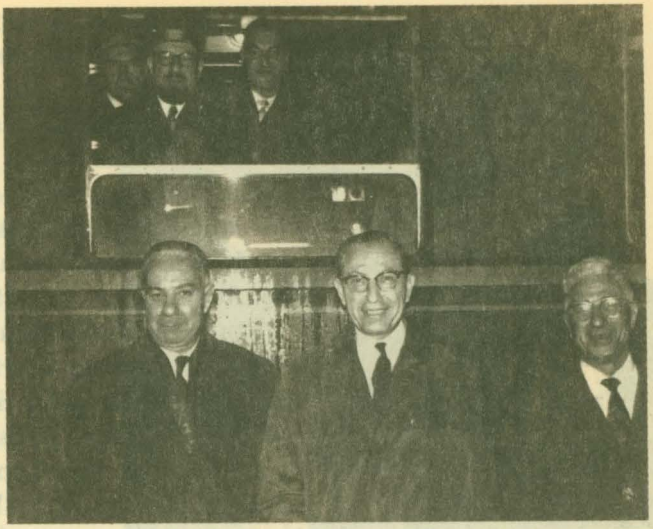
Yusuf Tezman, 1921.

Yusuf Tezman annesi ve babasıyla birlikte, 1922.

gençtir, devlet memurudur. Seçimle yedi kişiden oluşan laik bir yönetim kurulu ile beraber başa gelir. İlk olarak Ankara'da yapılan bu uygulama, daha sonra İstanbul'da da tatbik edilir. Ankara'nın başkent olması nedeni ile, cemaat başkanlığı görevi de çok önemsenir. Değişik tarihlerde yapılan resmî seçimlerde, yönetim kurulu üyeleri bazı konularda çelişkiye düşseler de, genelde uyum içinde çalışırlardı. (Kurul üyeleri arasında, Dr. H. Kohen Erkip, Dr. Marko Özdoğan, Mordo Yücedağ, Gaston Nahum, Yusuf Bahar, sonradan başkanlık da yapacak olan Baruh Yolak, Nisim Saban, ilk akla gelenlerdir.)

Tezman'ın başkanlığı sırasında, başkanlığı arzulayan, kulis yapanlar da olmuştur. Söylentilere göre onlardan biri de, o yıllarda Ankara'da oturan ve Koç grubunun ileri gelenlerinden saygın bir kişiliği olan, Eşkenazlardan Bernard Nahum idi. Çevresinde, ona verilecek fahri başkanlığın bile cemaate yarar sağlayacağını savunanlar vardı. Yusuf Tezman bunu kabullenmez, övgüyle söz ettiği Nahum'un cemaate maddî katkıda bulunduğundan söz ederdi. Yusuf Tezman tüm Türkiye'de devlet bürokrasisinde en ilerideydi. Onu konu etmemin nedeni, başkanlığı kadar, Ankaralı oluşu ve kendine has saygıdeğer, müstesna kişiliğidir. Savaş yıllarında okula giderken ona sokakta rastlardım. Küçük maşalarla paçalarını daralttığı pantolonu, golf pantolonuna benzetir, bisikletinin pedallarını hızla çevire-

(soldan sağa) Gabay ve 2. başkan Kemal Mukatel, Yusuf Tezman, yönetim kurulundan Robert Galimidi Ankara istasyonunda Hahambaşı D. Aseo'yu uğurlarken. Hahambaşının yanındaki genç, ressam-yazar Habib Gerez'dir.

rek dairesine doğru yol aldığını görür gibiyim. Uzun, ince vücut yapısı, açık renk teni ile, Ankara'nın tarihinde de sık sık rastlanan tipik bir Galat gibiydi. Okul çağında İstanbul'a göç edip bir süre orada kalmaları, ona Alliance okulunu bitirme olanağı tanımış, cumhuriyetten sonra Ankara'da iş olanaklarının artması üzerine, memleketin her tarafından Yahudiler gelip yerleşirken, Tezman da ailesiyle birlikte tekrar Ankara'ya dönmüştür.

Fransızca bilmesi nedeniyle, 1928'de açılan Ankara Palas'a işe alınır. Kendisini en çok duygulandıran unutamadığı anısı, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın, astragan mantosu, beyaz kaşkalo, silindir şapkası ve bastonunun ona teslim edilmesi, çıkarken de mantosunu tutması üzerine, ulu önderin ona verdiği bahşiştir.

Yusuf Tezman,
"Filateli Kongresi"nden sonra
aldığı plaketiyle

Yusuf Bey otel işinde çok kalmaz, cumhuriyetin ilk yıllarında Ankara'nın yetenekli elemanlara ihtiyacı vardır. Yahudiler bu dönemde devlet memuriyetinde görülürlerse de uzun süre kalmazlar. O ilk yıllarda başlayıp emekli olanlar çok azdır. Tezman otuz altı yıl P.T.T. Genel Müdürlüğü'nde milletlerarası posta işlerinde görev almıştır. İlişkiler daire başkanlığına kadar yükselir. Bu memuriyeti sürerken bir Yahudi toplumunun başkanı olmaktan çekinmemiştir. İkinci başkan ve Gabay olan Kemal Mukatel ile beraber her alanda ve konuda başarıyla temsil ettikleri cemaatleri için çok çalışmış, hakkını aramış, yerli ve yabancı ilgililerin başvurduğu kişiler olmuşlardır. Zaman zaman İstanbul cemaatinin de problemlerini yüklenmişlerdir.

1962'de Prag'da yapılan Filateli Kongresi ve pul sergisinde, Ulaştırma Bakanlığı Dış Daire Başkanı sıfatı ile Türkiye'yi temsil eder ve bir sonraki kongrenin Türkiye'de yapılmasını önerir. Önerisinin kabul edilmesi için lobi yapar, sıkı çalışır ve sonunda kabul ettirir.

1963 yılının Eylül ayının ilk haftasında yapılan "Filateli Kongresi" ve pul sergisinin hazırlanmasında Tezman, hem kongre hem de sergileme organizasyon komitesi üyesi olarak, İstanbul'un o zamanki sergi sarayında yapılan ve yabancı devletlerin temsil edildiği etkinliğin kusursuz olması amacıyla yoğun bir çalışma sergilemiştir.

Refika (Albukrek)-Yusuf Tezman (Levi), 1931.

Simha (Alaton)-Hayim Tezman (Levi, 1938)

Açılışını İstanbul valisi, elçiler ve yabancı delegeler huzurunda yapan ulaştırma bakanının yanında mihmandar olarak Tezman bulunur. Kongre sonrasında Bakanlık onu bir teşekkür belgesi ve plaketi ile onurlandırır. Yabancıların da takdirini toplar Tezman, yabancılar da kendisine yazılı olarak teşekkür eder takdir belgeleri verirler. Cumhuriyet döneminde böyle üst düzeyde bir bakanlık memuriyetinden emekli olan tek Yahudidir. Yusuf Tezman genç yaşta Albukrek ailesinden Refika Albukrek ile evlendikten ve çoluk çocuğa karıştıktan sonra da baba evinde yaşamını sürdürmüştür.

Hayim Albukrek'in torunu ve aynı zamanda Alaton ailesinden olan annesi otuzlu yıllarda, Kızılcahamam yolunda, Kargasekmez virajında atlı arabanın devrilmesi sonucunda vefat edince, babasının tekrar evlenmesi bile aileyi dağıtmamıştır. Saygıdeğer bir hanım olan eşi Refika çok uyumlu bir kişiliğe sahipti. Tezman ile Yahudi ebeveynlerinin adlarının ilk harflerini alarak, kızlarına Simha yerine Semiha ve Meryem yerine de Meral adlarını verirler. Üçüncü çocukları erkek olunca Yusuf Bey elde şeker, sevinçle bizlere haber vermeye eve gelmişti. Ancak mutluluğu kısa sürdü, oğlu öldü, arkadan bir kız daha doğunca, üvey anne Fortün'ü onurlandırmak için adı Feride kondu. 1952'de Ataç Sokak'taki evi yıktırıp yerine üç katlı, tek daireli bir apartman inşa ettiler. Yaşamındaki gelişmeler, tipik, iyi bir devlet memurunun tablosunu sergilerken, mutlu bir aile olarak Ankaralılara özgü bir yaşam sürmüştür. Emekli olduktan sonra, kuzeni Alaton'un Alarko şirketinde görev almıştır. Bir süre sonra da İstanbul'a yerleşip Alarko'da çalışmaya devam etmiştir. İlerlemiş yaşına rağmen halen başkanlık mali danışmanı olarak çalışmayı sürdürmektedir.

YAEŞ AİLESİ: TÜRK ORDUSUNDA BİR YARBAY

Dört kuşağına kolayca ulaşılabilen bir aile. 1912 doğumlu torun Yarbay Çelebon Yaeş, ilk olarak dedesinin Osmanlı Sarayında Mızıkay-ı Hümayun'da çalmaya başlaması ile ailenin musiki yaşamının başladığını anlatır.

Babası da askerî bandoya alınır. Cumhuriyetin ilk yıllarında Ankara'ya konser vermeye gelen askerî bandoyu beğenen Atatürk, bu orkestranın daimi olarak başkentte yer almasını ister. Bunun üzerine ailece gelip Ankara'ya, Yahudi mahallesine yerleşirler. Çelebon Yaeş, 1933'te Safi Talay Askerî Meslek Okulu'nu bitirdikten sonra Cumhurbaşkanlığı Bandosu'na ve öğretmenliğe atanır. O yıllarda orkestra elemanları hep subaydı. Yaeş rütbe olarak yarbaylığa kadar yükselir, 1955'te tayini Kars'a çıkınca eşinin ısrarı üzerine emekli olur. Ankara'da büyüyen çocukları İsrail'e yerleşince, kendisi de bir süre sonra gider.

Yaeşler. Ortada yüzbaşı bandocu Moiz Yaeş.

Ç. Yaeş Ankara Yahudi mahallesinde mütevazı bir hayat sürerdi. "La de Vente Mil"in evinde giriş katında kiradaydılar. Kendisini ve ailesini o zamanlar tanımıştım.

MEMLEKET DIŞINDA BiR ANKARALI: SAMi DAY

Sami Day'ın haham olarak Ankara'ya gelen dedesi Samuel Behar, bir süre sonra memleketi Selanik'e dönse de, Kalef Alaton'un kızıyla evlenen küçük oğlu kalır ve Ankara'ya yerleşir. Sami bu çiftin 1922 yılında dünyaya gelen ilk erkek evladıdır. Herkes gibi o zamanın Yahudi ilkokuluna başlar. Sinagog korosunun elemanlarındandır, muntazaman sinagoga devam eder. 1933'te Yenişehir'de ev satın alıp yerleştiklerinde, önce Mimar Sinan, sonra da Gazi Lisesi'ne devam ederse de, ailece İstanbul'a yerleşilince, Haydarpaşa Lisesi'nden mezun olur. Ankara'da iş teklif edilince tekrar Ankara'ya döner, Ankara'da yaşayan İstanbul kökenli Bn. Klara'yla aralarında başlayan büyük aşk sonucu evlenir. Ticarette başarıyla ilerlerken cemaat idare heyeti üyesi olarak görev alır.

Bir süre sonra da İstanbul'a yerleşir, Göztepe'de bir Yahudi derneğinin kuruluşuna maddî, manevî katkıda bulunur. Daha sonra İsrail'e göç eder. Kader ona darbeler vurmuştur, oğlu trafik kazasında hayatını yitirir. Kötü bir hastalıktan eşi kurtulmuşsa da hastalıklı kalmıştır. Bu acılarını sosyal faaliyetlerde de çalışmakla gidermeye çalışır... İsrail'de "İtahdut Yotsey Turkia"ya (Türkiyeliler Birliği) başkan seçilir ve başarılı çalışmalarda bulunur. Birkaç yıl önce, İsrail'de her yıl kutlanan Ankaralılar Günü hazırlıkları içinde olan bu derneğe bizleri götürdüğünde, seymenler, seyyar bozacılar vb. Ankara'yı niteleyen, simgeleyen canlandırma çalışmaları içindeki eski Ankaralıları, orada doğan kuşakla bir arada görmek bizleri şaşırtmıştı.

İsrail'de Türkçe konuşan Delta Üst Mason Locası'nı da bir arkadaşıyla birlikte kurar. Açılışına İstanbul'dan delegeler gelir... Sami Day İsrail'de yaşıyorsa da burada varlığı her yerde hissedilir. Derneklerde, sinagoglarda, adına teşekkür levhaları görülür.

Klara ve Sami Day kızları Beti ile birlikte, 1952.

Ankaralı olduğunu açıklamaktan övünç duyan Sami Day birkaç yıl önce esaslı tamirat gerektiren Ankara Sinagogu'na tabii ki katkıda bulunacaktı, sevdiği bir kenttir Ankara, her ne kadar artık Yahudi cemaati kalmamışsa da...

Önde gelen başarılı işadamlarından İshak Alaton da Ankara kökenlidir. O da sinagog tamiratında maddî katkıda bulunmuştur. Mahalledeki baba evini Ankara Belediyesi'ne bağışlamıştır. Üçü de benden büyük olmakla birlikte, yine de benim kuşağım sayılır. Benden daha genç olup iş yaşamında başarıyı yakalamış pek çok Ankaralı arasında sanata da maddî katkısı ve yazarlığıyla Yakup Almaleh'in ayrı bir yeri vardır.

SONSÖZ-BİR GENELLEME

Anadolu'da milattan önce Helen döneminden başlamak üzere Roma, Bizans, Selçuklular, Beylikler ve Osmanlılarda Yahudi toplulukları hep var olmuştur.

Osmanlıların fethettikleri topraklardaki Hıristiyanların oldukça iyi organize olmuş bir ruhban sınıfı vardı. Bunların bir uğraşı da Hıristiyanlığı yaymaktı ve bunda Selçuklular döneminde başarıları olmuştu. Bu gerçeklerden hareketle Osmanlı yönetimi iskân politikasında planlı hareket etti, azınlıkların dağılımında denge sağlamayı önemsedi. Yahudilerde ruhban sınıfı yoktur. Museviliği yayma amaçları olmamıştır. Yaşadıkları ülke yasalarına başkaldırmazlardı. M.Ö. 6. yüzyılda ülkeleri zaptedilip Babil'e götürüldüklerinde Yalvaç Yermiyahu, "Dina de malhuta dina[60]" deyip bulundukları ülkenin yasalarına itaatkâr olmalarını öğütlemişti. Yahudiler bunu buyruk kabul etmiş, tarih boyu yaşadıkları ülkelere sadık, yararlı bir unsur olmuşlardır. Prof. Dr. Elis Rivkin'e göre Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu'na kabul edilmelerinde, yerleştirilmelerinde, sürgünlerinde bu denge faktörü neden olmuştur. Ne var ki bu İberik'ten gelenlerin sanıldığının aksine tümü safkan Yahudi değildi. İçlerinde bir iki kuşak önce Hıristiyanlığı kabul etmiş karışık evlilikler yapmış olanlar da vardı. Bunlar "Linpieza de Sangre" (Arı Kan) yasası çıktıktan sonra haklı olarak kaçmak mecburiyetinde kalmışlardı. Kanuni Sultan Süleyman bunların Yahudiliğe dönmelerini şart koşmuş, bu doğrultuda Yahudi din adamları esnek davranıp karışık evilik yapmış olanları da Yahudi olarak kabul etmiştir.

Prof. Niyazi Berkes, matbaanın ilk olarak Yahudiler tarafından 1495'te İstanbul'da açıldığını anlatırken, matbaanın açılmasını imparatorlukta görünen Hıristiyanlık propaganda-

---

60 Dina de malhuta dina: Memleketin yasası, yasadır.

larına karşı bir gelişme olarak görür.[61] Denge doğrultusunda iskân olayında Osmanlıların fethettikleri Budapeşte ve Balkanlar'dan da İstanbul'a Yahudi kitleleri sürgün etmeleri Rivkin'i doğrular.

Daniel Goffman ve Bernard Lewis gibi tarihçiler 15. ve 16. yüzyılda, Avrupa'yı aşarak tüm dünyaya yayılan ticari kapasitelerini, denizcilikte üstünlüklerini bankacılığa benzer işlemlerdeki başarılarını izleyen Osmanlıların, Yahudilere davetiyeler çıkartarak engizisyondan kaçanlara kucak açtıklarını, yazarlar.

16. yüzyılda Portekiz'de doğmuş son yıllarını İstanbul'da yaşamış ünlü tüccar, armatör, filantrop Grasya Nasi üstüne bir oyun yazmak üzere yaptığım inceleme sonucu bu tarihçileri doğrular niteliktedir. Kanuni Sultan Süleyman papalığın hapsettiği bu hanımı ilkin kurtarmak, sonra da İstanbul'a göç etmesini sağlamak için uğraşmış, çavuş denilen özel elçiler göndermiştir.[62] Osmanlılar ilk dönemlerinde dili yayma konusunda da hassas davranmışlardır. Örneğin Selçuklu yönetiminde Türkçe öğrenmiş olan Bursa ve Ankara'dan bazı Yahudileri yeni feth ettikleri Selanik ve Edirne'ye dindaşlarına Türkçe öğretmek üzere yerleştirmişlerdir.

Büyük şehirlere yerleşen bu göçmenlerin hem kendi aralarında, hem yerli Yahudilerle din ve gelenekler açısından ihtilaflar, bölünmeler olmuşsa da sonuçta bir birliğe varmışlardır. Özellikle Safad ve Selanik her alanda çok gelişir. Kudüs'ü aşan bir din ve kültür merkezi olurlar. İspanya'da din elden giderken buralarda yeni yorumlayıcı eserlerle zenginleşir gelişir. Yahudiler, bunu Osmanlıların hoşgörülü tutumuna borçludur. Kanımca bu çok önemlidir, Göçten, Osmanlı Yahudileri'nden

[61] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, s. 60-63.

[62] Cecil Roth, *Dona Gracia Nasi of the House of Nasi,* The Jewish Society of America,1974. Beki L. Bahar, *Donna Grasya Nasi,* İsis Yayıncılık, İstanbul, 1993.

söz ederken bu unutulmamalı, vurgulanmalı ve şükranla anılmalıdır...

Pek çok Anadolu şehrinde Yahudiler gelişmiş cemaatler oluşturup tarihe geçerken Ankara'daki Yahudiler sayıca artmadı, konu edilecek bir varlık gösteremedi.

20. yüzyılın ilk yarısına kadar Anadolu'da yalnız kentlerde değil pek çok kasabada da gelişmiş Yahudi toplulukları vardı.

Ankara Yahudilerinin Rumların kan iftiraları sayılmazsa huzurlu bir yaşamları oldu. Örneğin 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Diyarbakır'da Yahudilerin, Hıristiyanların hamamlarında yıkanması yasaktı. Ermeniler, Yahudi kadınların hamama gitmek için geçme mecburiyetinde oldukları sokaklardan geçmelerine izin vermez, hamamda yıkanmalarını engellerlerdi. Oysa Ankara'da Şengül Hamamı'nda kadınların çaldığı keman, darbuka, tef sazları refakatinde kelimenin tam mânâsıyla sazlı sözlü gelin hamamları yapılıyordu. Kuraklık dönemlerinde Diyarbakır Kürtleri Yahudi gömütlerinden ölü başı kesip teşhirden medet umarken Ankara'da hocalar, papazlar, hahamlar önde yanyana, şehir halkı arkada yağmur duasına çıkarlardı.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Avrupa ve Amerika'ya başlayan göç, savaş sonrası hızlandı. Kurtuluş Savaşı'nda Yunanlıların yıkıp yaktığı bazı yerlerden toplu göçler bile oldu. Örneğin; Aydın'dan ikiyüz aile ilkin İzmir'e ordan da Cenubi Amerika'ya Montevideo ve Buenos Aires'e göç edip Aydın adını verdikleri yerleşim yerleri kurdular. Ankara'da ise başkent oluşundan sonra memleketin her tarafından gelenler oldu, cemaat büyüdü.

Ankara'da İkinci Dünya Savaşı sonrasında İstanbul kökenli varlıklı tüccarlar İstanbul'a göç ettiler. Anafartalar'daki büyük mefruşat mağazası ortakları Fahri ve Baruh aileleri, tuhafiyeci Hananel, elektrik vb. malzemeleri satan Moiz Bilman, İzak Lombrozo en başta gelenler. Arkadan gelen İsrail'e göçler mahalle halkını azalttı, ama toplum sayısında fark olmadı, ye-

ni gelenler, yerleşenler vardı. 6-7 Eylül taşkınlıkları, Altmış Devrimi ve sonrasındaki olaylar sokağa taşan sağ-sol çatışmaları sonucu da İsrail'e göç eden aileler oldu. Bu arada İstanbul'daki yaşam, iş olanaklarının cazibesi de geri kalanları bu şehre yöneltti, İstanbullu etti. Örneğin; Kemal Şenmelek Konfor Yatakları, Daniel Kibar Yahudi ve bacanakları İzak, Yusuf Albukrek Ender kardeşlerle tekstil-konfeksiyon, Çakır Kardeşler tarak, fermuar fabrikası, bazıları da elektrik aksamı sanayisine yöneldi.

Ellibeşlerde bile özellikle asabi hastalıklara aldulko denilen bir tür kocakarı-hoca türünde bir tedavi de uygularlardı. Hasta ve tedavicisi sekiz gün bir eve kapanır, kimseye görünmezdi. Bu tür işleri yapabilen bir-iki kişi vardı. Günümüzde gittikçe yaygınlaşan, o zamanlarda ise duyulmamış, bilinmeyen bir tür pozitif enerji mi verirlerdi? 1955'lerde böyle bir tedavi sonrası eşi onu İstanbul'a, yeni açılan Hilton otelinde bir hafta geçirmeye de götürünce hasta hanımda sinirdi, sıkıntıydı kalmamıştı... Ankaralı erkekler iyi koca olurdu.

Çocukluğumdaki soğuk kış gecelerinde ahbaplar, akrabalar arası sofralar canlanıyor gözümde. Neşeli, güleryüzlü insanlar... Kimi fıkra anlatır, kimi şarkı söyler, bir iki kadehten sonra da bazen bir söz düellosu yaşanırdı. Dışardan gelenler yerli halka Engürülüler diye hitap edip kızdırmaya çalışırlardı. Engürü, İlhanlılar'ın adlandırdığı; Ankara'nın bu eski adı başkent öncesi kasaba görüşünü ve yaşamını çağrıştıran özdeşleşen küçümseyici bir sözcüktü. Ankaralılar da altta kalmaz "Hadi hadi ne çabuk unuttunuz! Geldiğinizde meteliğe kurşun atıyordunuz, nefesiniz kokuyordu, sayemizde para yüzü gördünüz" diye yanıtlar, alınan, yüksünen olmazdı. Kaynaşmışlar, kız alıp vermişler, ortaklıklar kurmuşlardı. Sevecen, hoşgörülü bir toplum oluşturmuşlardı...

ÇOCUKLARIMIZ

Bir "Ankara Yahudi Cemaati" artık yok. Üçümüz beşimiz bir araya geldiğimizde Ankara'da doğan, büyüyen başarılı çocuklarımızla öğünürüz Ankara'nın etkisini vurgulayarak. Tümüne yakını yüksek tahsilli olduklarından olsa gerek dörtbir tarafa yayılmışlar... Kimi de gidip gelir.

Prof. Dr. Yuda Yürüm: Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nden sonra Amerika, İngiltere, İsrail'de bilgisini ilerletmiş, eşinin de onun kadar Ankara'ya olan sevgisinden geri gelmiştir. Hacettepe Üniversitesi Kimya Bölümü Başkanlığını yaptıktan sonra Sabancı Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır.

Prof. Dr. Albert Erkip: Kohen Erkip kardeşlerin en büyüğüdür. ABD dönüşü önce O.D.T.Ü.'de görev almıştır, halen Sabancı Üniversitesi'nde öğretim görevlisidir.

Prof. Nisim Erkip: Prof. Dr. Albert Erkip'in kardeşidir. O.D.T.Ü.'de öğretim görevlisidır.

Prof. Elza Erkip: Erkip'lerin kız kardeşidir ve ABD'de yaşamaktadır.

Dr. Mühendis Deniz Berk: Boğaziçi Üniversitesi mezunudur. New York Eyalet Ulaştırma Bakanlığında Trafik Şube Başkanıdır.

Dr. Sara Bahar: Yıllarca ABD'de psikiyatrist olarak çalışmıştır.

Dr. Medi Arditi: Boğaziçi Üniversitesi elektrik mühendisliği mezunudur. ABD'de yaşamaktadır.

Ferit Arditi: Boğaziçi Üniversitesi mezunudur. ABD'de yaşamaktadır.

Zeki Berk: Boğaziçi Üniversitesi kimya mühendisliği mezunudur. Microsoft-Lindsoft'un Türkiye'deki ilk temsilcisi ve şirket kurucularındandır. İstanbul'da yaşamaktadır.

Rezzan R. Özsarfati: Boğaziçi Üniversitesi kimya mühendisliği mezunudur. Denko A.Ş. kurucularındandır.

Dolly Yafet Aji: Pediatri uzmanı, İ. Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi poliklinik şefidir.

Şemuel Sevil: Dahiliyecidir, İstanbul'da yaşamaktadır.
Dr. Levent Hakim: Dahiliyecidir, Antalya'da yaşamaktadır.
Moris Ender Albukrek: Boğaziçi Üniversitesi mezunlarındandır, yüksek elektrik mühendisidir. İsrail'de yaşamaktadır.
Jizel Ender Hazan: Boğaziçi Üniversitesi mezunlarından araştırmacı yazar, İzmir'de yaşamaktadır.
İzzet İ. Bahar: O.D.T.Ü. mezunlarındandır, yüksek elektronik mühendisidir. Pittsburgh Üniversitesi'nde tarih doktorası yapmaktadır.
İzzet Siyalon: Yüksek elektrik mühendisidir, Ankara'da yaşamaktadır.
Yusuf Hekim: O.D.T.Ü. kimya mühendisliği mezunudur. ABD'de yaşamaktadır.
Lazar Elyazar: Ekonomi mezunudur. İstanbul'da yaşamaktadır.
Şimon Elyazar: Lazar Elyazar'ın kardeşidir, elektrik mühendisidir. İstanbul'da yaşamaktadır.
Sara Özşahin Tabuman: Ankara Ticari İlimler Akademi si'nden mezundur.
Ceni Özşahin Berk: O.D.T.Ü. biyoloji mezunudur. İstanbul'da yaşamaktadır.
İvet Özşahin Mizrahi: Boğaziçi Üniversitesi halkla ilişkiler ve işletme bölümlerinden mezundur.
Liza Hekim Sulema: A.D.T.F. mezunudur. İsrail'de yaşamaktadır.
Yuda Sulema: Arkeologdur, İsrail'de yaşamaktadır.
Dr. Leon Namer ve doktor olan iki evladından hayatta olan oğlu Ankara'da yaşamaktadır.
Dr. Mordo Bahar: Hacettepe Üniversitesi mezunu olup K.B.B. uzmanı iken genç yaşta ölmüştür.
Yeşaya Çakır: Ankara Ticaret ve İktisat Fakültesi mezunudur.

Bunlar bir çırpıda aklıma gelenler Amerika ve İsrail'e giden adlarından emin olmadığım, anımsamadıklarım da tabii ki var.

SÖZLÜK

Ahdi Atik: İncil'in Tevrat'tan oluşan ilk bölümü.

Aron Hakodeş: Sinagoglarda Sefer Toraların konduğu dolap.

Aşkenaz: Bkz. Eşkenaz.

Bar- Mitzva: Erkekler on üç yaşına bastıklarında dinen reşit sayılırlar, dinî vecibeleri yerine getirme mecburiyetleri başlar. Sinagogda törenlerle kutlanır. Dileyen bir düğün gibi evde veya özel salonlarda kutlar.

Bat-Mitzva: Kızlar on iki yaşında reşit sayılırlar. Bazı toplumlarda erkeklerinki gibi kutlanır. Türkiye'de kutlayanlar azınlıktadır.

Bene-israel: Hint Yahudileri

Bet-Din: İbranice karşılığı, "yasa evi", "yargı evi", hahambaşının başkanlığında bir dinî kurul. Osmanlılar zamanında Selanik ve İstanbul'da vardı. Diğer kent cemaatleri onlara bağlıydı. Nişan, evlenme, boşanma işleri o makamda resmîleşirdi. Yahudiler arası her türlü ihtilafı yargılama, hapis dahil her türlü cezayı verme hakkına sahiptiler. Bazı binaların bodrumları hapishane hücrelerine dönüştürülmüştü. (Balat)

Bet-Hamikdaş: Kral Şelomo'nun (Süleyman) Kudüs'te inşa ettirdiği görkemli mabet. M.Ö. 587'de Babil Kralı Nabukodonosor yıkar, yetmiş sene sonra onarılır. 1. yüzyılda eski görkemine kavuşmuşken Romalılar yıkıp yakar, "Ağlama Duvarı" o mabetten geri kalan tek kalıntıdır.

Brit-Mila: (Sünnet) Doğumlarının sekizinci gününde sünnet edilmeleri.

Eşkenaz: Dünyada çoğunlukta olan Alman ve Doğu Avrupa kökenli Yahudiler.

Haham: Yahudi din adamı (hoca).

Hamursuz Bayramı: Tüm dünyada "Pesah" olarak adlandırılır. Mısır'da köle durumunda olan İsraillilerin sonradan peygamber olacak Musa yönetiminde Mısır'dan kaçışları kurtuluşları anısına sekiz gün süresince kutladıkları bir bayram. Eski kitaplarda bazen "Huruç" olarak da geçer. Bu bayram süresince başta ekmek olmak üzere mayalı yiyeceklerin yenmesi yasaktır. Bu sürede yenilen hamursuz denilen kuru, ince, yaprak türünden ekmekten ötürü ülkemizde bu adla anılır.

Hanukah: (İbranice kutsama) M. Ö. 164'te Selefkiler'den Kudüs şehrini geri alma ve Kutsal Mabet Bet-Hamikdaş'ta tekrar dua edebilme anısına kutlanan bayram. Mabette bir geceye yetecek kadar yağ, mucize eseri sekiz gece yanar, aydınlatır. Bu nedenle özel bir şamdanda sekiz gece dualarla mumlar yakılır.

Hatan: 1- Gelinin karşıtı bir terim. 2- Sinagog'da Tevrat'ın son bölümünü okumakla vazifelendirilen kişi onurlandırılmış sayılır, bu kişiye hatan denir. 3- Bazı toplumlarda düğün sonrası ilk cumartesi sabahı damada sinagogda yapılan kısa bir tören. Damat bu törende özel bir koltuğa oturtulur. Ankara'da bu törende koltuğa sırma işlenmiş kadife örtü serilir, damat onurlandırılırdı.

Hazan: Sinagoglarda değişik makamlarda bazı duaları okuyan güzel sesli haham.

Hazar: Hazar ve Kafkasya'nın bir bölümünde Hazar Türk devleti. Kaganları Bulan devlet dini olarak Yahudiliği seçmiştir. Yıkıldıktan sonra Türk ırkından bu insanlar Rusya içerlerine dağılmışlar diğer Yahudi cemaatlerine dahil olmuşlardır.

Hevra-Kadeşa: Tüm Yahudi topluluklarında ölülerin yıkanma ve gömülme işleriyle uğraşan kurum. Bu işler sevap sayılır.

Hupa: Düğünden sonra bir hafta geline hiçbir işin yaptırılmama olayı. Günümüzde balayı ve ayrı eve çıkma genelleştiğinden bu gelenek geçmişte kalmıştır.

Huruç: Bkz. Hamursuz Bayramı. Sözlük karşılığı: başkaldırma, kurtuluş.

İncil: Hıristiyanların kutsal kitabı.

Judeo-Espanyol (Yahudice): Anadolu ve Balkanlardaki Sefarad Yahudilerinin aralarında son zamanlara kadar kullandıkları 16. yüzyıl İspanyolcasıyla Türkçe, Rumca, Fransızca vb. dillerden sözcüklerin de yer aldığı bir jargon-dil.

Kabala: Mistik, anlaşılması kolay olmayan milattan öncesinde ortaya çıkan yaratılışa, insana sayılar ve harfler yardımıyla görüş getiren, gizlilik içeren bir Yahudi felsefesi.

Karay: (Karayit) 8. yüzyılda İran havalisinde yaşayan Yahudiler Babil din adamlarıyla dinî açıdan anlaşmazlıklara düşer, inançları doğrultusunda Tevrat'ı yorumlamalarından Karaizm denilen bir mezhep ortaya çıkar. Karay veya Karayit diye adlandırılan bu Yahudiler arasından özellikle Bizans döneminde değerli düşünürler, şairler, yazarlar görülür. Osmanlı döneminde pek çoğu Baltık memleketlerine ve Kırım'a göç etmişlerdir. Günümüz-

de İstanbul'da yüz kişilik bir topluluk oluştururlar. Bir zamanlar çoğunlukta oldukları Hasköy'de halen bir sinagogları vardır.

Kaşer: Dinî esaslara göre yenmesi yasaklanmamış, sağlıklı ve Yahudi kesim şartlarına uygun kesilen hayvanların eti kaşer sayılır. Tuzda kanı akıtılarak pişirilmesi de şarttır. Et ve sütten mamul maddeler bir arada yenemez. Pulsuz balıklar da kaşer sayılmaz.

Ketuba: Düğün töreni öncesi yapılan nikah akdi. Burada damadın geline karşı yükümlülükleri yazılır. Ankara'da ketuba törende gösterilirdi.

Kiduş: 1- Yahudilikte içki yasak değildir. Cuma akşamları, bayram geceleri şarap içme öncesinde söylenen kısa duaya kiduş denir. 2- Düğün töreni sırasında damat ve geline şarap yudumlatılırken de söylenir. Anadolu'da şarap yerine rakı kullanıldığı da olurmuş.

Kipur (Kefaret): Bir bayram veya anma günü değildir. Tüm bir gün insanın kendisiyle hesaplaşıp Tanrı'dan bağışlanma dileğiyle dua ettiği bir gündür. Güneş batmadan ertesi gün ay görünene kadar 25 saat oruç tutulur.

Mahazeke-Tora: Talmud-Tora'dan çok daha kapsamlı gençlere dinî eğitim veren kurum.

Mişna: Tevrat'ı, 2. yüzyılın sonunda yorumlayan, babadan oğula gelen söylentileri de katarak din ve yaşam kurallarını, yasa ve yasakları içeren altı bölümlük kitap.

Mizrahi: İran ve Doğu Yahudileri.

Musta-riba: Arapça konuşan Yahudiler, Anadolu'nun doğusundakiler.

Pesah: Hamursuz Bayramı. Yahudilerin Mısır'dan, Musa önderliğinde çıkışı anısına kutlanan bir bayram. Sekiz gün süren bu bayram süresince Yahudiler, Mısır'dan kaçanların çölde yediklerine benzer mayasız bir ekmek yerler. Bu sert ekmeğe "hamursuz" denir. Ayrı veya çok temizlenmiş fırınlarda pişirilir.

Purim: Pers Yahudilerinin, Pers Kraliçesi Yahudi Ester'in sayesinde M.Ö. 485-465 arası katledilmelerinden kurtulmaları nedeniyle tüm Yahudilerin coşkuyla kutladıkları bir bayram. İki günlük bu bayram süresince yasaklar kalkar, oyun ve karnavallar eşliğinde bayram kutlanırdı.

Purim Katan: Küçük Purim. Tarih boyu pek çok Yahudi Cemaati iftiraya uğramış, son anda gerçeğin ortaya çıkmasıyla kurtulmuştur. Örneğin; Kahire, Rodos, Ankara gibi şehirlerde bu kurtuluş

günleri, yıldönümünlerinde coşkuyla kutlanır.

Rabbanit: Rabbinizm. Karayit karşıtı. Karayların Mişna ve Talmud'a riayet eden Yahudilere verdikleri ad. Günümüzde Rabbanit ve Yahudiler eş anlamlı –sinonim– sözcüklerdir.

Radanit: Tüm Avrupa'da, Asya'da Çin'e, Basra'ya kadar ve Afrika'da 9. yüzyılda kervan işleten Yahudilerden oluşan bir organizasyon. Avrupa'ya Doğu'nun yararlı pek çok aracını getirmiş, sanat ve kültürünü tanıtmışlardır.

Responsa: Cemaat yöneticileriyle Bet-Din arasındaki yazışmalar, birer belge oluştururlar.

Sefer Tora: Tevrat kitabı.

Şavuot Bayramı: Tevrat'ın Yahudilere verilişinin anısına kutlanır. İsrail'de bir gün, dışındaki ülkelerde iki gün kutlanır.

Şohet: Hayvanların kesime uygun olup olmadıklarını anlayan ve dinî kurallara göre asgari acı vererek kesen din adamı.

Talled: Sinagogda erkeklerin elbiselerinin üstüne örttükleri uçları püsküllü beyaz uzun şal (bkz. s. 152, sol üstte yer alan resim).

Talled Atmak: Sinagogda düğün töreni esnasında bir ara ebeveynlerin, uçlarını tutarak gelin ve damadın tepesinde talledi tutmaları.

Talmud-Tora: Bu iki sözcükten Tora; beş kitaptan oluşan Tevrat'ın İbranicesi, Talmud ise Tevrat'ı ilk olarak yorumlayan Mişna denilen bölümün tekrar ayrıntılarla, geniş kapsamlı olarak yorumlanmasıdır. Hem Kudüs'te hem de Babil'de ayrı ayrı yorumlanmıştır. Bu kentlerden adını alan iki Talmud vardır. Talmud-Tora ülkemizde çocukların dinî bilgiler edindikleri bir kurs, bir okuldu. Küçük topluluklarda okuma-yazma, basit hesap dersleri verildiği de olurdu.

Teşa Beav: (Av ayının 9. günü) Bet-Hamikdaş iki kez bu tarihte yıkılmıştır. Bir yas günüdür. Dileyen o gün oruç tutar.

Teva: Sinagoglarda çoğu zaman orta yerde bir iki, basamakla çıkılan din adamlarının ayinleri yönettiği, konuşmalar yaptığı bölüm. Birçok sinagogda güneye bakan ön çıkıntısı bir geminin kaptan köşkü gibi hafif çıkıntılıdır. İspanya'dan gemiyle hicretin anısına öyle yapıldığı söylenir.

Tevila: Yahudi hanımlara özgü bir tür yıkanma (Mikve)

Tevila odası: Halk dilinde sokak hamamlarında Yahudi hanımlarına özgü bölüme verilen ad. Bu bölümde gelinlerin düğün arifesinde, hanımların ise aylık âdetlerinden sonra dalması için bir

özel havuz olurdu. Yıkanma kaidelerini bilen biri de başında dururdu. Din değiştirmede Yahudiliğe kabul işlemlerinden biri de bu havuzda yıkanmaktı. Günümüzde dindar çevreler, bir tek gelinler için bu geleneği sürdürmektedirler.

Tevrat: Dünyanın yaratılışını, Yahudilerin tarih sahnesinde yer alışlarını, Musa'nın kabul ettirdiği dinin doğrultusunda gelişen kültür, gelenek görenekleri içeren kutsal kitap.

Trefa: Kaşer olmayan yiyecekler

KAYNAKÇA

Akkurgal, Prof. Ekrem, *Hatti ve Hitit Uygarlığı*, Yaşar Eğitim Kültür Vakfı, İzmir, 1995.

Akşit, Sina (yayın yönetmeni), *Türkiye Tarihi 1300-1600,* Cilt II, Cem Yayınevi, İstanbul, 1988.

Akyüz, Prof. Dr. Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Alfa Yayınları, 7. baskı, İstanbul, 1999.

Andrew, Sharf, *Byzantine Jewry from Justinian to the Fourth Crusade*, Routtledeges&Kegan Paul Ltd., Londra, 1971.

Ankara Arkeoloji Müzesi Broşürü, Ankara Arkeoloji Müzesi, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1966.

Arslan, Murat, *Galatlar*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000.

Aynı, M. Ali, *Hacı Bayram Veli*, Akabe Yayınları, İstanbul, 1966.

Baer, Marc David, *Honoroed by the Glory of Islam The Ottoman State, Non Muslims and Conversion to Islam in Late Seventeeth Century* (doktora tezi), Volume I, Chicago Illinois Press, 2001.

Bahar, Beki L., *Donna Grasya Nasi,* İsis Yayıncılık, İstanbul, 1993.

Bali, N. Rıfat, *Musa'nın Evlatları Cumhuriyetin Yurttaşları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

...., *Bir Türkleştirme Serüveni*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

Baron, S. W., *A Social and Religious History of the Jews,* Cilt II-III, Columbia University Press, New York, 1957.

Behar, Nisim, *İbrani Tarihi*, İstanbul, 1966.

Benbassa, Esther; Aron, Rodrigue, *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi*, İletişim Yayınları, 2001.

Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* Doğu Batı Yay., Ankara.

Burçak, Evren, *Ankara*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1998.

Busbecquise, *Travel into Turkey,* Londra, 1744.

Cahen, Claude, *Osmanlı'dan Önce Anadolu'da Türkler,* e Yayınları, İstanbul, 1994.

Dumont, P.; Georgeon, F., (editörler), *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001.

Düzdağ, M. Ertuğrul, *Dönmelik ve Dönmeler,* Zvi Geyik Yayınları, İstanbul, 2002.

Encyclopedia Judaica Castellana, Meksika, 1950.

Epitre de Sainte Paul, Apotre, Aux Galates. (mektup)

Eyice, Prof. Dr. Semavi, "Ankara'nın Eski Bir Resmi", *Atatürk Konfe-*

ransları, C. IV, T.T.K., Ankara, 1972.
Eyüboğlu, İsmet Zeki, *Tarikatlar*, Der Yayınları, İstanbul, 1990.
Farouqhi, Suraiya, *Osmanlıda Kentler ve Kentliler*, 3. baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993.
Franko, M., *Histoire des Israélite de L'Empire Ottoman*, II. baskı, Centre d'etude Don Isaac Abravanel, 1980.
Galante, Avram, *Ankara Tarihi*, I. Kısım, Tan Matbaası, İstanbul, 1951.
...., *Ankara Tarihi*, II. Kısım, Tan Matbaası, İstanbul, 1950.
...., *Histoire des Juifs de Turkie*, 9 cilt, 2. baskı, İsis Yayıncılık, İstanbul, 1987.
Goffman, Daniel, *Jews in Early-Modern Ottoman Commerce.*
Gülekli, Nurettin Can, *Ankara-Tarih Arkeoloji*, Ankara, 1948.
Günaltay, Ord. Prof. Şemseddin, *Yakın Şark Tarihi- Anadolu*, C. II, T. T.K., Ankara, 1946.
Holo, Joshua, *An Economic History of The Jews of Byzantium*, (doktora tezi) Chicago Illinois Press, 2001.
İslam Ansiklopedisi, C. VI, 2. baskı, 1960.
Karaman, Sabit Sami, *Yahudi Tarihi ve Sion Önderlerinin Protokolları*, Yeni Cezaevi Matbaası, Ankara, 1943.
Karay, Refik Halid, *Ankara Ankara*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1994.
Kıraç, Can, *Anılarımda Patronum Vehbi Koç*, 10. baskı,İstanbul, Mart 1995.
Kolerkılıç, Ekrem, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Para*, Doğuş Matbaası, Ankara, 1958.
La Sainte Bible (İncil), Version D'Ostervald Edition, Paris, 1904.
Levi, Avner, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
Lewis, Bernard, *The Jews of Islam*, Princeton University Press, 1984.
Lloyd, Seton, *Türkiye'nin Tarihi*, 10. basım, Tübitak, Ankara, 1989.
Mamboury, Ernest, *Ankara*, İçişleri Bakanlığı ve Ankara Valiliği Yayınları, Ankara, 1933.
Marcus, R. Jacob, *The Jews in the Medieval World*, N.Y. Atheneum, 1938.
Matbaacı, Şeref, *Ankara*, Ankara, 1933.
Morton, H.V., *Sur les Pas de St. Paul*, Hachette, Paris, 1918.
Özdemir, Dr. Rıfat, *XIX. Yüzyılda Ankara*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986.

Perrot, G., *Souvenir D'un Voyage en Asie Mineure,* Paris, 1864.
....., *Exploration Archeologique de la Galatie,* Paris, 1875.
Pinto, B. Baruh, *What's Behind Name,* Gözlem Basın Yayın A.Ş., İstanbul, 2002.
Renan, Ernest, *Les Apotres,* C. II, Libraires Editeures, 1869.
Rivkin, Ellis, *Marrano-Jewish Entrepreneurship and The Ottoman Mercantilist Probe in The Sixteenth Century,* Third International Congress, Münih, 1965.
Rodrigue, Aron, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması*, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997.
Rothberg, John O., *Early Diaspora Jewish Communities in Anatolia 3rd-6th Centuries,* (doktora tezi), Drew University Madison, New Jersey, 2000.
Roth, Cecil, *A History of the Marranos,* Schoken Books, New York, 1974.
...., *Donna Gracia Nasi, The Jewish Publication Society of America*, 1974.
Scholem, Gershon, *Sabbatai Şevi*, Princeton University Press, 1975.
Sezer, Ayten, *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar 1923-1938,* Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.
Shaw, J. Bernard, *The Jews of The Ottoman Empire and The Turkish Republic,* N.Y.U. Press, N. York, 1991.
Şimşir, N. Bilal, *Ankara Ankara*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1988.
Sina, Akşit, (yay. yönetmeni), *Türkiye Tarihi 1300-1600*, C. II, Cem Yayınevi, İstanbul, 1988.
Stanford, J. Shaw, *The Jews of the Ottoman Empire and The Turkish Republic,* N.Y.U. Press, 1991.
Stillman, A. Norman, *The Jews of Arab Lands,* The Jewish Publication of America, 1979.
Tevrat, 1. Kitap, Genesis (Bereşit), 23. bölüm, Philadelphia, 1962.
Texier, C.F.M., *L'Asie Mineure,* Coll. University Press, 1862.
The Jewish Encyclopedia, 12 cilt, KTAV Publishing House, New York, 1901.
Tuğlacı, Pars, *Osmanlı Şehirleri,* Milliyet Yayınları, İstanbul, 1985.
Uzunçarşılı, Ord. Prof. İ. Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi,* 7. baskı, T.T.K. Yayınları, Ankara.
Yahudilikte Kavram ve Değerler, Gözlem Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 1996.
Yahudilik Nedir? Kavram ve Değerler, Yahudi Cemaatleri, Tel Aviv.

Beki Bahar, eşi ile birlikte
Ortaköy Meydanı'nda
"Boğaz'da Ortaköy'de" şiirinin yazılı
olduğu levhanın altında

BOĞAZ'DA ORTAKÖY'DE

Bir ikilem
Bir kovalama
Bir kaçış
Bir göç
Bir akın

Kimi ermiş muradına
Varmış Osmanlıya
Kimi sana bana kalmış
Denizler giz kuyusu
Yollar suskun

Boğaz'da bir yerde
Ortaköy'de
Karaya basınca ayaklar
O an yere değmiş dudaklar
Kutsanmış toprak Yaratan adına
Gözlerde şükran Beyazıt Han'a

Bir ermiş ses duyulmuş
Ezan
Özgürlük yansıtmış haçın gölgesi
Çan!
Gönülden bir mezamire başlamış*
Hazan
Korku düğümü
Erinçte çözülmüş

O zaman bu zaman
yanyana
üç beş adım arayla
Sevecen bakışlar

Şehr-i İstanbul'da
Ezan,
Çan,
Hazan.

---

* Mezamir: Sinagoglarda söylenen dinî şarkılar.

Bu şiir, 26 Nisan 1992'de Ortaköy meydan ve çevre düzenleme çalışmalarının birinci aşamasının tamamlanması nedeniyle büyük törende Beşiktaş Belediye Başkanı Ayfer Feray tarafından okunmuştur.

Tahminen 18. yüzyıl sonlarında yapılmış, ressamı belli olmayan "Ankara'ya Bakış" adlı tablo (117 cm x 198 cm). Resmin üst kısmında şehre genel bir bakış, alt kısmında ise halkın günlük yaşantısından kesitler görülmektedir